

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА
ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Ю. Д. Древаль

МІЖНАРОДНА ПУБЛІЧНА
ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Рівне-2026

УДК 327.8(075)

Д78

Рецензенти:

Карамішев Д. В., доктор наук з державного управління, професор, декан медичного факультету No 1, професор кафедри медицини катастроф та військової медицини Полтавського державного медичного університету;

Тихончук Л. Х., доктор наук з державного управління, професор, завідувачка кафедри менеджменту та публічного врядування Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне.

*Рекомендовано Вченою радою Національного університету
водного господарства та природокористування.*

Протокол № 10 від 26 вересня 2025 р.

Древаль Ю. Д.

Д78 Міжнародна публічна політика : навч. посіб. [Електронне видання].
– Рівне : НУВГП, 2026. – 168 с.

ISBN 978-966-327-673-1

Навчальний посібник підготовлено відповідно до вимог Освітньо-професійних програм «Місьцеве самоврядування» та «Державна служба» спеціальності Д4 «Публічне управління та адміністрування» денної та заочної форм навчання для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня. Він містить сукупність фактографічної та аналітичної інформації, яка має сприяти повноцінному засвоєнню здобувачами вищої освіти змісту навчальної дисципліни «Міжнародна публічна політика». Посібник також доцільно використовувати і в процесі поглибленого засвоєння окремих тем навчальної дисципліни «Міжнародна публічна діяльність», яка вивчається бакалаврами спеціальності «Публічне управління та адміністрування».

УДК 327.8(075)

ISBN 978-966-327-673-1

© Ю. Д. Древаль, 2026

© НУВГП, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. БАЗОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	6
Тема 1. Публічна політика і міжнародні відносини: сутність та взаємозалежність	7
Тема 2. Процес формування сучасних міжнародних відносин та публічної дипломатії	24
Тема 3. ООН в системі міжнародних публічних відносин	38
Тема 4. Дипломатія як форма реалізації міжнародної публічної політики.....	52
РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА І МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА	68
Тема 5. Основи міжнародного публічного права.....	69
Тема 6. Основи міжнародного гуманітарного права	85
Тема 7. Міжнародні виміри національної безпеки	102
РОЗДІЛ 3. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ І ЄВРОПЕЙСЬКА ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА	118
Тема 8. Європейський союз у вимірі міжнародної публічної політики	119
Тема 9. Публічна діяльність Ради Європи і Європейський суд з прав людини.....	136
Тема 10. Європейський публічний простір і глобальне громадянське суспільство	151

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГА ООН – Генеральна асамблея ООН
ГГС – Глобальне громадянське суспільство
ДЄС – Договір про Європейський Союз
ДФЄС – Договір про функціонування Європейського Союзу
ЕКОСОР – Економічна та соціальна рада ООН
ЄАП – Європейський адміністративний простір
ЄВ – Європейське врядування
ЄЕС – Європейське економічне співтовариство
ЄІП – Європейський інформаційний простір
ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини
ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля та сталі
ЄПВО – Європейський простір вищої освіти
ЄПП – Європейський політичний простір
ЄПрП – Європейський правовий простір
ЄС – Європейський Союз
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ЄХМС, Хартія – Європейська хартія місцевого самоврядування
Євроатом – Європейське співтовариство з атомної енергії
Єврокомісія – Європейська комісія
Європарламент – Європейський парламент
ЗДПЛ – Загальна декларація прав людини
ІГС – Інститути громадянського суспільства
ІТ – Інформаційні технології
ІКТ – Інформаційно-комунікаційні технології
КМРВ, Конгрес – Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи
КМУ – Кабінет Міністрів України
МЗС – Міністерство закордонних справ України
МГП – Міжнародне гуманітарне право
МКС – Міжнародний кримінальний суд
МКЧХ – Міжнародний комітет Червоного Хреста
МНУО, МНО – Міжнародні неурядові організації
МОП – Міжнародна організація праці
НБСЕ – Нарада з безпеки та співробітництва у Європі
НДО/НУО – Недержавні організації/Неурядові організації
НПМ – Новий Публічний Менеджмент
ОБСЕ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОДВ – Орган державної влади
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПАРЕ – Парламентська Асамблея Ради Європи
ПРООН – Програма розвитку ООН
РЕ – Рада Європи
РБ ООН – Рада Безпеки ООН
УЧХ – Український Червоний Хрест
ЦСР – Цілі сталого розвитку ООН
Acquis, AC – Acquis communautaire
GG – Good Governance
NPM – New Public Management
SIGMA – Support for Improvement in Governance and Management

ВСТУП

На сьогодні перед світовою спільнотою постала низка складних суспільно-політичних та соціально-економічних проблем, які потребують адекватного і оперативного реагування. Власне, світ в черговий раз постав перед дилемою – або якнайшвидше віднайти ефективну модель мирного співіснування народів і цивілізацій, або опинитись на межі ядерного апокаліпсису. За таких умов стрімко наростає значущість міжнародної публічної політики, яка якраз і спрямовується на гармонійне узгодження національних і наднаціональних інтересів. Мова у даному разі насамперед має йти про відмову від застосування сили чи загрози застосування сили, про повноцінну діалогову взаємодію і налагоджування добросусідських відносин між народами.

Власне і державні службовці та посадові особи органів місцевого самоврядування мають отримати комплекс відповідних знань та умінь, важливих для належного виконання покладених на них професійних обов'язків. При цьому слід враховувати, що в кожній країні ефективного проведення міжнародної публічної діяльності має насамперед ґрунтуватися на зрілості суспільних відносин та правосвідомості громадян, а вже на цій основі – на професійній підготовленості дипломатів та політиків. Причому, якраз на рівні місцевих громад та територій і закладається міцний підмурок того явища, яке ми називаємо «Великою політикою».

Метою навчального посібника є надання здобувачам вищої освіти сукупності базових знань щодо сутності сучасної міжнародної публічної політики, і на цій основі – вдосконалення їхньої компетентності, необхідної для повноцінного виконання власних професійних обов'язків на різних рівнях публічної служби та управління.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до вимог Освітньо-професійних програм «Місьцеве самоврядування» та «Державна служба» спеціальності D4 «Публічне управління та адміністрування» денної та заочної форм навчання для здобувачів вищої освіти другого(магістерського) рівня. Посібник містить сукупність фактографічної та аналітичної інформації, яка має сприяти повноцінному засвоєнню здобувачами вищої освіти змісту навчальної дисципліни «Міжнародна публічна політика». Посібник також доцільно використовувати і в процесі поглибленого засвоєння окремих тем навчальної дисципліни «Міжнародна публічна діяльність», яка вивчається бакалаврами спеціальності «Публічне управління та адміністрування».

Навчальний посібник структурований за трьома розділами: «Базові засади міжнародної публічної політики», «Основи міжнародного публічного права і міжнародна безпека» та «Євроінтеграція і європейська публічна політика». Він складається з десяти базових тем. Кожна тема містить обґрунтування, перелік ключових слів, виклад змісту за декількома основними питаннями, висновки, питання та завдання для обговорення, перелік рекомендованої основної та додаткової літератури.

РОЗДІЛ 1

БАЗОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Тема 1
**ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ:
СУТНІСТЬ ТА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ**

План:

Вступ

1. Сутність та особливості сучасного світового політичного процесу
2. Феномен публічної політики
3. Публічний вимір міжнародних відносин

Висновки

Мета: закріпити у здобувачів вищої освіти знання щодо сутності та особливостей сучасного політичного процесу, сутності публічної політики та міжнародних відносин, і, на зазначеній основі, – опрацювати комплекс питань щодо застосування отриманих знань у практичній площині.

Ключові слова: Світовий політичний процес, глобалізація, інформаційне суспільство, суспільство знань, публічна політика, міжнародні відносини, суб'єкти міжнародних відносин, об'єкти міжнародних відносин, національний вимір міжнародних відносин, національний інтерес.

Вступ

Актуальність дослідження та вивчення проблем міжнародної політики постійно зростає у зв'язку з радикальними змінами у міжнародних відносинах та світовому правопорядку, а також загостренням численних глобальних проблем, невирішеність яких загрожує існуванню людства. Розв'язання проблем світового співтовариства залежить як від діяльності окремих держав, так і від міжнародних організацій. Причому, складність і деяка непередбачуваність сучасного стану міжнародної публічної політики вимагає сукупного аналізу двох взаємозалежних понять: публічної політики та міжнародних відносин. На такій основі, з одночасним застосуванням до аналізу категорії «міжнародні стандарти», і має засвоюватися складна сукупність знань та уявлень про даний предмет навчального матеріалу.

1. Сутність та особливості сучасного світового політичного процесу

Сутність і структура світового політичного процесу:

Світовий політичний процес – це сукупність дій та взаємовідносин суб'єктів політики на міжнародній арені. Поняття світовий політичний процес і міжнародні політичні відносини тісно взаємопов'язані, оскільки позначають в основному ту саму політичну реальність, але в різних аспектах. Коли йдеться про міжнародні політичні відносини, акцент робиться на

суб'єктах цих відносин – державах, міжнародних організаціях, міжнародних рухах. Коли йдеться про світовий політичний процес, то маються на увазі функціональний аспект міжнародних відносин, дії цих суб'єктів на міжнародній арені. У більш широкому значенні до світового політичного процесу долучають і ті національні чи внутрішньодержавні політичні явища і процеси, які мають міжнародне значення.

Структура світового політичного процесу:

- зовнішньополітична діяльність суверенних держав;
- політична діяльність громадських організацій, політичних партій та етнічних груп на світовій арені;
- політично значима діяльність ООН та інших міжнародних організацій;
- політичні акції регіонального, міжрегіонального, міждержавного та наднаціонального характеру.

Глобалізація як чинник сучасної суспільної трансформації:

Сутність та особливості сучасного політичного процесу значною мірою залежать від складної сукупності об'єктивних та суб'єктивних факторів, які чинять достатньо потужний вплив на всі сфери міжнародних відносин. Найперше, – це *процеси глобалізації*.

Глобалізація вважається чи не найбільш вагомим чинником сучасної суспільної та соціально-економічної трансформації, яка є відносно новою і найбільш розгалуженою стадією розвитку вже давно відомого процесу інтернаціоналізації (транснаціоналізації) різнобічних аспектів суспільних відносин. Вона відображає об'єктивний процес посилення взаємопроникнення та взаємозалежності сучасних соціально-економічних та суспільно-політичних процесів у світовому масштабі, які не лише долають національні бар'єри, але й поєднують на перший погляд несхожі й різновекторні явища.

Термін «глобалізація» (від лат. *globus* – куля, Земна куля, глобус; англ. *global* – той, що стосується Земної кулі, світовий, планетарний) епізодично застосовувався впродовж багатьох десятиліть, проте лише у 1980-ті рр. він став фігурувати в якості базового компонента різних концептуальних побудов сучасного світового устрою.

Основні підходи до тлумачення терміна «глобалізація»:

1) Процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції (згуртування, об'єднання політичних, економічних, державних і громадських структур у межах регіону, країн, світу) й уніфікації (приведення до однаковості, єдиної форми чи системи).

2) Сучасна форма міжнародних відносин, яка характеризується поширенням взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах у всесвітніх масштабах.

3) Вища на даний момент фаза інтернаціоналізації (інтеграції) економіки і політики, а в зародковому стані – і культури, яка першочергово проявляється у зростаючій взаємозалежності різних суспільств.

Головні ознаки глобалізації:

- масовий і масштабний вихід соціальної, політичної та економічної активності за межі кордонів окремих держав на регіони й континенти;
- зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, інвестицій, фінансів, міграційних і культурних процесів;
- небувале до цього часу прискорення поширення ідей та інформації, обігу капіталів, переміщення товарів, міграції населення внаслідок розвитку всеосяжних систем транспорту та комунікацій;
- стирання граней між місцевими й всепланетарними подіями.

Основним чинником розвитку глобалізації стала сучасна науково-технічна революція, особливо розвиток світової системи інформації, поширення Інтернету, який зробив можливим миттєвий зв'язок між людьми в різних кінцях світу і усунув перешкоди на шляху розповсюдження будь-якої інформації.

Відтак глобалізація впливає на всі сфери суспільно-політичних та соціально-економічних світових відносин – найперше економіку, а також політичну, соціокультурну та науково-технічну сфери.

Політична глобалізація:

Політична глобалізація складає одну з основ глобалізаційних процесів і взагалі стала базовою основою формування нового типу міждержавних відносин. Вона охопила всі країни і народи, являючи собою мережу найрізноманітніших політичних взаємозв'язків, що швидко зростають; поглиблення взаємозв'язків між найважливішими політичними центрами; інтенсифікація транскордонних політичних зв'язків; широкий спектр міжполітичних взаємовідносин, що призводять як до взаємозбагачення, так і до виникнення нових економічних проблем; визначення нової ролі держави та інших суб'єктів міжнародного життя у глобалізованому світі; перспективи становлення глобального суспільства; формування нових політико-економічних систем та нових «політичних акторів» на міжнародній арені, що являє собою нові напрями інтернаціоналізації світового господарства (О. Соснін та співавтори).

Революція в інформаційній сфері:

Сучасна інформаційна революція (*Information Revolution*) – це метафора, яка відображає революційний вплив інформаційних технологій на

всі сфери життя суспільства в останній чверті ХХ сторіччя. Це явище інтегрує ефекти попередніх революційних винаходів в інформаційній сфері (книгодрукування, телефонія, радіозв'язок, персональний комп'ютер), оскільки створює технологічну основу для подолання будь-яких відстаней при передачі інформації, що сприяє об'єднанню інтелектуальних здібностей і духовних сил людства.

Сучасна інформаційна революція стала можливою завдяки збігові декількох основних факторів:

- появі цифрових способів обробки інформації; бурхливому розвитку електроніки;
- опануванню людиною космосу і створенню супутникових технологій зв'язку;
- розробці інформаційних мережних технологій і створенню Інтернету.

Інформаційні технології, ІТ; інформаційно-комунікаційні технології, ІКТ (*Information and Communication Technologies, ICT*) – сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, розповсюдження, відображення і використання інформації в інтересах її користувачів.

На зазначеній основі формується й феномен інформаційного суспільства. **Інформаційне суспільство** – це соціологічна концепція, що визначає головним фактором розвитку суспільства виробництво та використання науково-технічної та іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, засновниками та основними розробниками якої були З. Бжезинський, О. Белл та О. Тоффлер.

Суттєві риси інформаційного суспільства:

- широке впровадження інформаційних технологій у всі сфери виробничого, економічного і ділового життя, а також у систему освіти і побут;
- перетворення інформації і знання в найбільш важливий фактор зміни якості життя і формування нової інформаційної свідомості під впливом цього фактору;
- широке використання інформації і знання як головного ресурсу індустрії товарів і послуг, джерела додаткової вартості й зайнятості;
- розширення свободи доступу до інформації як основи політичного процесу (здійснення принципу плюралізму і демократії);
- формування норм і цінностей, що відповідають потребам окремого індивіда і суспільства в цілому.

Відтак виникають підстави і для формування відносно нового світоглядного концепту, а саме «суспільства знань».

Суспільство знань:

Суспільство знань у загальних рисах – це суспільство, де створення, поширення та використання знань є ключовим елементом його розвитку, розбудови та забезпечення добробуту громадян та розвитку економіки. За таких умов основною цінністю стають знання та доступ до освіти, який має бути вільним, як і налагоджена система навчання впродовж усього життя.

Проблемним у даному відношенні залишається питання щодо співвідношення концептів інформаційного суспільства та суспільства знань. Наприклад, у доповіді ЮНЕСКО «До суспільств знання» (2005 р.) зазначається: Суспільство знань відрізняється від інформаційного суспільства, оскільки інформаційне суспільство ґрунтується на понятті технології, а суспільство знань має ширші соціальні, етичні та політичні параметри. Загалом же дослідники зазначають, що «суспільство знань» – це не суспільство без проблем, а суспільство з новою якістю проблем. Ці проблеми стосуються і теоретичного осмислення як феномену суспільства знань, так і самого феномену знань, статусу науки та освіти в сучасному суспільстві і, головне, практичних аспектів реалізації цієї концепції.

Відтак, концепція «суспільства знань» більш змістовно відображає складність та динамізм змін у суспільстві порівняно з концепцією «інформаційного суспільства».

Демократичний вектор сучасного політичного розвитку:

Термін «**демократія**» походить від грецького слова «**демос**», що означає «народ», і «**кратос**», тобто влада. Українською мовою цей термін можна перекласти як «народовладдя». Відтак демократію у спрощеному розумінні можна розглядати як владу народу чи спосіб правління, який залежить від волі народу.

На сьогодні більшість країн світу намагаються втілити ідеї демократії у сфері практичної діяльності, а демократичний устрій соціального і політичного життя загалом визнається найбільш досконалим і прийнятним для людства (застосування слів «більшість», «намагаються» та «загалом» водночас свідчать і про те, що для деяких авторитарних країн демократія визнається хибним шляхом їхнього розвитку, а деякі країни попри численні декларації не змогли реалізувати демократичні критерії у практичній площині).

«Поліархія» Р. Даля. Відтак на увагу заслуговують принципи чи найбільш суттєві складові демократичного розвитку. У найбільш розгалуженому та водночас чіткому вигляді вони втілені в теорії «поліархії», яку розробив у 1950-ті рр. американський політолог **Роберт Даль** (*англ. Robert Alan Dahl, 1915–2014*). Він запропонував розрізняти демократію – як ідеал народного правління та поліархію – як ступінь наближення до цього ідеалу на практиці.

Гадаю, що головною властивістю демократії є постійна взаємодія уряду з громадянами на рівноправній основі з метою виконання їх побажань (Р. Даль).

Сучасні принципи демократії. На сьогодні до основних принципів демократії відносяться:

– ідея народного суверенітету, тобто визнання народу єдиним джерелом і верховним носієм влади в суспільстві (вихідний принцип теорії та практики демократії);

– участь народу у здійсненні державної влади;

– ідея представництва, згідно з якою народ як єдине джерело і верховний носій влади в суспільстві передає (делегує) частку владних повноважень виборним представникам;

– виборність органів державної влади;

– поділ державної влади (один з найважливіших принципів демократії);

– «мажоритаризм», тобто правління більшості (політичні рішення, особливо ті, що мають суспільне значення, приймаються більшістю або з її згоди);

– дотримання та охорона прав меншості;

– громадянський консенсус, тобто принципова згода основної маси громадян дотримуватися встановленого правопорядку («правил гри»);

– гармонійне поєднання свободи та рівності;

– політичний та ідейний плюралізм.

«Демократія з прикметниками». Разом з тим, від наголосу на окремих складових вирізняють і декілька різновидів(видів) демократії, які отримали образну та водночас влучну назву «демократія з прикметниками».

До таких різновидів відносяться:

- пряма та безпосередня демократія;

- електоральна демократія;

- плюралістична модель поліархії;

- демократія участі;

- деліберативна демократія;

- плебісцитарна демократія;

- реалістична демократія;

- «войовнича демократія»;

- народна демократія;

- керована демократія;

- «керований плюралізм» та ін.

Основні форми демократії. Демократія існує у двох основних формах: безпосередній та представницькій.

2. Феномен публічної політики

Основи публічної політики:

Термін «публічна політика» (*public policy*) на сьогодні інтенсивно тлумачиться представниками багатьох наукових галузей, насамперед політології, соціології та державного управління (загалом позначаючи відкритість політичного процесу та залучення громадськості до впливу на державні справи). До складових зазначеного терміну відносяться «публічність» та «політика». **Публічність(публічний)** означає суспільний, державний, народ, публіка, громадськість (за критеріями публічного управління та адміністрування це означає відкритість, прозорість виконавчої влади, а також безпосередній зв'язок її органів та посадових осіб із суспільством та громадянами в цілому). **Політика** ж загалом, це особлива сфера людської діяльності, діяльність з вирішення питань життя суспільства чи певної його частини. У більш конкретному розумінні, це практична діяльність влади, яка виявляється у публічному управлінні; чи спрямування діяльності окремих інститутів або осіб, котрі реалізують певні пріоритетні цілі чи засоби їх досягнення.

Термін «політика»:

При цьому слід враховувати, що в англійській мові для позначення поняття «політика» використовуються кілька термінів, – *«policy»*, *«politics»* та *«polity»*. *«Politics»* загалом позначає власне політику, політичну сферу, політичну діяльність. *«Policy»* – це політика, лінія поведінки, політичний курс. *«Polity»* ж загалом тлумачиться як державний устрій, образ або форма правління. Водночас слід звернути увагу на ту обставину, що поняття «публічна політика» (*«public policy»*), «публічне управління» (*«public administration»*), «публічна служба» (*«public service»*) часто ототожнюються відповідно з україномовними поняттями «державне управління», «державна політика» та «державна служба».

Базова типологія політики:

- політика як наука – наскільки вона пов'язана із знаннями, ідеями, концепціями і доктринами, що реалізуються у житті;
- політика як установки, інтереси, цілі різноманітних політичних інститутів, соціальних груп та ін.;
- політика як практична діяльність суб'єктів політики по реалізації певних моделей, програм, напрямів діяльності;
- політика як участь у справах держави, вплив на владу різних політичних сил (суспільно-політичних організацій, рухів, політичних партій, громадян, груп тиску);
- політика як відносини соціальних суб'єктів з погляду організації та реалізації державної влади;

- політика як узгодження і регулювання соціальних інтересів суб'єктів політики, забезпечення балансу та рівноваги цих інтересів на основі досягнення компромісів між різними класами, етносами, групами та ін.;
- політика як управління політичною сферою суспільства.

Підходи до тлумачення терміну «публічна політика»:

Відтак не випадково стосовно власне терміну «публічна політика» та його окремих структурно-функціональних особливостей і на сьогодні тривають дискусії. До найбільш вживаних тлумачень публічної політики відносяться наступні:

- відкритість і прозорість дій влади та можливість громадян впливати на процеси розробки і впровадження державних рішень;
- транспарентний процес прийняття політичних, політико-управлінських рішень, де ступінь публічності визначається наявністю каналів доступу заінтересованих груп до цього процесу;
- (суспільна, державно/суспільна політика) напрям дії, що обирається владою для вирішення певної проблеми або сукупності взаємозалежних проблем, ґрунтується на суспільних цінностях і впливає на життя суспільства (В. Тертичка);
- цілеспрямований вплив (або усвідомлена відмова від нього) влади з метою розв'язання публічних проблем (А. Неділько та ін.);
- політика органів публічного управління, яка спрямована на досягнення суспільнозначимих цілей та вирішення суспільно важливих завдань;
- діяльність органів публічного врядування, яка спрямована на вирішення суспільних проблем;
- політика органів державного управління, заснована на механізмах публічного узгодження інтересів зацікавлених сторін і спрямована на досягнення суспільно значимих цілей та вирішення суспільно важливих завдань (С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович);
- сукупність регулятивних і розподільчих рішень та дій вищих органів державної влади, прийнятих за участі громадянського суспільства та експертно-аналітичних структур й спрямованих на розв'язання суспільних проблем.

Комплексне тлумачення публічної політики:

На основі зіставлення наведених підходів можна сформулювати і **комплексне тлумачення публічної політики: по-перше**, це чіткі вказівки на те, що повноцінними суб'єктами публічної політики є органи публічної влади та управління; **по-друге**, це наголос на відкритості та прозорості як невід'ємної ознаки публічних дій влади; **по-третьє**, це неоднозначність підходів щодо участі громадськості у процесі розроблення та впровадження публічної політики (можливість залучення громадян чи повноцінна участь

громадськості у цьому процесі); *по-четверте*, це чіткі вказівки на мету публічної політики (спрямування на розв'язання суспільних проблем та вирішення важливих для суспільства завдань).

Проактивна державна політика намагається передбачити можливі загрози, а також можливості розвитку, доступні для задоволення суспільних інтересів, а також намагається адекватно реагувати заздалегідь на очікуваний розвиток подій. Таким чином, вона набуває тут значення прогнозування як сукупності методів, що використовуються для дослідження та формування можливого майбутнього (*Public Policy in Central and Eastern Europe...2003*).

В узагальненому вигляді публічна політика розглядається як діяльність органів державного управління, що характеризується взаємодією держави, приватного сектору, інститутів громадянського суспільства, різноманітних соціальних, професійних груп і верств, громадських об'єднань щодо реалізації особистих і суспільних інтересів, виробництва, розподілу і використання суспільних ресурсів і благ з урахуванням волевиявлення народу або населення певних територій (Н.Пархоменко).

Відтак, публічна політика у загальному вимірі – це відкритість і прозорість дій влади та можливість громадян впливати на процеси розробки і впровадження державних рішень.

Основні функції публічної політики:

- формування вираженої та науково обґрунтованої державної політики (участь громадян у виробленні державної політики);
- артикуляція життєво важливих суспільних інтересів;
- публічний контроль за діяльністю влади;
- політико-культурне просвітництво громадян.

Важливі характеристики публічної політики:

1. *Взаємозв'язок та взаємозалежність публічної політики та демократичного врядування* (врахувати: поняття «публічна політика» тісно пов'язане з активною «демократичною громадськістю»; остання розглядається у річищі концепції «політичної участі» чи в більш вузькому тлумаченні – «демократії участі»).

2. *Складне переплетіння політики та управління, у більш прикладному значенні – публічної політики та публічного управління* (що, власне, й створило публічну політику, сьогодні знаходить своє відображення в сучасних концепціях врядування **Governance, New Public Governance, Good Governance**, у яких публічна політика виступає як ціль і водночас як результат державного управління).

3. *Важливість застосування терміну «публічна політика» для означення державної політики країн Європейського Союзу, яка є результатом сумісної діяльності національних та наднаціональних органів управління.*

Принципи здійснення державного управління, які визначені **Білою Книгою**, базуються саме на засадах публічної політики, що передбачає взаємодії державних, недержавних акторів та наднаціональних структур. Саме такий механізм формує публічні майданчики для прийняття політичних рішень, спрямованих на досягнення суспільно значимих цілей.

4. *Природа політики характеризується взаємодією і протиборством різних інтересів та сил* як всередині тієї чи іншої країни, так і на міжнародній арені.

5. Відмінність публічної політики від державної (урядової) політики (державна політика виражає спрямованість політичного керівництва державою, публічна політика виражає інтереси нації, її окремих секторів чи регіонів, суспільних класів, груп населення, а отже для її успіху особливо необхідна добровільна підтримка всіх дійових осіб цієї політики.

Проблема співвідношення публічної та державної політики:

Проблема співвідношення публічної та державної політики має першочергово тлумачитися залежно від кола суб'єктів, які мають причетність до розроблення та ухвалення певного політичного курсу. Державна політика (*Governmental Policy*) перестає бути державною як такою і набуває ознак публічності у тому розумінні, що держава визнається актором, що діє відкрито та вибудовує свою політику в публічній сфері за певної участі зацікавленої громадськості. Тобто «державна політика» і «публічна політика» можуть як ототожнюватися, так і виокремлюватися залежно від механізму вироблення та реалізації певного політичного рішення.

Особливості застосування понятійно-категоріального апарату у сфері публічної політики:

Осмислення категорії «публічна політика» має відбуватися також через призму інших категорій, зокрема: «публічна сфера», «публічний інтерес», «національний інтерес» (в міжнародній публічній діяльності), «публічне поле», «публічний простір», «громадськість». Серед взаємопов'язаних категорій можна назвати такі: «публічна політика», «публічна сфера», «публічне поле», «публічна влада», «публічне управління», «публічні інститути», «публічні лідери», «суспільні цінності» тощо.

Публічна сфера:

1) арена, форум публічного дискурсу з приводу соціально-політичних проблем життя і розвитку суспільства;

2) сфера(простір), у межах якої реалізуються відносини між громадянським суспільством та системою державних структур, які вибудовані здебільшого горизонтально;

3) особливе інформаційно-комунікативне середовище, де народжується громадська думка, яка виконує функцію критики і контролю стосовно

держави (детальніше зміст даного концепту розкривається в наступних лекціях).

Одним із найпоширеніших просторових вимірів публічної політики є *теорія політичного(соціального поля)* у тлумаченні **П'єра Бурд'є** (фр. *Pierre Bourdieu*, 1930–2002). Він вважав, що політичне поле – це місце, де в конкурентній боротьбі між агентами, які виявляються в неї втягнутими, народжуються політична продукція, проблеми, програми, аналізи, коментарі, концепції, події, з яких і повинні вибирати звичайні громадяни... Загалом же це простір боротьби за символічне управління поведінкою людей і нав'язування засобів сприйняття ними реалій суспільства (детальніше щодо напрацювань вченого див. матеріал наступних тем).

Концепт публічного інтересу:

Публічний інтерес:

1) інтерес соціальної спільноти, що визнаний і задоволений державою;
2) важливі для значної кількості фізичних та юридичних осіб потреби, які відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються публічною адміністрацією.

«Інтерес» – це одна з ключових категорій міжнародної публічної політики. В її основі знаходиться категорія «національний інтерес» (те, що складає основу діяльності держави на міжнародній арені). Причому, суто політична діяльність завжди базується на загальнозначущих або групових інтересах, а в міжнародній політиці переважають національні інтереси (Ю. Древаль).

Національний інтерес – це усвідомлення і відображення в діяльності лідерів корінних потреб національної держави, яке найперше виражається в забезпеченні національної безпеки і умов для самозбереження і розвитку суспільства (зміст зазначеної концепції вперше детально розроблено у другій половині ХХ ст. німецько-американським політологом **Гансом Моргентау** (нім. *Hans Joachim Morgenthau*, 1904–1980).

Суб'єкти та актори публічної політики:

Суб'єкти публічної політики – ті суб'єкти, які можуть публічно артикулювати власні інтереси.

Актор публічної політики – індивідуальний чи колективний суб'єкт публічної політики, який розглядається в якості учасника процесу прийняття рішень.

Коаліція – найменш стійкий тип колективного актора.

Агент публічної політики – учасник публічної політики, якій діє публічно та відкрито в межах правил встановленого політичного поля з додержанням загальноприйнятих норм (групи інтересів, групи впливу, лоббі, міжнародні організації).

Асоціація – форма колективного актора, яка є найбільш пристосованою, щоб діяти в інтересах індивідуального актора.

Управління – дія (діяльність певного суб'єкта), спрямована на певний процес (об'єкт) з метою забезпечення бажаного результату.

Рух – неформальне спілкування та зачатки організованості певних учасників, які зазвичай не мають спільних цілей та володіють розпорошеними ресурсами, що зменшує ймовірність позиції актора у процесах прийняття рішень у сфері публічної політики.

Базові державотворчі та політологічні поняття:

На окрему увагу заслуговують ті поняття, які є базовими для вивчення всіх суспільствознавчих та гуманітарних дисциплін. Найперше це поняття «влада», «політична влада», «держава» та «державна влада». У результаті вивчення блоку суспільствознавчих дисциплін здобувачі вищої освіти також мають вже опанувати такі важливі для нашого курсу поняття, як «участь», «політична участь», «демократія», «громадянське суспільство», «групи інтересів», «інститути», «інституції», «неурядові/недержавні організації» та «лобі».

3. Публічний вимір міжнародних відносин

Міжнародні відносини відігравали значну роль упродовж всього історичного розвитку людства, у процесі постання та розвитку будь-якої держави, суспільства та окремої людини. З різнобічними аспектами міжнародних відносин тісно пов'язані походження держав, створення міждержавних кордонів, формування та зміна політичних режимів, становлення різних соціальних інститутів, збагачення культур, розвиток мистецтва, науки, технічного прогресу та ефективної економіки. Значення міжнародних відносин стрімко наростає в наші дні, коли під впливом глобалізаційних процесів усі країни включаються в розгалужену мережу різноманітних міжнародних зв'язків.

Термін «міжнародні відносини»:

Міжнародні відносини:

1) система економічних, політичних, соціальних, дипломатичних, правових, військових та культурних взаємодій, які виникають між суб'єктами світового співтовариства;

2) сукупність економічних, політичних, правових, науково-технічних, валютно-фінансових, соціальних, дипломатичних, військових, гуманітарних, комунікаційних та інших зв'язків і взаємовідносин між державами, соціальними, економічними, політичними силами, організаціями та громадськими рухами, що діють на світовій арені.

Міжнародні урядові та неурядові організації:

Міжнародні міжурядові організації – об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів, інших міжурядових організацій з метою вирішення певних спільних питань чи організації певних проєктів.

Міжнародні неурядові організації – об'єднання національних організацій, союзів, груп і окремих осіб, що ґрунтуються на неурядових угодах і створені для сприяння розвитку й співробітництва в широкому діапазоні міжнародних відносин: політиці, економіці, культурі, спорті, науці тощо.

Суб'єкти та об'єкти міжнародних відносин:

Суб'єкт міжнародних відносин (учасник) – індивід, група, клас, спільнота людей, держава, які взаємодіють з приводу і/чи за допомогою окремого об'єкта. Одним з основних критеріїв виокремлення суб'єкта є наявність у нього свідомості та здатності до дії.

Недержавний (нетрадиційний) учасник міжнародних відносин – будь-який суб'єкт, що діє на міжнародній арені, окрім держави. До недержавних учасників міжнародних відносин, як правило, відносять: міжнародні неурядові організації; транснаціональні корпорації; суспільні сили і рухи та індивідів, діяльність яких виходить за межі однієї країни.

Об'єкт теорії міжнародних відносин – будь-які соціальні відносини і потоки, які перетинають кордони та уникають єдиного державного контролю.

Складовою частиною предметного поля теорії міжнародних відносин є теорії пояснення міжнародних відносин, їх сутності та характерних особливостей і форм через різні терміни: політична влада, міжнародний режим, плюралізм суверенітетів, баланс сил, біполярність і мультиполярність, дипломатія, стратегія та ін.

На окрему увагу у даному відношенні заслуговує концепт «**глобального врядування**», під яким розуміється процес об'єднання зусиль урядів і неурядових суб'єктів міжнародної політики з метою забезпечення керованості міжнародних відносин і глобальних процесів шляхом переговорів, укладання угод, створення координуючих світових і регіональних інституцій.

Міжнародна політика і світова політика:

Не всі взаємовідносини між народами, державними організаціями мають політичний характер. У даному разі, з акцентуванням уваги на політичних відносинах, використовується поряд з терміном «міжнародна політика» і термін «світова політика».

Міжнародна політика:

1) сукупна діяльність держав на міжнародній арені;

2) політична діяльність суб'єктів міжнародної арени, спрямована на реалізацію спільних, часто загальнолюдських цілей, зокрема, забезпечення загальної безпеки, охорони навколишнього середовища, подолання відсталості, злиднів, голоду та хвороб.

«Світова політика»:

1) сукупна діяльність суверенних держав та інших міжнародних суб'єктів на глобальній світовій арені, яка охоплює політику кожного з них з позиції власних внутрішніх проблем і ситуацій;

2) міждержавні відносини та дії на міжнародній арені інших суб'єктів світового політичного процесу (насамперед, міжнародних неурядових організацій та національних неурядових організацій, які діють на міжнародній арені) з приводу впливу на світові політичні процеси.

Сутнісні характеристики політики, яка виходить за межі національних держав:

Політика, яка виходить за межі національних держав, має певні ознаки і позначається нарівні з наведеними вище тлумаченнями сукупністю наступних термінів:

Зовнішня політика – це зовнішня дія однієї нації, однієї держави (визначає діяльність або бездіяльність (іноді) держави стосовно інших країн).

Міждержавна політика – система відносин між державами, їх органами, службами і представниками (президент, парламент, уряд, міністерство закордонних справ та ін.).

Наднаціональна політика – сфера політики, яка утворилася у результаті передачі окремими державами частини своїх суверенних прав наднаціональним органам, покликаним приймати в цій галузі рішення (це відносно нове у політичному лексиконі поняття, що не набуло поширення у науковому дискурсі).

Мультинаціональна політика – спільна діяльність об'єднаних політичних суб'єктів з кількох чи багатьох держав (скажімо, Організації з безпеки і співробітництва в Європі – ОБСЄ), здатна впливати на міжнародні відносини.

Транснаціональна політика – сфера міжнародної діяльності недержавних актів і суб'єктів, партій, профспілок, міжнародних неурядових організацій, транснаціональних корпорацій.

Спрямовання та найбільш важливі питання світової політики:

Напрями світової політики:

- вирішення питань виживання і прогресу людської спільноти;
- вироблення механізмів узгодження інтересів суб'єктів світової політики;
- запобігання та вирішення глобальних і регіональних конфліктів;
- створення справедливого порядку в світі.

Найбільш важливі питання та проблеми сучасної світової політики:

- вирішення питань війни і миру (підтримання миру);
- забезпечення загальної безпеки;
- екологічна проблематика і охорона навколишнього середовища;
- освоєння космосу та світового океану;
- продовольча проблема;
- проблема народонаселення;
- сировинна проблема;
- подолання відсталості й злиднів, голоду і хвороб.

Особливості глобальних проблем:

- мають планетарний, загальносвітовий характер, зачіпають інтереси усіх народів світу;
- потребують невідкладних та ефективних рішень;
- вимагають колективних зусиль усіх держав, спільних дій усіх народів;
- загрожують у разі відсутності чи неадекватності належного реагування деградацією й загибеллю усьому людству.

Висновки

Розв'язання проблем світового співтовариства залежить як від діяльності окремих держав, так і від міжнародних організацій. Причому, складність і деяка непередбачуваність сучасного стану міжнародної публічної політики вимагає сукупного аналізу двох взаємозалежних понять: публічної політики та міжнародних відносин. Публічну політику залежно від конкретного контексту можна розглядати і як явище, і як засіб, інструмент та механізм реалізації певних політико-управлінських відносин; публічність, публічна сфера виконує визначені функції взаємодії влади і суспільства. Завдання публічної політики як досягнення суспільної згоди значною мірою модифікується у сфері міжнародних відносин, адже будь-яка держава у міжнародній діяльності опікується власним інтересом («національним інтересом»). Слід відзначити і те, що світову політику іноді називають глобальною політикою, ототожнюючи ці поняття. Дійсно, на основі наведених вище фактів та аргументів можна стверджувати, що світова політика і глобальна політика – це одне й те ж.

Питання та завдання для обговорення:

Базова термінологія у сфері міжнародної публічної політики.

Сутність публічної політики.

Публічна політика: міжнародний політико-правовий та управлінський виміри.

Міжнародна публічна політика і демократизація суспільних відносин.

Демократичні цінності.

Міжнародні відносини і міжнародна (світова) політика.

Значущість категорії «інтерес» у процесі формування та реалізації міжнародної публічної політики.

Література:

Основна:

Древаль Ю. Д., Карамішев Д. В., Величко Д. Ю. Значення категорії «публічний інтерес» у системі публічного управління. *Державне будівництво* : електрон. фах. вид. 2024. № 2(36). С. 136–145.

Древаль Ю. Д. Управлінські відносини і міжнародні трудові стандарти. *Вісник НУЦЗУ* : зб. наук. пр. Сер. Державне управління. 2022. Вип. 1. С. 76–82.

Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / О. М. Кузь, Д. С. Коротков, Д. Ю. Михайличенко та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 205 с.

Основи теорії міжнародних відносин. Словник : навч. посіб. / М. П. Гетьманчук та ін. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015. 339 с.

Публічна політика : навч. посіб. / А. І. Неділько та ін. Полтава : ПолтНТУ, 2018. 225 с.

Публічна політика : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / упоряд. Е. Мамонтова. Одеса : Юридична література, 2023. 148 с.

Публічна політика та суспільні зміни в Україні в контексті євроінтеграції : монографія / авт. кол.: С. О. Телешун, С. В. Ситник, І. В. Рейтеровичта ін. Київ : НАДУ, 2017. 248 с.

Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries : post-conference monograph / V. Burksiene et al. ; gen. ed. by G. Riabtsev and V. Tertychka. Kyiv : NaUKMA, 2023. 190 p.

Додаткова:

Вайнінг Е., Веймер Д. Аналіз політики: Концепції і практика / пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. 654 с.

Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / пер. з англ. Харків : Каравела, 2002. 216 с.

Дронов В. Ю. Міжнародні відносини та світова політика : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2022. 131 с.

Коппель О. А., Пархомчук О. С. Міжнародні відносини ХХ століття : навч. посіб. / 5-те вид., розшир. і допов. Київ : Друк. двір Олега Федорова, 2019. 386 с.

Кормич Л. І., Краснопольська Т. М. Євроінтеграція, міжнародне публічне управління та безпека : навч.-метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Одеса : Фенікс, 2020. 60 с.

Лісовський П.М. Міжнародні відносини: ментальність, геополітика, глобалізація : навч. посіб. Київ : Кондор, 2017. 156 с.

Пархоменко Н. Наукова концепція розвитку законодавства як прогнозний документ публічної політики. *Правова держава*. 2024. Вип. 35. С. 82–94.

Соснін О. В., Воронкова В. Г., Постол О. Є. Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри) : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 556 с.

Public Policy in Central and Eastern Europe: theories, methods, practices (The Network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe / Editors: Martin Potůček, Lance T. LeLoup, György Jenei, and László Váradi. Bratislava : Printed in Slovakia. 2003. 340 p.

Тема 2

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

План:

Вступ

1. Стародавня та середньовічна спадщина формування міжнародних відносин

2. Вестфальська та Віденська системи як ключові фактори формування міжнародних відносин у нові часи

3. Версальсько-Вашингтонська міжнародна система

Висновки

Мета: закріпити отримані знання здобувачів вищої освіти щодо особливостей процесу формування сучасних міжнародних відносин і, на зазначеній основі, поглибити розуміння сутності міжнародної публічної політики як складного переплетіння національних та наднаціональних інтересів.

Ключові слова: Давня історія, Середньовіччя, становлення міжнародних відносин, Вестфальський договір, Вестфальська система, Віденський конгрес, «Європейський концерт», Віденська система, Паризька мирна конференція, Ліга націй, Версальсько-Вашингтонська система.

Вступ

Міжнародні відносини виникли й розвиваються разом з історією людства. У процесі розвитку системи міжнародних відносин виокремлюється кілька етапів, відмінних за змістом та характером взаємодії між окремими складовими компонентами. Причому, кожен з цих етапів послідовно проходив фази становлення, консолідації, стійкого розвитку, кризи і розпаду. Водночас слід зважити і на ту обставину, що процеси внутрішньополітичного та міжнародного життя завжди були єдиним комплексом подій, а система міжнародних відносин відображає специфіку розвитку держав, що її складають. Відтак у даному разі на увагу заслуговує увесь комплекс подій та факторів, які привели до цивілізаційних зрушень в розвиткові окремих держав та в процесі їхньої зовнішньополітичної діяльності.

1. Стародавня та середньовічна спадщина формування міжнародних відносин

Хронологічно до часу існування держав Стародавнього світу віднесено держави, що існували у період від найдавніших часів до 476 р. н.е. (занепад Західної Римської імперії). Якраз на ті часи припадають і зачатки

міждержавного спілкування. Центрами тогочасного міжнародного життя був регіон Близького Сходу, Індія, Китай, стародавні Греція та Рим.

Стародавню спадщину формування міжнародних відносин доцільно розділити за хронологічним та цивілізаційним показниками: умовно перший період – зовнішня політика та міжнародні відносини держав Давнього Сходу; умовно другий період – антична спадщина міждержавних відносин.

Зародження міждержавних відносин у країнах Близького Сходу:

До давніх країн Близького Сходу відносяться стародавні Месопотамія, Ассирія, Фінікія, Єгипет та деякі інші країни західної Азії та Північної Африки.

Серед цих країн виділявся Єгипет, який мав вигідне природно-географічне становище і створив потужну на той час державу. Вже близько 3100 р. до н.е. сформувалась і стародавня єгипетська цивілізація. Перші спроби міжнародних дипломатичних контактів були зафіксовані вже у III ст. до н.е. У подальші часи вже здійснювалися і спроби налагоджування більш-менш постійних контактів з сусідніми державами.

До особливостей становлення міжнародних відносин у Стародавньому Єгипті відносяться:

- укладання перших міждержавних договорів (дослідники найперше вказують на договір між фараоном Стародавнього Єгипту Рамзесом II та хетським царем Хаттушілем III, який датований 1296 р. до н.е.);
- початок здійснення дипломатичного листування;
- зародження традиції обміну послами між державами;
- формування практики перемовин напередодні військових конфліктів;
- поява державних органів з дипломатичною діяльністю.

Становлення міждержавних відносин у стародавніх Індії та Китаї:

Стародавня Індія. Формування державності у Стародавній Індії припадає на середину III тис. до н.е. Одним з найбільш відомих джерел зовнішньополітичної діяльності була «**Артхашастра**» («Наука про користь», «Наука про політику»), яка була підготовлена в останніх віках перед настанням нової ери і окрім іншого присвячувалася міжнародній діяльності правителів. У ній виділяються три види договорів: перший укладався у випадку надання військової допомоги залежним правителем суверену; другий передбачав виплату данини; третій передбачав надання певної поступки іншій договірній стороні.

Стародавній Китай. Формування державності у Стародавньому Китаї приблизно припадає на XVIII ст. до н.е. Одним з основних джерел давньої історії цієї країни є праці Кун-цзи або **Конфуція** (лат. *Confucius*, 551–479 рр. до н.е.), які на століття наперед визначали вектори розвитку держави, в них деяка увага приділялася і питанням міждержавних зносин (щоправда, основу

поглядів Конфуція складала ідея щодо зверхності китайців над сусідніми державами, що загалом визначало й основи зовнішньополітичної діяльності: наприклад, щодо «мистецтва» перемогти ворога, не вдаючись до відкритого збройного протистояння).

Потенціал міждержавного співробітництва в античній спадщині (Стародавня Греція, Стародавній Рим):

Стародавня Греція. Стародавня Греція (Еллада) – загальна назва територій міст-держав, які остаточно сформувались та набули рис державності у 1 тис. до н.е. На зовнішньополітичну діяльність давньогрецьких міст-держав впливала сукупність наступних факторів: потужний соціально-економічний та політичний розвиток (останнє виявляється насамперед у поступовому формуванні та розвитку античної чи «полісної» демократії); політична роздробленість та водночас «цивілізаційна» спорідненість (досягала на тлі визнання спільних звичаїв, культури, цивілізаційних досягнень, мовної та релігійної спорідненості). Велике значення для усвідомлення грецької спільноти та контактів з «оточуючим світом» став релігійний чинник, який став фундаментом формування давньогрецької ментальності.

До особливостей зовнішньополітичної діяльності грецьких міст-держав найперше відноситься формування перших союзів, які отримали наступні назви: «**Амфіктіонії**» (союзи сусідніх грецьких міст та племен, які укладались з метою захисту будь-якого храму або святини) та «**симмахії**» (договори про військово-політичні союзи). До цього слід додати і практику громадських ігор як специфічної форми міждержавних відносин (Олімпійські, Піфійські, Істмійські та Немейські ігри), а також «**проксенію**» (форма міждержавної комунікації як право публічної гостинності).

Стародавній Рим. Стародавній Рим – давньоримська рабовласницька держава, яка існувала приблизно в період 753 р. до н.е. – 476 р. н.е. Історики розділяють наступні періоди існування цієї держави: царський (VIII–VI ст. до н.е.) – ранній Рим; республіканський (510–27 рр. до н.е.); період Римської імперії (27 р. до н.е. – II ст. н.е.); період кризи та краху античної системи (III ст. н.е. – 476 р. н.е.).

Велике значення для зовнішньополітичної діяльності Стародавнього Риму мали наступні фактори: успішні спроби централізації та поступове перетворення цієї держави в імперію, формування та розвиток римського права (це водночас інтегральний чинник для держави та чинник межування від сусідів-«варварів»), постійні військові конфлікти (головні з них: на перших порах – з Карфагеном за панування над Західним Середземномор'ям, згодом – з варварами).

Особливість зовнішньої політики найперше полягала в міжнародній ізоляції і руйнації їхніх союзних форматів (після перемоги їх поступово приводили у відносини клієнтів-союзників, а з часом, у звичайних підданих).

У подальшому функції керівного органу зовнішньополітичної діяльності став виконувати Сенат («рада старійшин»). Набула поширення і практика захисту римським громадянином свого компаньйона-іноземця (цей інститут покровительства чи «патронату» був аналогічний грецькій проксенії).

Особливості міжнародних відносин у часи Середньовіччя:

Історія середніх віків починається з 476 року, коли коаліція племінних союзів германців скинула останнього імператора Західної Римської імперії. Відтак наступив концептуально новий період у розвитку світової цивілізації, який у фаховій літературі отримав назву «Середньовіччя». Цей період насамперед визначався майже повсюдним розповсюдженням системи феодалізму чи ленних відносин («лен» – спадкове земельне володіння, за яке потрібно було нести службу, переважно військову).

Основні аспекти формування міжнародних відносин у часи Середньовіччя:

- попервах: натуралізація господарства як результат становлення та поширення феодальних відносин; занепад міського способу життя, який існував значною мірою завдяки міжнародним економічним зв'язкам, ремісницькому виробництву та торгівлі; з часом – поступовий розвиток ремісництва та торгівлі, започаткування практики цехових об'єднань, вихід економічних відносин за межі окремих держав;
- формування держав на становій та спадковій основі;
- поява «нових» народів і центрів тяжіння, які претендували на міжнародне визнання (слов'яни і германці у Європі, араби в Азії та Африці);
- відсутність прямого спадкування античної спадщини (різність культурного та цивілізаційного рівнів);
- ізольованість та асинхронність розвитку систем міжнародних відносин на ранніх етапах середньовіччя;
- розповсюдження християнства й формування ісламу, які стають уніфікованими релігіями народів частини Азії та Африки, Європи, формуючи особливу середньовічну культуру (як своєрідного фундаменту тогочасних міжнародних відносин);
- на зазначеній основі – теологічне обґрунтування влади (власне і церква посідала важливе місце у процесі формування і розвитку норм міжнародного права);
- явне переважання звичаєвих норм порівняно з договірними.

Методи міжнародних відносин у часи Середньовіччя:

- постійні військові дії, «війна всіх проти всіх» традиційно була першою в інструментарії переконань;
- часткове розповсюдження практики укладання міждержавних договорів та угод;
- фіксування договірних відносин між державами за рахунок укладання міждинастійних шлюбів («шлюбна дипломатія»);

- християнізація та ісламізація як спосіб формування міжнародних військово-політичних блоків.

2. Вестфальська та Віденська системи як ключові фактори формування міжнародних відносин у нові часи

Нові часи: базова характеристика:

Нові часи (Нова історія, «модерна епоха») – це період всесвітньої історії приблизно від середини XV ст. до кінця XIX – початку XX ст. (настав після Середньовіччя і передував новітній історії). Визначальною особливістю Нового часу стало становлення і утвердження нового суспільного ладу – буржуазного, якому були властиві прискорення технічного розвитку (прискорений розвиток техніки, на межі XVIII–XIX ст. – запровадження у передових країнах машинного виробництва, з часом – початок практики застосування конвеєрів), утвердження нової суспільної стратифікації (основні класи – буржуазія/ капіталісти і наймані працівники/пролетаріат), а також висунення та обґрунтування нових суспільних цінностей (починаючи від Ренесансу та Реформації, у подальшому – утвердження світської культури та інтенсивний розвиток наукових та науково-технічних досліджень, і становлення сучасного осмислення світового розвитку).

Визначальними факторами міжнародних відносин у Нові часи стали започаткування та існування Вестфальської та Віденської системи.

Започаткування Вестфальської системи міжнародних відносин:

Особлива та навіть унікальна роль у сучасній системі міжнародних відносин належить Вестфальській системі міжнародних відносин. Про це найперше свідчить стійка традиція розділяти систему міжнародних відносин на «довестфальську» та «вестфальську» (щоправда, останнім часом все частіше став використовуватися і термін «пост-вестфальська система», під яким загалом розуміється послаблення значущості нації-держави як суб'єкта міжнародних відносин).

Вестфальська система міжнародних відносин у загальному розумінні – це система міжнародних відносин, створена в Європі на основі Вестфальського миру як угоди, яка підвела підсумки Тридцятилітньої війни 1618–1648 років і визначала основи міжнародного порядку на основі формування та правової дієздатності націй-держав.

Основним фактором формування оновленої системи міжнародних відносин став інтенсивний розвиток соціально-економічних та суспільних відносин, формування основ нового світового устрою.

Безпосередній чинник: Затяжна Тридцятилітня війна (1618–1648 рр.) – найбільш масштабний тогочасний європейський збройний конфлікт, що спонукав появу кардинальної зміни міжнародних відносин (її розпочала Священна Римська імперія з міжконфесійних мотивів – намагання

викорінити протестантизм та встановити імперський контроль над державами Центральної Європи. Досить швидко у сферу військових дій було втягнуто значну кількість європейських держав, відтак основні цілі війни – протиборство за верховенство у Священній Римській імперії та Європі).

Основні положення та значення Вестфальського мирного договору 1648 року:

Тридцятилітня війна закінчилася підписанням 24.10.1648 року Вестфальського миру. Він складався з двох основних угод – Мюнстерської та Оснабрюцької, в яких узгоджувалися територіальні та релігійні суперечності між ворогуючими країнами.

До основних результатів та наслідків Вестфальського договору відносяться:

- поступове ствердження ідеї «нації-держави» як основи національного суверенітету (при цьому слід враховувати, що Вестфальська система створила сотню нових державних одиниць у межах Священної Римської Імперії, і на той час лише визначалася відповідна тенденція та закладалися лише основи формування націй в сучасному розумінні);
- домінуючим принципом міжнародних відносин поступово стають засади національного суверенітету;
- встановлення більш-менш стабільних кордонів між європейськими державами;
- формування євроцентристського світу (Вестфальська система спочатку охоплювала лише Західну та Центральну Європу, і лише пізніше вона інтегрувала до сфери своєї дії Східну Європу, Середземномор'я, Північну Америку та інші регіони);
- поступове ствердження релігійної толерантності на теренах Європи (окремі статті договору передбачали рівність депутатів від станів обох віросповідань).

Слід особливо відзначити і те, що Вестфальський мир став по суті першим міжнародним конгресом із вирішення найважливіших питань, а формат колегіального обговорення за участі представників багатьох держав став прикладом скликання міжнародних конгресів у Європі XIX та XX століття. Проте започаткована у середині XVII ст. процедура не зупинила й не могла зупинити військові дії на європейському континенті, які час від часу виникали між окремими державами та групами держав.

Вестфальська система і теоретичні основи формування оновленого світопорядку:

Ще напередодні та в часи Тридцятилітньої війни поступово формувалось й ідеологічне підґрунтя Вестфальської системи.

Французький юрист та філософ **Жан Боден** (фр. *Jean Bodin*, 1529 або 1530–1596) у праці «Шість книг про республіку» першим у Європі

сформулював світську концепцію суверенітету, визначивши його як неподільну, постійну і абсолютну владу щодо створення і втілення в життя основних законів, життєво необхідних для нормального функціонування держави.

Вчення голландського вченого-юриста **Гуго Гроція** (лат. *Hugo Grotius*, 1583–1645) заклало основи сучасного міжнародного права. У книзі «Про право війни і миру», яку було підготовлено вже на початку Тридцятилітньої війни, найперше вказується на досягнення справедливості як основи міжнародного правопорядку. Аналізуючи проблему співвідношення війни і миру, він підкреслював, що в міжнародних відносинах не все вирішує сила, і що сторони мають уміти домовлятися (до речі, доволі велика частка цієї праці була присвячена посольській справі).

Віденська система:

Вестфальський порядок характеризувався пануванням принципу балансу сил : європейські держави шляхом створення тимчасових коаліцій і військово-політичних блоків прагнули запобігти встановленню гегемонії будь-якої держави на континенті і тим самим підтримати регіональну стабільність. Даний порядок був зруйнований наполеонівськими війнами (1800 чи 1803–1815 рр.). Покінчити з наполеонівськими війнами мав Віденський конгрес, який і започаткував Віденську систему міжнародних відносин (чи систему Європейського концерту).

На той час видний німецький філософ **Іммануїл Кант** (нім. *Immanuel Kant*, 1724–1804) у трактаті «До вічного миру» (1795 р.) вже обґрунтував філософську ідею миру та встановлення справедливого світового порядку, стверджуючи, що мир має бути встановлений шляхом міжнародних угод. І. Кант також був переконаний, що людство складається не лише з безумних і зіпсованих істот, егоїстів, позбавлених розуму і моралі, що моральний закон та ідея права зберігають своє значення для людей. Проте, звичайно, керівники тогочасних абсолютистських держав нехтували мораллю та правом у міжнародних відносинах.

Віденський конгрес (1814–1815 рр.). У Віденському конгресі брали участь представники всіх європейських держав за винятком Османської імперії. Віденський конгрес підтвердив відродження частини колишніх монархічних режимів. Було відновлено владу Бурбонів у Франції, Іспанії, Неаполітанському королівстві, а також повернуто Францію до її дореволюційних кордонів. Створювалася Швейцарська конфедерація з 19 кантонів. Відтак це була домовленість великих європейських держав консервувати та на цій основі стабілізувати оновлений світовий порядок.

Основні риси Віденської системи:

- формування «європейського концерту» (розвиток міжнародних відносин став залежати від вузького кола великих європейських держав;

позаєвропейські держави, як і малі європейські держави, перетворилися загалом з суб'єктів на об'єкти світової політики);

- на зазначеній основі вперше було сформульовано поняття великі держави;

- започаткування практики «балансу сил»;

- початок класичної дипломатії, оформлення практики багатосторонньої дипломатії, систематизовано й уніфіковано дипломатичні ранги (посол, посланник і повірений в справах) і типи консульських установ.

Століття «європейського концерту»:

Система «Європейського концерту», яку започаткував Віденський конгрес, існувала до початку ХХ століття. У ті часи загалом реалізовувалася практика «балансу сил». Її поставили під сумнів європейські революції «весни народів» 1848–1849 рр., Кримська війна 1853–1856 рр. та об'єднання «залізом і кров'ю» Німеччини. Водночас на той час вперше було розроблено систему договорів, які забезпечували новий режим функціонування міждержавних відносин і закріплювали конфігурацію кордонів у масштабі всієї Європи. Розвивалася і дипломатична діяльність (за деякими оцінками, це був взагалі період розквіту класичної дипломатії).

Бурхливий розвиток промисловості, транспорту та зв'язку зумовив створення низки міжнародних об'єднань: Всесвітнього поштового союзу (1874 р.) та Міжнародного телеграфного союзу (1865 р.); Міжнародного союзу охорони промислової власності (1883 р.) та ін. Було створено і перші міжнародні адміністративні союзи: Міжнародний союз для вимірювання землі (1864 р.); Міжнародний комітет мір і ваг (1875 р.); Міжнародний союз охорони промислової власності (1883 р.); Міжнародний союз захисту літературної та художньої власності (1886 р.); Міжнародний союз боротьби з рабством (1890 р.); Міжнародний союз митних тарифів (1890 р.) і Міжнародний союз залізничних товарних перевезень (1890 р.).

3. Версальсько-Вашингтонська міжнародна система

Версальсько-Вашингтонська система мирних договорів – це світовий порядок, основи якого були встановлені державами-переможцями (головним чином, Великою Британією, Французькою республікою, США і Японською імперією) після закінчення Першої світової війни. Правову основу цієї системи склали Версальський мирний договір 1919 р. і всі наступні договори, укладені на його основі; а також угоди, підписані у результаті проведення Вашингтонської конференції упродовж 1921–1922 рр.

Світ на початку ХХ ст.:

Суспільний та соціально-економічний розвиток передових на той час країн набув якісно оновленого вигляду. Стан світової економіки у ті часи

визначала сукупність наступних факторів: швидкий розвиток і домінування економік індустріальних держав (найперше Великої Британії, Французької республіки, Німецької імперії, Російської імперії, США та Японської імперії); успіхи в розвитку науки і техніки; процес утворення і зростання ролі монополій та інтернаціоналізація господарства, завершення формування світового ринку. У багатьох європейських країнах вже були прийняті перші конституції, була започаткована парламентська система та багатопартійність, існував пошук найбільш придатної моделі державного врядування.

Водночас загострилися протиріччя між основними гравцями на політичній арені. До ключових проблем межі ХІХ–ХХ ст. відносяться: значні соціальні розбіжності, геополітичні протиріччя, ідеологічне та економічне протистояння (нездатність «європейського концерту» забезпечити стабільність наявного балансу сил). Підсумком розвитку міжнародних відносин на зламі століть став поділ Європи і світу на два ворожих військово-політичних блоки – Троїстий союз і Антанту. Основним змістом політики великих держав у складі названих союзів була підготовка до світової війни за переділ уже поділеного світу.

Перша світова війна (1914–1918 рр.):

Причиною Першої світової війни був конфлікт інтересів європейських імперій, кожна з яких намагалася розширити свої володіння за рахунок інших. Приводом для війни послужило вбивство австрійського ерцгерцога Фердинанда членом сербської молодіжної організації Млада Босна. У відповідь Австро-Угорщина висунула Сербії ультиматум, відповідь не задовольнила австрійців, і вони вдалися до військових дій. Досить швидко у військовий конфлікт втягнулися і більшість європейських держав.

Перша світова війна (чи «Велика війна») тривала упродовж 28 липня 1914 – 11 листопада 1918 року. У ній брали участь 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців, тобто 75% населення земної кулі. Вона призвела до мобілізації понад 70 мільйонів військовослужбовців, зокрема 60 мільйонів європейців, що робить її однією з найбільших війн в історії, а також – одним із найбільш смертоносних конфліктів в історії, в якому загинуло до 8,5 мільйона військових і 13 мільйонів цивільних осіб. Війна завершилася перемогою країн Антанти: Німеччина фактично капітулювала, Австро-угорська імперія взагалі розпалася.

Паризька мирна конференція і Версальський мирний договір:

Колосальні жертви та руйнування спонукали і посилення загального прагнення до створення універсальної міжнародної організації, яка мала регулювати міждержавні відносини та не допускати міждержавної ворожнечі. Уже під час війни в різних країнах світу було розроблено велику кількість проектів такої організації. Серед них виділяються **«14 пунктів»** Президента США В. Вільсона – пропозиції щодо післявоєнного

перевлаштування світу, зокрема щодо принципів діяльності міжнародної спільноти у сфері врегулювання конфліктів засобом створення міжнародної інституції абсолютно нового типу (промова 08.01.1918 р.).

Паризька мирна конференція. Паризька мирна конференція (січень 1919–січень 1920) мала сформувати основи післявоєнного світового устрою, а також розробити та укласти мирні договори між державами Антанти, які перемогли у війні, і державами Четверного союзу, які програли її. Основні питання конференції вирішувалися «радою трьох»: прем'єр-міністром Великобританії **Девідом Ллойд-Джорджем** (англ. *David Lloyd George*, 1863–1945), президентом США **Вудро Вільсоном** (англ. *Thomas Woodrow Wilson*, 1856–1924) та прем'єр-міністром Франції **Жоржем Клемансо** (фр. *Georges Benjamin Clemenceau*, 1841–1929).

Версальський мирний договір і створення Ліги Націй. Версальський мирний договір – це міжнародна угода, яка визначалася Паризькою мирною конференцією і була підписана 28.06.1919 р. у Версальському палаці поблизу Парижа між Антантою і країнами, що приєдналися до неї, з одного боку, і Німеччиною – з іншого. Ця угода суто формально та офіційно завершила Першу світову війну.

Було прийнято також рішення про створення **Ліги Націй** як міжнародної універсальної організації. (її Статут також було схвалено 28.06.2019 р.). Головні завдання Ліги Націй: побудова миру через співробітництво; гарантія миру через колективну безпеку (це було першим випадком в історії коли гарантом міжнародного порядку мала стати міжнародна організація). Основа організаційної структури: Збори, Рада і Постійний секретаріат. Порухення миру розглядалося як війна проти усіх членів Ліги (Найбільш важливі заходи: запровадження повної економічної і політичної ізоляції; формування військ з національних контингентів з метою примусу до миру).

Мирні договори з переможеними країнами. Було укладено і мирні договори з переможеними країнами – Німеччиною (Версальський мирний договір, 1919 р.), Болгарією (Нейський мирний договір, 1919 р.), Угорщиною (Тріанонський мирний договір, 1920 р.) і Туреччиною (Севрський мирний договір, 1920 р.), що остаточно заклали фундамент Версальської системи міжнародних відносин.

Створення Міжнародної організації праці:

Відповідно до Версальського мирного договору було створено і **Міжнародну організація праці (МОП)**, метою якої визначалось міжнародне співробітництво для забезпечення тривалого миру та ліквідації соціальної несправедливості шляхом покращення умов праці у всьому світі.

У *Преамбулі Статуту МОП* чітко вказувалися і на конкретні причини створення міжнародної організації з базовим мандатом у вигляді створення міжнародних стандартів праці. Організацію було створено, зважаючи на те,

що загальний та міцний світ може бути встановлений лише на основі соціальної справедливості; беручи до уваги, що існують умови праці, що тягнуть за собою несправедливість, злидні і страждання для великої кількості людей; беручи до уваги термінову необхідність поліпшення цих умов шляхом, наприклад: регламентації робочого часу, включаючи встановлення максимальної тривалості робочого дня та робочого тижня; регламентації набору робочої сили; боротьби з безробіттям; гарантії заробітної плати, що забезпечує задовільні умови життя; захисту трудящих від хвороб, професійних захворювань та від нещасних випадків на виробництві; захисту дітей, підлітків та жінок; пенсій за старістю та інвалідністю; захисту інтересів трудящих, які працюють за кордоном; визнання принципу рівної оплати за рівну працю; визнання принципу свободи об'єднання; організації професійного та технічного навчання та інших заходів; беручи до уваги, що ненадання будь-якою країною трудящим людських умов праці є перешкодою для інших народів, які бажають покращити становище трудящих у своїх країнах... (витяг з Статуту МОП в авторському перекладі).

МОП виникла як автономна організація, яка була тісно пов'язана з Лігою Націй, але набагато пережила останню, доля якої виявилася не досить вдалою. У 2019 р. МОП відзначила власний столітній ювілей, що свідчить про сталість її принципів та непересічну важливість в опрацюванні міжнародних трудових стандартів.

Вашингтонська конференція 1921–1922 рр.:

Для розгляду далекосхідних питань у листопаді 1921–лютому 1922 рр. була скликана **Вашингтонська конференція 9-ти держав** – США, Великобританії, Японії, Франції, Італії, Бельгії, Нідерландів, Португалії, Китаю. Офіційна мета конференції – обмеження морських озброєнь і вирішення проблеми Далекого Сходу й Тихоокеанського регіону. В основному її рішення були спрямовані на обмеження програми Франції по збільшенню свого флоту і зменшенню впливу Японії, яка втрачала свої позиції в Китаї. Найактивнішим учасником конференції були США, які намагалися встановити контроль над Азійсько-Тихоокеанським регіоном.

13 грудня 1921 р. підписано **Договір «чотирьох держав»** (США, Британії, Франції та Японії), який загалом був договором про ненапад в цілому, був договором про ненапад у зоні Тихого океану. Країни, що підписали договір, домовилися поважати всі права стосовно їх острівних володінь у зоні Тихого океану. США також надавалася можливість «придбання» островів у зазначеному регіоні.

6 лютого 1922 р. підписано договір про обмеження морських озброєнь (**Договір «п'яти держав»**) між США, Британією, Францією, Японією та Італією строком на 15 років. У ньому визначалася кількість лінкорів, що їх могли мати держави-учасниці, у такій пропорції: по 5 для США і Англії, 3 – для Японії, по 1,75 – для Франції та Італії. Було вирішено заморозити

будівництво лінокорів на 10 років. Обмежень на інші класи кораблів не встановили. Японії, Англії і США не дозволялося укріплювати свої бази на островах.

6 лютого 1922 р. також підписано **Договір «дев'яти держав»**, у якому йшлося про дотримання суверенітету, незалежності та територіальної цілісності Китаю і дотримання принципу «відкритих дверей», тобто «рівних можливостей, що відкриваються у Китаї для торгівлі і промисловості всіх націй». Фактично це давало перевагу США в Китаї, оскільки до цього останній був поділений на сфери впливу тільки Франції, Англії та Японії. Водночас держави-учасниці обіцяли не використовувати ситуацію, що склалася в Китаї, з метою здобуття переваг для себе.

Рішення Вашингтонської конференції стали доповненням до системи мирних договорів, які були укладені на Паризькій мирній конференції. За результатами цих конференцій встановлюється новий світовий порядок – Версальсько-Вашингтонська міжнародна система, що проіснувала короткий час до початку Другої світової війни.

Значення Версальсько-Вашингтонської системи:

Створена система міжнародних угод встановила Версальсько-Вашингтонську систему устрою міжнародних відносин, що зафіксувала та оформила результати першої світової війни, визначила нове співвідношення сил на світовій арені. Вона стала спробою розв'язати незліченні проблеми, об'єднати й гармонізувати суперечливі інтереси народів та держав.

Водночас їй були властиві і суттєві недоліки, а саме:

- не розв'язала протиріччя між державами-переможницями й державами, які зазнали поразки;
- не ліквідувала протиріччя між великими й малими країнами;
- не запобігла можливості виникнення реваншизму, перш за все внаслідок відсутності дійового контролю за виконанням укладених договорів (Німеччина незабаром почала інтенсивно переозброюватись, власне самі держави договору п'яти стали нарощувати власні темпи військово-морського будівництва);
- започаткувала основи національних конфліктів, узаконила колоніальну систему, водночас викликала та прискорила національно-визвольні змагання.

Відтак, Версальсько-Вашингтонська система закріпила нову розстановку сил у повоєнному світі, але не стала стійкою та довготривалою. Вона проіснувала до кінця 30-х років і була зруйнована Другою світовою війною.

Перспективи подальшого розвитку міжнародної публічної політики:

Феномен виникнення явища глобальної політики найчастіше пов'язують з Другою світовою війною. Її завершення призвело до кардинальної трансформації змісту світової системи міжнародних відносин. Була

ліквідована багатополярна організація структури міжнародних відносин, що існувала ще з часів Вестфальського миру 1648 року та зберігалася з певними модифікаціями у межах Вестфальської, Віденської та Версальсько-Вашингтонської міжнародних систем упродовж майже трьох століть до Другої світової війни. Ялтинсько-Потсдамська міжнародна система, яка постала на тлі завершення Другої світової війни, вже стала першою глобальною міжнародною системою. Відтак, сучасна світова політика – це відносно новий вид політичних впливів та відносин на міжнародній арені, що з'явився в другій половині ХХ століття.

Висновки

Формування цивілізованих міжнародних відносин та публічної політики у сучасному розумінні даного терміну розтяглося у часі на довгі століття та навіть тисячоліття, охоплюючи увесь час постання та розвитку державності у багатьох країнах світу (від стародавніх часів і до сучасності). Причому, кожному з наведених у тексті лекції періодів та етапів були властиві і власні закономірності, що в сукупності і вплинуло на складності та особливості сучасного стану міжнародної публічної діяльності. Природно, що утворені в різні часи історичного розвитку системи міжнародних взаємодій були крихкими і нестабільними. Проте в сукупності вони спонукали і стимулювали появу глобальної світової політики – як відносно нового феномену, який з'явився у другій половині ХХ ст. і в подальшому модифікувався залежно від багатьох чинників та обставин.

Питання та завдання для обговорення:

- Особливості формування міжнародних відносин у Стародавньому світі.
- Антична спадщина міжнародних відносин та дипломатії.
- Особливості формування міжнародних відносин у часи Середньовіччя.
- Вестфальський конгрес: сутність, епохальне значення у міжнародної політики.
- «Нація-держава»: сутність та значення у світовій історії (ретроспективний аналіз).
- Віденський конгрес у сфері інтересів державних лідерів.
- Початки сучасної дипломатії.
- Версальсько-Вашингтонська міжнародна система: сутність, час існування.

Література:

Основна:

Древаль Ю. Д. Безпека людини в історичній ретроспективі та перспективі. *Теорія та практика державного управління*. 2025. Вип. 1 (80). С. 378–389.

Древаль Ю. Д. Даг Гаммаршельд і концепція превентивної дипломатії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. Право.* 2025. Вип. 39. С. 373–379.

Древаль Ю. Д. Історичні аспекти європейської інтеграції: феномен античної спадщини. *Державне будівництво* : електрон. фах. вид. 2024. № 1(35). С. 55–63.

Древаль Ю. Д. Паризька мирна конференція і створення Міжнародної організації праці. *Зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Сер. Історія та географія.* 2018. Вип. 55. С. 100–106.

Булик М. В. *Історія міжнародних відносин у давні часи* : навч. посіб. Маріуполь : МДУ, 2017. 274 с.

Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу : монографія / під ред. І. В. Яковюка. Київ, 2012. 208 с.

Історія міжнародних відносин : підручник / І. В. Алексеєнко, А. Х. Маргулов, І. А. Єремєєва, М. В. Несправа. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 с.

Додаткова:

Бжезінський З. *Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи.* Львів; Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2000. 236 с.

Грицюта Н. М. *Історія PR: Європа: стародавність – нові часи* : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2022. 735 с.

Лиман С. І., Парфіненко А. Ю. *Історія міжнародних відносин та дипломатії (довестфальська доба)* : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2024. 700 с.

Dreval Y.; Zaika S.; Tešovič R.; Patoprstý M. The activities of the International Labour Organization in the context of achieving the sustainable development goals. *Entrepreneurship and Sustainability Issues.* 2025. № 12(3). P. 304–314.

Тема 3

ООН В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПУБЛІЧНИХ ВІДНОСИН

План:

Вступ

1. ООН як міжнародна універсальна організація
2. Документи ООН універсального характеру як базовий орієнтир формування міжнародної публічної політики
 - 2.а. Загальна декларація прав людини 1948 року та закріплення її положень в базових документах ООН другої половини ХХ ст.
 - 2.б. Цілі сталого розвитку ООН
3. Україні і ООН: сучасні аспекти взаємодії

Мета: систематизувати отримані знання щодо базових засад організації роботи ООН, сутності основоположних прав і свобод людини, а також визначити та закріпити основні підходи до реформування міжнародних універсальних організацій у складних умовах сьогодення.

Ключові слова: Міжнародні відносини, Організація Об'єднаних Націй, Статут ООН, Організаційна структура ООН, Генеральні секретарі ООН, Генеральна асамблея ООН, Рада безпеки ООН, Цілі сталого розвитку, Програма розвитку ООН.

Вступ

Міжнародні відносини – це складна система міждержавних взаємодій, суб'єктами яких є держави і міждержавні та неурядові організації, приватні особи. Серед таких суб'єктів найперше на увагу заслуговує Організація Об'єднаних Націй (ООН) – універсальна міжнародна організація, створена з метою підтримки миру і міжнародної безпеки і розвитку співробітництва між державами. За 80 років діяльності ця організація досягла прогресу у виконанні поставленого завдання. Водночас на сьогодні доволі зримо відчувається і неспроможність цієї організації у питаннях забезпечення повноцінного миру та покарання агресорів. Все це переконливо свідчить на користь додаткової уваги до діяльності ООН, зокрема, і питань щодо її реформування та вдосконалення.

1. ООН як міжнародна універсальна організація

Створення ООН:

Глобальною причиною створення ООН стала очевидна невдача Ліги Націй у розв'язуванні міждержавних конфліктів, котрі в решті-решт привели до Другої Світової війни. Дійсно, принципи, які були покладені в основу діяльності цієї міжнародної організації формували достатньо хиткий

фундамент, який не витримав випробування часом. (зокрема, це недостатнє врегулювання міждержавних протиріч та відсутність дієвого механізму боротьби з агресією). Страхіття Другої світової війни вже переконливо засвідчили нагальну необхідність створення оновленого механізму підтримки миру і запобігання агресії.

Основні віхи процесу створення ООН:

14.08.1941 р. – «**Атлантична хартія**» чи так звана «З'єднана декларація», яку підписали на борту британського лінкора «Принц Вельський» Президент США **Франклін Делано Рузвельт** (англ. *Franklin Delano Roosevelt*, 1882–1945) і британський прем'єр **Вінстон Черчилль** (англ. *Winston Leonard Spencer-Churchill*, 1874–1965), у якій найперше підкреслювалась недопустимість застосування сили у міжнародних відносинах, і якою закладалися основні принципи міжнародного співробітництва та дотримання безпеки.

01.01.1942 р. – «**Декларація Об'єднаних Націй**» чи «**Декларація двадцяти шести держав**», підписана у Вашингтоні представниками 26 сторін, які брали участь у боротьбі проти нацистських та мілітаристських держав, або були окуповані нацистами (сторони зобов'язалися від імені своїх урядів продовжувати спільну боротьбу проти країн, що розв'язали Другу світову війну; тут вперше було використано і назву ООН).

30.10.1943 р. – «**Декларація чотирьох держав про загальну безпеку**», підписану від імені урядів США, Великобританії, СРСР і Китаю на Московській конференції міністрів закордонних справ (союзникам вдалося знайти компромісні рішення щодо цілей діяльності Організації та принципів її функціонування, а також підтримки миру і безпеки; сторони визнали необхідність «створення в можливо коротший термін загальної міжнародної організації для підтримки міжнародного миру і безпеки, заснованої на принципі суверенної рівності всіх миролюбних держав»).

21.08.–07.10.1944 р. – «**Пропозиції щодо створення Загальної міжнародної організації безпеки**», ухвалені Конференцією у Думбартон-Оксі (біля Вашингтону) за участі СРСР, США, Великобританії та Китаю (цей документ став основою проекту Статуту майбутньої Організації Об'єднаних Націй, зокрема головна відповідальність за підтримку миру та безпеки у світі покладалася на Раду Безпеки і їй надавалося право у цьому питанні діяти від імені всіх членів ООН).

25.04.–26.06.1945 р. – Установча міжнародна дипломатична конференція в Сан-Франциско, прийняття Статуту ООН. Підсумковий документ було підписано главами делегацій 50-ти держав-учасниць, у тому числі – й Української РСР.

24.10.1945 р. – набув чинності Статут ООН, підписаний п'ятьма постійними членами ООН та 29-ма країнами – учасницями установчої конференції у Сан-Франциско. Цей день вважається офіційною датою створення ООН і щорічно відзначається як День ООН.

Статут ООН:

Статут ООН складається з преамбули, XIX глав та 111 статей.

Мета ООН. Метою Об'єднаних Націй відповідно до власного Статуту визначено:

1. Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру та придушення актів агресії або інших порушень миру та проводити мирними засобами, у відповідності до принципів справедливості та міжнародного права, залагодження або вирішення міжнародних спорів чи ситуацій, які можуть призвести до миру;

2. Розвивати дружні стосунки між націями на основі поваги до принципу рівноправності та самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру;

3. Здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та у заохоченні і розвитку поваги до прав людини та основних свобод для всіх, без різниці раси, статі, мови та релігії;

4. Бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих спільних цілей (ст. 1 Статуту).

Членство в ООН. Важливим є і визначення членства в ООН. Підкреслено, що початковими членами Організації Об'єднаних Націй є держави, які, взявши участь у Конференції у Сан-Франциско зі створення ООН, або раніше підписавши Декларацію Об'єднаних Націй від 1 січня 1942 року, підписали та ратифікували цей Статут відповідно до статті 110. Прийом до Організації відкритий для всіх інших миролюбних держав, які візьмуть на себе зобов'язання, що містяться в цьому Статуті і які можуть і бажають ці зобов'язання виконувати. Прийом будь-якої такої держави у Члени Організації провадиться постановою Генеральної Асамблеї за рекомендацією Ради Безпеки (витяг з ст. 3, 4 Статуту).

Відтак Статут відокремлює первинних членів (держав-засновниць) та пізніше прийнятих до ООН. Україна належить до первинних членів Організації, які зробили свій внесок у розроблення Статуту.

Для діяльності ООН та норм матеріального міжнародного публічного права найбільш важливе значення мають також вписані в Статуті функції та повноваження Генеральної Асамблеї (гл. IV, ст. 9–22) та Ради Безпеки (гл. V, ст. 23–32).

Для змісту подальших тем даної навчальної дисципліни важливим є і положення, згідно з яким сторони будь-якої суперечки, продовження якої могло б загрожувати підтримці міжнародного миру та безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити суперечку шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів чи угод чи інших мирних засобів на свій

вибір. Рада Безпеки, коли вона вважає це за необхідне, вимагає від сторін вирішення їхньої суперечки за допомогою таких засобів (ст. 33, 34 Статуту).

Організаційна структура ООН:

Головні органи ООН. ООН має дуже розгалужену організаційну структуру, яка складається з великої кількості керівних органів, комісій, комітетів, організацій, програм, конференцій, центрів тощо. Але провідна роль у керівництві організацією належить шести головним органам. До них відносяться:

Генеральна Асамблея.

Рада Безпеки.

Економічна та соціальна рада (ЕКОСОП).

Міжнародний Суд.

Секретаріат.

Рада з Опіки

Генеральні секретарі ООН. Важливе значення в організації роботи ООН належать Генеральним секретарям, які обираються на п'ять років з можливим переобранням на новий термін. Перелік Генеральних секретарів:

Трюгве Лі (Норвегія, 1946–1952 рр.);

Даг Гаммаршельд (Швеція, 1953–1961 рр.);

У Тан (Бірма, на сьогодні М'янма, 1961–1971 рр.);

Курт Вальдгайм (Австрія, 1972–1981 рр.);

Гавьер Перес де Куел'яр (Перу, 1982–1991 рр.);

Бутрос Бутрос-Галі (Єгипет, 1992–1996 рр.);

Кофі Аннан (Гана, 1997–2006 рр.);

Пан Гі Мун (Республіка Корея, 2007–2016 рр.);

Антоніу Гутерреш (з 2017 р.).

Генеральна Асамблея ООН:

Генеральна асамблея ООН (ГА ООН) – це головний політичний і найбільш демократичний орган ООН, оскільки кожний представник має один голос, незважаючи на розмір країни, її економічну могутність і політичний вплив. Це своєрідний світовий парламент, у якому, на відміну від усіх інших органів, є представники всіх членів ООН, тобто майже всіх країн світу.

Кожна держава може бути репрезентована у ГА ООН делегацією щонайбільше з п'яти осіб. Як правило, очолює делегацію дипломат високого рангу. Досить часто в роботі ГА ООН беруть участь глави держав, урядів, міністри закордонних справ, що перетворює Асамблею на своєрідний світовий політичний форум. Рішення ГА ООН носять рекомендаційний характер, проте мають значний морально-політичний авторитет. Ці рішення часто служать основою для вироблення юридично обов'язкових конвенцій і міжнародних договорів.

Компетенція Генеральної асамблеї ООН. Генеральна Асамблея ООН наділена широкою компетенцією. Відповідно до ст. 10 Статуту ГА ООН уповноважується «обговорювати будь-які питання або справи в межах чинного Статуту» і надавати рекомендації членам ООН або Раді Безпеки з будь-яких питань. Генеральна Асамблея володіє також певними повноваженнями у сфері підтримки миру і безпеки. Окрім цього, ГА ООН уповноважена вивчати і надавати рекомендації з метою сприяння міжнародній співпраці в політичній, правовій, соціально-економічній, культурній і гуманітарній сферах (ст. 13) з метою мирного врегулювання будь-якої ситуації, яка могла би «порушити загальний добробут або дружні відносини між націями» (ст. 14).

Деякі рішення ГА мають обов'язковий характер: прийняття нових членів або виключення з ООН, обрання Генерального Секретаря, затвердження бюджету ООН, вибори непостійних членів РБ, вибори членів ЕКОСОП, Ради з Опіки, а також рішення деяких адміністративно-технічних питань.

Рада Безпеки ООН:

Рада Безпеки ООН (РБ ООН) – найбільш важливий постійно діючий орган ООН, на який покладено головне завдання – підтримання міжнародного миру і безпеки (і який має нести безпосередню відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки). При виконанні цих обов'язків РБ ООН діє від імені всіх членів Організації (ст.24 Статуту). Причому, РБ ООН не лише надає рекомендації, а й має право приймати рішення, обов'язкові для виконання всіма членами ООН.

Головна функція РБ – запобігання збройним конфліктам між країнами або їх приборкання. Особливий механізм (система заходів) складається з різного рівня дій: превентивна дипломатія, осуд агресивних дій, посередництво з урегулювання конфлікту; направлення спостерігачів ООН до зони конфлікту; введення миротворчих сил для роз'єднання сторін, що воюють, або для приборкання агресора; економічні санкції.

Членство та голосування. У 1965 р. кількість членів збільшено з 11 до 15: п'ять країн є постійними членами (США, Велика Британія, Китай, Франція та РФ – як правонаступниця СРСР); інші десять членів є непостійними та обираються ГА на два роки за географічним принципом: Азії та Африці належить п'ять місць, Латинській Америці – два, Східній Європі – одне, Західній Європі – два. Причому кожного року переобираються п'ять держав. У роботі РБ можуть брати участь (без права голосу) й інші держави-члени ООН.

Кожен член Ради має один голос. Для ухвалення рішення з процедурних питань достатньо дев'яти голосів будь-яких членів РБ. Для ухвалення рішень з усіх питань, які пов'язані з реалізацією Радою Безпеки її функцій, потрібно також не менше дев'яти голосів, проте у разі голосування проти хоча б

одного постійного члена РБ ООН рішення вважається відхиленням (право «вето» постійних членів).

2. Документи ООН універсального характеру як базовий орієнтир формування міжнародної публічної політики

2а. Загальна декларація прав людини 1948 року та закріплення її положень в базових документах ООН другої половини ХХ ст.

Загальна декларація прав людини:

Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ) – декларація, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. в Паризькому палаці Шайо. Декларація стала результатом безпосереднього досвіду Другої світової війни і представляє перше глобальне вираження невід’ємних прав, які мають усі люди. ЗДПЛ – це перший міжнародний документ, в якому систематизовано викладено громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Саме цим актом закладено основи універсалізації прав людини у різних сферах суспільних відносин.

ЗДПЛ складається з преамбули та 30 статей. Вона проголошувалася в якості завдання (чи точніше, орієнтиру), до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією (Витяг з Преамбули).

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті (ст. 2 ЗДПЛ).

ЗДПЛ суто формально, відповідно до Статуту ООН, має лише рекомендаційний характер, проте більшість членів ООН визнають його документом програмного характеру. Статті Декларації було покладено в основу наступних міжнародних договорів, регіональних документів із прав людини, національних конституцій тощо.

Прийняття ЗДПЛ – це важливе міжнародне святкування, яке щорічно відзначається 10 грудня, та називається Днем прав людини або Міжнародним днем прав людини.

За причини того, що ЗДПЛ мала рекомендаційний характер і не могла містити імперативних норм, ГА ООН прийняла рішення розробити на цій основі юридично обов'язкові документи. У 1966 р. робота над цими документами була завершена. Назва цих документів: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які найповніше визначили перелік та зміст основних прав людини.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права:

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який було розроблено на основі ЗДПЛ, прийнято ГА ООН 16.12.1966 р. і набув чинності 23.12.1976 р. Він складається з преамбули, 53 статей і 2 факультативних протоколів.

Умовно він ділиться на дві частини: статті, у яких викладено зміст громадянських і політичних прав, статті, що стосуються міжнародного контролю за дотриманням цих прав.

Відповідно до змісту Пакту, гарантується право народам на самовизначення (ст. 1); заборона дискримінації на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини; ефективного правового захисту у випадку порушень прав і свобод людини (ст. 2); рівного права для чоловіків і жінок користування всіма громадянськими і політичними правами (ст. 3); права на життя як невід'ємного права кожної людини (ст. 6); заборона катування чи жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання (ст. 7); право кожної людини на свободу та особисту недоторканність (ст. 9) та ін. (витяг зі статей Пакту).

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права:

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, який також було розроблено на основі ЗДПЛ і прийнято ГА ООН 16.12.1966 р. (тобто одночасно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права). Він складається з Преамбули і 31 статті, які поділено на 5 частин.

Відповідно до змісту Пакту, держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права (ст. 6); визнають право кожного на справедливі і сприятливі умови праці (ст. 7); забезпечують право кожної людини створювати для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійні спілки і вступати до них на свій вибір (ст. 8); визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9); мають надавати по можливості якнайширшу охорону і допомогу сім'ям, вживати

особливі заходи охорони і допомоги всім дітям і підліткам (ст. 10); визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї (ст. 11); визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (ст. 12) тощо (витяг зі статей Пакту).

Відтак у Пакті вказується, що економічні, соціальні і культурні права є невід'ємними, як і громадянські та політичні права. Проте, на що слід звернути особливу увагу, існують суттєві особливості в реалізації економічних, соціальних і культурних прав (вони витратні, тобто обсяг їхньої реалізації залежить від економічного добробуту держави та деяких інших факторів, а тому не може бути однаковим у різних країнах).

2б. Цілі сталого розвитку ООН

В узагальненому вигляді під **сталим розвитком** має розумітися збалансований розвиток економічної, соціальної та екологічної підсистем з метою задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь в довгостроковій перспективі на основі гармонійного поєднання інтересів людини і суспільства.

На початку ХХІ століття набула актуальності «**Декларація тисячоліття**» ООН, прийнята у 2000 році на Саміті тисячоліття ООН. У ній визначено всеосяжні рамки цінностей, принципів і ключових чинників розвитку за трьома основними мандатами ООН: мир і безпека, розвиток і права людини.

На сьогодні ж увага світової спільноти звернута на глобальний перехід від Цілей розвитку тисячоліття до **Цілей сталого розвитку (ЦСР)**, прийнятий Генеральною асамблеєю ООН у вересні 2015 р., який включає 17 цілей сталого розвитку та 169 завдань. У затверджених цілях та завданнях охоплюються різнобічні сфери суспільних відносин (соціальна, економічна, гуманітарна, екологічна, сфера безпеки тощо).

Перелік Цілей сталого розвитку:

До ЦСР відносяться:

- Ціль 1. Подолання бідності.
- Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства.
- Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя.
- Ціль 4. Якісна освіта.
- Ціль 5. Гендерна рівність.
- Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови.
- Ціль 7. Доступна та чиста енергія.
- Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання.
- Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура.
- Ціль 10. Скорочення нерівності.
- Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад.

- Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво.
- Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату.
- Ціль 14. Збереження морських ресурсів.
- Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші.
- Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути.
- Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку.

Зазначені Цілі взаємодоповнюють одна одну: дії в одній сфері також впливають на результати в інших, тому в розвитку мають бути збалансовані соціальна, економічна та екологічна стійкість.

Окремі завдання ЦСР 16:

Для спеціальності «Публічне управління та адміністрування» окрему важливість набувають завдання, які спрямовані на реалізацію ЦСР 16, зокрема:

16.3. Сприяти верховенству права на національному та міжнародному рівнях і забезпечити всім рівний доступ до правосуддя.

16.5. Значно скоротити масштаби корупції та хабарництва у всіх їх формах.

16.6. Створити ефективні, підзвітні та прозорі установи на всіх рівнях.

16.7. Забезпечити відповідальне прийняття рішень репрезентативними органами на всіх рівнях за участі всіх верств суспільства.

16.10. Забезпечити доступ громадськості до інформації і захистити основні свободи відповідно до національного законодавства і міжнародних угод.

3. Україна і ООН: сучасні аспекти взаємодії

Україна як одна з держав-засновниць неухильно дотримується цілей та принципів Статуту ООН, вносить суттєвий вклад у її діяльність у сферах підтримання міжнародного миру та безпеки, роззброєння, економічного та соціального розвитку, захисту прав людини, зміцнення міжнародного права тощо.

Україна декілька разів обиралася непостійним членом Ради Безпеки, а також членом Економічної і Соціальної Ради. У 1997 р. міністра закордонних справ України було обрано Головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (якраз ця сесія увійшла в історію як «сесія реформ», схвалила всеохоплюючу програму реформування Організації і надала потужного імпульсу її широкомасштабному оновленню).

Періодично проводиться **моніторинг виконання ЦСР**. Такий моніторинг проводиться як сукупно за виконанням усіх Цілей, так і за окремими компонентами (наприклад, стосовно виконання ЦСР 6. Чиста вода та належні санітарні умови).

На окрему увагу заслуговує участь України в **Міжнародній Ініціативі «Партнерство «Відкритий Уряд»**, яку було прийнято у рамках сесії Генеральної Асамблеї ООН 20.09.2011 р. Ініціатива базується на наступних принципах: прозорість, участь громадян, підзвітність, технології та інновації для прозорості та підзвітності. Розпорядженням Кабінету Міністрів України перший План дій з провадження Ініціативи було розпочато 05.04.2012 р. На сьогодні вже запроваджено Шостий план дій.

Діяльність ООН набула якісно нового характеру після початку агресії одного з членів РБ проти України, та особливо – з початком повномасштабної агресії.

Рішення Генеральної асамблеї ООН для України в умовах воєнної агресії:

Реагування ГА ООН на акт воєнної агресії проти України базується на **Резолюції № 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14.12.1974 року**. У ст. 1 Резолюції вказано: Агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

За час воєнної агресії було прийнято значну кількість резолюцій ГА ООН з основою у підтримці територіальної цілісності України, а також захистові прав і свобод громадян держави. Серед них на увагу заслуговують наступні:

Резолюція № 68/262 «Про територіальну цілісність України» від 27.03.2014 року містить підтримку територіальної цілісності України «у міжнародно визнаних кордонах» (проте у ній ні слова немає про засудження дій Росії, анексія нею Криму не згадана взагалі)

Резолюція ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» від 12.10.2022 року засуджує псевдореферендуми на окупованих територіях України, спроби анексувати чотири області України, закликала держави, міжнародні організації та спекустанови ООН не визнавати будь-які зміни статусу областей України та вимагати від РФ негайного та безумовного скасування своїх рішень щодо статусу областей України і виведення всіх своїх військ з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів.

Резолюція ES-11/L.6 «Принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, що лежать в основі досягнення всеосяжного, справедливого та міцного миру в Україні» від 23.02.2023 року вимагає від Росії «негайно, повністю та беззастережно вивести всі свої збройні сили з території України в її міжнародно визнаних кордонах» і закликає до припинення бойових дій, обміну військовополоненими.

Резолюція ES-11/7 «Просування всеосяжного, справедливого і тривалого миру в Україні» від 24.02.2025 року вказує на те, що

«повномасштабне вторгнення РФ в Україну триває вже три роки» та має «руйнівні й довгострокові наслідки не лише для України, а й для інших регіонів та глобальної стабільності». Також зазначається прихильність ГА суверенітету, незалежності, єдності та територіальній цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів і наголошується, «що ніяке територіальне придбання в результаті загрози силою або її застосування не повинно визнаватися законним».

Реагування Ради Безпеки ООН на воєнну агресію проти України:

Рада Безпеки ООН (РБ) в умовах воєнної агресії загалом виявилася нездатною реалізувати власні статутні повноваження, які полягають у безпосередній відповідальності за підтримання міжнародного миру та безпеки. На перешкоді реалізації декількох пропозицій від демократичних країн щодо приборкання агресії завжди було право «вето», яким користувалася країна-агресор.

Щоправда, вже 27.02.2023 р. РБ ухвалила Резолюцію 2623 «Єдність заради миру», згідно з якою мали скликатися екстрена спеціальна Генеральна Асамблея щодо України та окрема нарада щодо російського вторгнення в Україну (оскільки це була процедурна постанова, жоден постійний член Ради Безпеки ООН не міг використовувати право вето). Подальша діяльність РБ у цьому питанні загалом обмежувалась «глибоким занепокоєнням з приводу підтримки миру та безпеки України».

24.02.2025 р., з нагоди третіх роковин повномасштабного вторгнення, РБ ухвалила Резолюцію № 2774 (2025) в якій висловлено скорботу з приводу трагічної загибелі людей та міститься заклик до негайного примирення України з Росією. Проте в ньому відсутні засудження дій Росії, вимоги виведення її військ з України та підтримки територіальної цілісності України (взагалі, це перша резолюція, яку РБ змогла ухвалити за роки війни рф проти України).

Рішення Міжнародного суду ООН щодо України:

Україна ще 06.01.2017 р., використовуючи один з механізмів розслідування порушень рф міжнародних норм права, ініціювала в міжнародному суді ООН розгляд справи ICSFT&ICERD – про порушення рф Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року та Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року. Звинувачення країни-агресора полягали в наступному: вона брала участь у численних та масових актах расової дискримінації проти кримськотатарської та української громад у Криму, а також брала участь у політиці та практиці расової дискримінації щодо цих громад (ст. 2 ICERD); спонсорувала, захищала та підтримувала акти расової дискримінації, здійснені іншими особами чи організаціями, проти кримськотатарської та української громад у Криму (ст. 2 ICERD) та ін. І лише 31.01.2024 р. Міжнародний суд ООН виніс

рішення по суті справи, встановивши, що рф порушила обидва міжнародні договори (водночас це був перший випадок в історії, коли Міжнародний суд ООН виніс остаточне рішення щодо порушень рф норм міжнародного права).

Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні:

ПРООН (UNDP) – орган оперативної діяльності ООН, який є найбільшим міжнародним каналом надання багатосторонньої технічної та передінвестиційної допомоги країнам. Діяльність ООН в Україні розпочалась 06.10.1992 р. після укладення Угоди між Урядом України та ООН про відкриття Представництва ООН в Києві. А вже 18.06.1993 р. було підписано Угоду між Урядом України та ПРООН, яка регламентує діяльність Представництва ПРООН в Україні та обов'язки сторін.

В умовах ворожої агресії ПРООН було підготовлено та було запущено **Програму з підвищення стійкості та відновлення України**, яка спрямована на підтримку Уряду в проведенні заходів реагування на надзвичайні ситуації, виконанні зобов'язань щодо надання державних послуг і підтримці економіки. Вона складається з п'яти напрямів підтримки:

НАПРЯМ 1. Можливості Уряду реагувати на кризові ситуації та вирішувати їх.

НАПРЯМ 2. Безперервне надання державних послуг.

НАПРЯМ 3. Аварійні роботи, що сприяють відновленню та відбудові.

НАПРЯМ 4. Доходи, засоби до існування та підтримка приватного сектору.

НАПРЯМ 5. Громадянське суспільство та підтримка соціальної структури.

Змістовна сутність окремих напрямів. Для спеціалізації «Публічне управління та адміністрування»: непересічну важливість складають перший, другий та п'ятий напрями.

У річищі першого напрямку окрім іншого вказується: Підтримка включає в себе координацію кризових ситуацій з національними та міжнародними гуманітарними організаціями, розвиток цифрової інфраструктури, необхідної для відстеження та підтримки величезної кількості внутрішньо переміщених осіб, протидію дезінформації, оцінку збитків від війни, збір інформації та аналіз впливу війни на людський капітал, а також підтримку у створенні Національного плану відновлення та відбудови, щоб допомогти Україні ефективніше будувати майбутнє.

У річищі другого напрямку окрім іншого вказується: ПРООН допомагає Уряду оцінити, які потреби є найбільш нагальними з огляду на його можливості надавати допомогу народу України. Це передбачає створення мобільних Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), які можуть надавати послуги громадам, які найбільше цього потребують, забезпечуючи доступ до цих життєво важливих послуг переміщеним і непереміщеним особам, а також переведення державних послуг у цифровий формат, щоб

вони стали широко доступними для всіх. Сюди також входять послуги соціального забезпечення та підтримка закладів охорони здоров'я для задоволення потреб людей у медичних послугах (як-от психосоціальна допомога, надання необхідних довідок, забезпечення можливості звернення за екстреною медичною допомогою та отримання такої допомоги під час війни).

У річищі п'ятого напрямку окрім іншого вказується: У центрі уваги цього напрямку – створення сильних громад та інститутів для розбудови миру і стійкості. ПРООН підтримує незалежні правозахисні інституції, доступ людей до правосуддя, особливо тих, які перебувають на периферії, і зміцнює співіснування переміщених осіб та приймаючих громад.

Висновки:

Формування та розвиток міжнародної публічної політики нерозривно зв'язана з Організацією Об'єднаних Націй, яка вже 80 років з певною успіхом реалізує власний мандат: миру і міжнародної безпеки, а також розвитку співробітництва між державами. Вже у середині ХХ ст. було загалом сформовано і нормативно-правові засади міжнародно-правових відносин (Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права). На початку ХХІ століття магістральну лінію світового розвитку стали визначати Цілі сталого розвитку. Водночас серйозні випробування перед ООН постали у зв'язку з воєнною агресією проти України. Загалом ця міжнародна універсальна організація виявилася нездатною докласти необхідних зусиль для приборкання агресії однієї держави-члена ООН проти другої держави – також члена ООН. Відтак постала нагальна необхідність віднаходження та реалізації нових механізмів забезпечення миру і справедливості у міжнародному масштабі.

Питання та завдання для обговорення:

Україна як співзасновник ООН.

ООН: сутність та структура.

Міжнародний захист прав людини.

Базові документи ООН у сфері міжнародного захисту прав і свобод людини.

Цілі сталого розвитку: сутність, особливості реалізації в Україні.

Реагування ООН на воєнну агресію проти України.

ПРООН: сутність, діяльність в Україні в умовах воєнної агресії.

Міжнародні документи (джерела):

Статут ООН.

Загальна Декларація прав людини.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Цілі сталого розвитку ООН.

Література:

Основна:

Древаль Ю. Д. Даг Гаммаршельд і концепція превентивної дипломатії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Сер. Право.* 2025. Вип. 39. С. 373–379.

Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. / кол. авт. ; за ред. О. Б. Онишко. Львів : ЛДУВС, 2022. 540 с.

Міжнародні організації : навч. посіб. / за ред. Козака Ю. Г., Ковалевського В. В., Логвінової Н. С. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 223 с.

Додаткова:

Голуб Н. В., Клімкін П. А. Україна та міжнародні організації: інформаційно-довідкове видання. Київ : КОНДОР, 2003. 212 с.

Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. *Право України.* 1999. № 4. С. 7–9.

David Armstrong, Lorna Lloyd, John Redmond. *International Organization in World Politics: the making of the twentieth century.* 2004. 280 p. (under exclusive licence to Springer Nature Limited 2019).

Тема 4
**ДИПЛОМАТІЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ
ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

План:

Вступ

1. Традиційна (класична) дипломатія
2. Публічна дипломатія
3. Українська публічна дипломатія

Висновки

Мета: Надати здобувачам вищої освіти сукупність базових знань щодо призначення, сутності, характерних ознак та основних завдань публічної дипломатії.

Ключові слова: Дипломатія, традиційна (класична) дипломатія, базова термінологія класичної дипломатії, публічна дипломатія, основні форми публічної дипломатії, суб'єкти та об'єкти дипломатії, парламентська дипломатія, культурна дипломатія.

Вступ

Дипломатії належить важлива роль у питанні повноцінного забезпечення міжнародних відносин. Дипломатична діяльність слугує засобом для розвитку міжнародних відносин та підтримки миру і стабільності, а саме: забезпечує комунікацію у міжкультурному середовищі, сприяє розширенню міжнародної співпраці та укладанню міжнародних угод, допомагає відстоювати державні інтереси, врегульовувати міжнародні спори та конфлікти. До найбільш поширених видів дипломатії відносяться: державна дипломатія, публічна дипломатія, гуманітарна дипломатія, культурна дипломатія та економічна дипломатія.

Матеріал даної лекції побудовано таким чином, щоб виокремити та надати пояснення насамперед традиційній (класичній) та публічній дипломатії, якими охоплюється зміст усіх інших проявів дипломатичної діяльності.

1. Традиційна (класична) дипломатія

Сутність класичної дипломатії:

Дипломатія завжди була і залишається тим головним інструментом, за допомогою якого держава захищає свої національні інтереси на міжнародній арені. Мирні контакти між незалежними політичними формуваннями потребують належної підготовки та загальноприйнятих правил поведінки, які й визначають сутність дипломатичної діяльності.

Термін «Дипломатія»:

1) Засіб здійснення зовнішньої політики держави; офіційна діяльність глав держав і урядів, міністрів закордонних справ, відомств закордонних справ, дипломатичних представництв, делегацій на міжнародних конференціях з метою втілення завдань зовнішньої політики держави, захисту прав та інтересів держави, її установ і громадян за кордоном; мистецтво досягти своєї мети методами, притаманними дипломатові;

2) процес здійснення відносин між країнами шляхом переговорів.

Класичне визначення дипломатії: Це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують послы й посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата» (Оксфордський словник англійської мови).

Поряд з цим використовується і термін «**Міжнародна дипломатія**». Це система взаємодії та відносин між державами та іншими міжнародними суб'єктами на світовій арені. Основними аспектами міжнародної дипломатії є встановлення та підтримання дипломатичних зносин, укладання та виконання міжнародних угод, захист національних інтересів та співробітництво з іншими країнами (Дипломатія: навч. посіб..., 2024).

Дипломатична діяльність – мистецтво ведення переговорів та пошук способів, які б не дозволили у відносинах між народами не вдаватися до застосування крайнього засобу – сили (Жюль Камбон, О. Балануца).

Базові терміни класичної дипломатії:

На сьогодні вже опрацьовано та апробовано у практичній діяльності низку термінів, які позначають сутність класичної дипломатії. До них окрім зазначеного вище терміну «дипломатія» відносяться:

Агреман – це згода приймаючої держави на призначення певної особи дипломатичним представником акредитуючої держави.

Аташе – це посада або ранг дипломатичного представника.

Денонсація – це належним чином оформлена відмова держави від укладення нею міжнародного договору.

Дипломат – це посадова особа держави, яка веде роботу, спрямовану на здійснення офіційних відносин власної держави з іноземною, і має для цього спеціальну підготовку; досягає своєї мети, діючи обережно і вміло, тактовна в стосунках з іншими.

Дипломатичне представництво – це закордонний державний орган зовнішніх зносин, який очолює дипломатичний працівник: посольство – посол, місію – постійний повірений у справах.

Дипломатичний корпус – це сукупність глав іноземних дипломатичних представництв, акредитованих у країні.

Дипломатичний протокол – це сукупність загальноприйнятих правил, традицій і умовностей, які дотримуються урядами, офіційними особами й дипломатами при виконанні своїх функцій в міжнародному спілкуванні.

Дипломатичні привілеї та імунітети – це права і переваги, які надаються дипломатичним представництвам, спеціальним місіям, представництвам держав та міжнародних міжурядових організацій, їх главам та співробітникам.

Персона грата – це дипломатичний представник, на призначення якого дана згода уряду держави, в яку він призначається.

Вірчі грамоти – це документ, який посвідчує представницький характер дипломатичного представника й акредитує його в цій якості в іноземній державі.

Посол: 1) глава дипломатичного представництва 1-го класу (повна назва Надзвичайний і Повноважний Посол); 2) вищий дипломатичний ранг дипломата.

У процесі багатовікової практики дипломатичної діяльності було започатковано застосування й інших термінів, які формально базуються на ключовому слові «дипломатія» проте не мають нормативного забезпечення та загалом суперечать змісту класичної дипломатії як мистецтву ведення переговорів.

Це, наприклад, «**дипломатія канонерок**», тобто спосіб досягнення цілей зовнішньої політики шляхом демонстрації військово-морської сили (термін походить від слова «канонерка» – так називали найменші артилерійські кораблі, які не мали броні або були слабо броньованими, але водночас мали на озброєнні одну або декілька гармат достатньо великого калібру). Сильніша держава у такий спосіб загрожує застосуванням військової сили чи веде обмежені бойові дії проти слабшої, аби примусити її пристати на висунуті умови.

Основні завдання класичної дипломатії:

До основних завдань класичної дипломатії відносяться:

- переговори, укладання та виконання міжнародних угод (з різних сфер, таких як торгівля, безпека, екологія тощо);
- мирне вирішення конфліктів (медіація та посередництво в конфліктах між державами з метою досягнення мирного розв'язання та встановлення стабільності);
- захист інтересів держави (захист національних інтересів та представлення позиції держави в міжнародних організаціях та форумах);
- сприяння міжнародному співробітництву (співпраця з іншими країнами з метою вирішення глобальних проблем, таких як боротьба з наслідками зміни клімату, бідність, міжнародний тероризм тощо);
- захист громадян в інших країнах (надання консульських послуг, захист прав та інтересів своїх громадян за кордоном);
- дипломатична інформаційна діяльність (збір та аналіз інформації про міжнародні події та розповсюдження дипломатичних позицій).

Суб'єкти та об'єкти дипломатії:

Суб'єкти дипломатії – учасники міжнародних відносин, які здійснюють дипломатичну діяльність та представляють інтереси своїх держав або міжнародних організацій.

Об'єкт дипломатії – міжнародні відносини.

Предмет дипломатії – упорядкування міжнародних відносин засобом переговорів та уточнення позиції сторін, захист інтересів держави та суспільства у міжнародних зносинах.

Критеріальні ознаки класичної дипломатії:

На основі наведеного вище матеріалу можна виокремити й критеріальні ознаки дипломатії, до яких відносяться:

- належність до сфери міжнародних відносин, сфери зовнішньої політики держави;
- застосування переговорів як основного інструмента облаштування мирними засобами міждержавних стосунків;
- наявність інституту державних службовців-дипломатів, які безпосередньо ведуть переговори і виконують всі інші функції, передбачені статутом дипломатичної служби кожної держави.

Дипломатична діяльність ґрунтується на численних формально обумовлених приписах, які містяться в міжнародних документах: нормативно-правових актах, конвенціях, положеннях та інструкціях.

Положення Статуту ООН як фундаментальної основи регулювання дипломатичної діяльності:

Формування сучасного нормативно-правового регулювання дипломатичної діяльності припадає на часи завершення Другої світової війни. В основі цього процесу містяться базові положення Статуту ООН, зокрема щодо мети Організації Об'єднаних Націй:

1. Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру.

2. Розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру.

3. Здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії.

4. Бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей.

Міжнародно-правове регулювання дипломатичної діяльності:

Більш конкретні аспекти міжнародно-правового регулювання дипломатичної діяльності містяться в наступних документах:

- Конвенції про привілеї та імунітети ООН 1946 року;
- Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961 року;
- Віденській конвенції про консульські зносини 1963 року;
- Конвенції про спеціальні місії 1969 року та ін.

Віденська конвенція про дипломатичні зносини:

У преамбулі **Віденської конвенції про дипломатичні зносини**, прийнятої 18.04.1961 р. в Організації Об'єднаних Націй, вказується: Держави, які є Сторонами цієї Конвенції, відзначаючи, що народи всіх країн з давніх часів визнають статус дипломатичних агентів, беручи до уваги мету і принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй щодо суверенної рівності держав, підтримання міжнародного миру і безпеки та сприяння розвитку дружніх відносин між державами, будучи переконаними, що укладання міжнародної конвенції про дипломатичні зносини, привілеї та імунітети сприятиме розвитку дружніх відносин між державами, а також про дипломатичний статус, привілеї і імунітети буде сприяти розвитку дипломатичних відносин між державами.

Функції дипломатичного представництва полягають, зокрема:

- a) у представництві акредитуючої держави в державі перебування;
- b) у захисті в державі перебування інтересів держави, що акредитує, і її громадян у межах, що допускаються міжнародним правом;
- c) у веденні переговорів з урядом держави перебування;
- d) у з'ясуванні всіма законними засобами умов і подій у державі перебування і повідомленні про них уряду акредитуючої держави;
- e) у заохоченні дружніх відносин між державою, що акредитує, і державою перебування і в розвитку їхніх взаємовідносин у галузі економіки, культури і науки (ст. 3 Конвенції).

2. Публічна дипломатія

На сьогодні поряд з класичною (державницькою) формою все більшої великої ваги набуває і неурядова (громадська) дипломатія, а також культурна дипломатія. Власне і термін «публічна дипломатія» може застосовуватися у двох загальних вимірах: 1) як державна дипломатія, якій властиві відкритість, залучення інших політичних акторів та доволі великий спектр комунікативної діяльності; 2) як реалізація дипломатичної місії недержавними інституціями та групами.

До найбільш важливих особливостей публічної дипломатії відноситься те, що вона тлумачиться які «відкрита» і «гласна», на відміну від таємної дипломатії; є способом здійснення урядами міжнародних відносин через відкриті ЗМІ та через взаємодію з широким колом неурядових організацій (політичними партіями, корпораціями, торговими асоціаціями, профспілками, навчальними закладами, релігійними організаціями, національними групами з метою впливу на дії і політику інших урядів.

Загалом же **публічна дипломатія** – це цілий комплекс заходів, які використовуються через конкретні комунікаційні канали для формування та просування позитивного іміджу країни у світі. Відтак публічна дипломатія передбачає встановлення партнерських взаємовідносин між державами у контексті використання всіх доступних каналів комунікації.

Варіанти тлумачення терміну «публічна дипломатія»:

Термін «публічна дипломатія» не має однозначного тлумачення, і його сутність розкривається в наступних визначеннях:

- відкрита, чесна дипломатія на противагу таємної дипломатії;
- дії уряду щодо впливу на зарубіжну громадськість в процесі зовнішньополітичної діяльності;
- засіб просування «м'якої влади» держави (відповідно до положення про м'яку владу, розроблено Джозефом Наєм);
- сукупність технологій та інструментів зовнішньої політики, що реалізуються в рамках діяльності політичних інститутів і акторів як державних, так і недержавних, спрямованих на реалізацію комплексної дипломатичної стратегії держави через вплив на населення зарубіжної держави з метою впливу на її політичні процеси і прийняття політичних рішень (О.Висоцький);
- процес встановлення зв'язку між державою та іноземною громадськістю з метою пояснення національних інтересів, національних ідей та ідеалів, державних інституцій.

Концептуальні засади та суб'єкти публічної дипломатії:

Методологічна основа публічної дипломатії: сучасне розуміння публічного управління та державної політики, які виробляються та здійснюються на основі врахування громадської думки («думки публіки»), а також на основі залучення громадськості та її інституцій до політичного процесу у відповідній сфері міжнародних відносин.

Суб'єкти публічної дипломатії:

1) суб'єкти традиційної (класичної) дипломатії: органи державної влади (міжнародні відомства, дотичні департаменти та відділи, закордонні представництва та дипломатичні місії), міжнародні організації, інститути публічної дипломатії, національні діаспори;

2) нетрадиційні впливові актори: неурядові організації та об'єднання, групи й окремі індивіди, в тому числі академічні структури та заклади освіти, міста та території, сфера бізнесу й ТНК, суб'єкти особливої довіри (М. Трофименко).

Основні форми публічної дипломатії:

- парламентська дипломатія;
- громадська дипломатія;
- народна дипломатія;
- освітня дипломатія;
- культурна дипломатія;
- спортивна дипломатія;
- мистецька дипломатія;
- економічна дипломатія;
- корпоративна дипломатія та ін.

Особливо важливе значення у даному відношенні належить парламентській дипломатії та культурній дипломатії.

Парламентська дипломатія:

З огляду на представницький та загальнонародний статус парламентів парламентській дипломатії належить унікальне місце у сфері публічно-дипломатичної активності. **Парламентська дипломатія** – це інструмент зовнішньополітичної діяльності, який здійснюють в межах власної компетенції парламенти та їхні структури для вирішення ключових міжнародних питань засобом діалогу та перемовин з парламентами інших країн.

Парламентська дипломатія надає важливий ресурс просування національних інтересів на міжнародній арені. Дійсно, парламенти мають статус легітимної влади як загальнонародних органів народного представництва, і водночас не мають жорстких обмежень офіційними рамками дипломатичного протоколу, церемоніалу та етикету міжнародної ввічливості. До механізмів реалізації парламентської дипломатії відносяться діяльність груп та співробітництва, обмін досвідом на міжнародних конференціях, симпозіумах, круглих столах, форумах, самітах тощо.

Культурна дипломатія:

Суто формально культурній дипломатії має відводитися значення стрижня публічно-дипломатичної діяльності. У середовищі вчених не існує єдиної думки щодо визначення культурної дипломатії, проте усі вони погоджуються, що це інструмент покращення взаєморозуміння між державами та народами.

До основних тлумачень культурної дипломатії відносяться:

- обмін ідеями, інформацією, цінностями, системами, традиціями, переконаннями й іншими аспектами культури з метою сприяння розвитку взаєморозуміння (М. Каммінгс, Ю. Мостова);
- використання культури в якості самостійного чи основного політичного інструмента з метою досягнення певного результату;
- концептуальна стратегія держави на основі міжнародних, європейських норм та норм внутрішньодержавного права з метою створення цілісного позитивного образу держави, орієнтованого на цінності;
- вид публічної дипломатії та інструмент «м'якої сили», який полягає в обміні ідеями, інформацією, творами мистецтва та іншими компонентами культури між державами й народами з метою зміцнення взаєморозуміння.

Сучасні модифікації публічної дипломатії:

Комунікативна модель – публічна дипломатія як засіб передачі інформації, що впливає на поведінку зарубіжного суспільства (Ю. Габермас).

Маркетингова дипломатія – різновид публічної дипломатії, який базується на тому, що імідж уряду і політика його країни – це продукт, який необхідно продати іноземній аудиторії.

Цифрова дипломатія є продовженням та розширенням публічної дипломатії, але в іншому контексті реальності, в глобально-інформаційному світі мережі Інтернет.

Поряд з терміном «цифрова дипломатія» використовують такі взаємозамінні терміни як «кібер-дипломатія» (*cyber diplomacy*), «нет-дипломатія» (*net diplomacy*), «віртуальна дипломатія» (*virtual diplomacy*) та «електронна дипломатія» (*e-diplomacy*).

Основні відмінності публічної та традиційної (класичної) дипломатії:

- публічна дипломатія є відкритою та широко поширюється, тоді як офіційна дипломатія закрита та не передбачає широкого інформування;
- публічна дипломатія направляється від уряду до широких верств населення, офіційна – від уряду до уряду;
- теми і проблеми офіційної дипломатії стосуються поведінки та політики держави, а публічної дипломатії – відносин і поведінки населення (Ю. Мостова).

Основні проблеми змісту та реалізації публічної дипломатії:

1. Основної цільової аудиторії публічної дипломатії (уряди чи закордонне суспільство).
2. Співвідношення публічної та культурної дипломатії (стосовно синонімічності цих термінів).
3. Міри політичного аспекту в культурній дипломатії.

4. Сутності «нової публічної дипломатії» (точка зору, як комбінації концепцій «жорсткої» та «м'якої» влади).

5. Співвідношення «відкритої» публічної дипломатії і таємних переговорів та домовленостей.

6. Співвідношення «доброї» публічної дипломатії і «поганої» пропаганди.

3. Українська дипломатія

Історичні віхи становлення української дипломатії:

Історія української дипломатії нерозривно пов'язана із загальними віхами історії України. Українська дипломатія пройшла довгий історичний шлях, який можна поділити на наступні періоди: дипломатія Київської держави та її нащадків, дипломатія Великого князівства Литовського і Руського, дипломатія козацької держави, дипломатія українських урядів часів української демократичної революції 1917–1921 років, дипломатія СРСР і УРСР та дипломатія сучасної України.

Етапи розвитку української дипломатії:

1. Дипломатія Давньоруської держави та Галицько-Волинського князівства

Давньоруська держава підтримувала активні міжнародні стосунки з Візантією, країнами Західної та Центральної Європи, Скандинавією, Балканами. До епохальних подій у цьому відношенні відносяться поява міждержавних угод, налагоджування стосунків з державами Європи та Візантією. Зокрема, вершиною давньоруської дипломатичної практики вважається договір 944 року про воєнний союз з Візантією. За часів князювання Ярослава Мудрого інтенсивно використовувався такий елемент зовнішньої політики, як династичні шлюби.

Дипломатія Галицько-Волинського князівства, завдяки його географічному розташуванню, була передусім скерована на Захід. Досить активними були дипломатичні стосунки з Угорщиною, Польщею, Римом. Особливо рішучими були дипломатичні кроки у створенні антимонгольської коаліції, що виявилось в обміні посольствами між державами і мало на меті створення спільної стратегії захисту від навали кочівників. Відчутні дипломатичні відносини налагодилися між Галицько-Волинським князівством і Римом.

2. Дипломатія українського козацтва

Помітну роль у просуванні української дипломатії судилося відіграти українському козацтву. Запорізька Січ із самого початку свого існування вела самостійну зовнішню політику. Чим більше козацька вольниця заявляла про себе у всіляких бойових справах, тим більший інтерес вона викликала у близьких і далеких сусідів. Із запорожцями намагалися встановити

дипломатичні стосунки і Польща, і Московія, і Крим, і Туреччина, і папа Римський, і німецький імператор.

Січ поступово стала повноцінним суб'єктом і об'єктом міжнародних відносин. На підставі козацьких традицій склався і власний церемоніал прийому послів, посланців і гінців з урахуванням їхнього статусу і традицій держави, яку вони представляли, організації ведення переговорів та забезпечення безпечного пересування територією Козацької держави. Так, наприклад, обов'язки міністра закордонних справ виконував військовий, а пізніше генеральний писар. Він переважно був відповідальним за листування, зберігав всю документацію та опікувався дипломатичним архівом. Військовий товмач займався перекладами й відтак мусив знати якнайбільше мов. Товмач мав порозумітись із поляками, турками, татарами, греками та іншими народами, з якими вела комунікації Запорозька Січ.

3. Українська дипломатія часів національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Початки становлення сучасної зовнішньополітичної служби України припадають на часи української національно-демократичної революції і пов'язується з проголошенням 10.06.1917 року I Універсалу Української Центральної Ради (УЦР). Дипломатичну діяльність з тим чи іншим успіхом проводили Українська Народна Республіка (УНР), Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) та Українська Держава Павла Скоропадського. Зокрема, 22.12.1917 р. на засіданні Генерального секретаріату УЦР було ухвалено «Законопроект про створення Генерального секретарства міжнародних справ», і саме 22 грудня у сучасній Україні щорічно відзначається День працівників дипломатичної служби.

Українським дипломатам за короткий час вдалося налагодити безліч важливих міжнародних контактів. Наприклад, у грудні 1917 року український уряд побудував відносини з країнами Антанти, приймаючи представників Франції та Великої Британії. А невдовзі українська делегація взяла участь у мирних переговорах у Бресті, де 27.01.1918 року підписали перший мирний договір у світовій війні. Гетьман Української Держави Павло Скоропадський продовжив посилювати цей зовнішній вектор і розширив коло країн-союзниць. Так, дипломатичні місії починають працювати ще й у Румунії, Фінляндії, Швейцарії та Швеції. Українська Держава зі свого боку приймала понад 20 повноважних представників різних країн. Сукупно перелічені факти свідчили про беззаперечні здобутки тогочасної української дипломатії.

4. Феномен української радянської дипломатії

СРСР загальмував розвиток української дипломатії на довгі роки. По суті міжнародна діяльність України обмежувалась формальною участю у створенні та в роботі ООН. Україна як держава-засновниця ООН брала участь у розробці Статуту цієї організації, формуванні її структури, органів та установ. Серед проблем, що вирішувались ООН за участю України до

здобуття нею незалежності, були проблеми роззброєння, зокрема, заборона хімічної зброї, незастосування сили, демілітаризації космосу, ліквідації залишків колоніалізму та ін.

5. Сучасна дипломатична діяльність Української Держави

В умовах ствердження незалежної Держави України розпочався новий етап вітчизняної дипломатичної діяльності. Вже 24.08.1991 р. на позачерговому засіданні Верховної Ради було прийнято «Акт проголошення державної незалежності України». А 01.12.1991 року відбувся Всеукраїнський референдум і 90,32% його учасників висловилися на підтримку незалежності України. Вже 2 грудня незалежну Україну визнали Канада та Польща, а за наступні 2 місяці – ще 90 держав.

Нормативно-правові засади сучасної української дипломатії:

На сьогодні в Україні також загалом вже сформовані нормативно-правові засади дипломатичної діяльності. Діяльність дипломатичної служби України ґрунтується на приписах Конституції України та низки спеціальних законів України.

Конституційно-правові засади такої діяльності ґрунтуються на наступному положенні: Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18 **Конституції України**).

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»:

У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (від 01.07.2010 р.) вказується: Засади зовнішньої політики ґрунтуються на тому, що Україна як європейська держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, виходячи насамперед з необхідності гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності України (п. 1 ст. 11 Закону).

Основними засадами зовнішньої політики найперше визначено: забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права; забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів... (витяг з п. 2 ст. 11 Закону).

Закон України «Про дипломатичну службу»:

Прикладне значення у даному відношенні належить **Закону України «Про дипломатичну службу»** (від 07.06.2018 року), в якому визначаються правові засади та порядок організації дипломатичної служби як складової частини державної служби, а також особливості її проходження та правового статусу посадових осіб дипломатичної служби.

Дипломатична служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності посадових осіб дипломатичної служби, пов'язаній з реалізацією зовнішньої політики України, захистом національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном (ст. 1 Закону).

Основні принципи дипломатичної служби:

Відповідно до приписів ст. 4 Закону України «Про дипломатичну службу» до основних принципів дипломатичної служби відносяться:

- 1) патріотизм;
- 2) відстоювання національних інтересів України;
- 3) пріоритет прав та свобод людини і громадянина;
- 4) демократизм і законність;
- 5) гуманізм і соціальна справедливість;
- 6) професіоналізм, компетентність, ініціативність;
- 7) об'єктивність, чесність, порядність;
- 8) належне виконання службових обов'язків і додержання трудової дисципліни;
- 9) інші принципи, визначені Законом України «Про державну службу».

Стратегія публічної дипломатії на 2021–2025 роки:

У 2021 році Міністерством закордонних справ України розроблено та затверджено **Стратегію публічної дипломатії на 2021–2025 роки**, у якій встановлено цілі та завдання, а також напрями просування іміджу України у світі та зміцнення її репутації. Наголос ставиться на тому, що публічна дипломатія є невід'ємною частиною стратегічних комунікацій держави.

Публічна дипломатія, як вказується у даному документі, – це система заходів, за допомогою яких держава комунікує з громадськістю інших держав та впливає на формування суспільної думки населення інших країн для просування своїх національних інтересів і реалізації зовнішньополітичних цілей. Інструменти публічної дипломатії дають змогу значно розширити охоплення аудиторії, будувати нові партнерства, залучати представників сфер, що перебувають за межами сфери впливу офіційних органів влади (неурядових організацій, бізнесу, аналітичних центрів, освітніх установ, молоді, лідерів суспільної думки та окремих громадян).

Вказується, що нові вимоги до публічної дипломатії надають глобалізація, розвиток цифрових технологій, широке використання

соціальних мереж, прискорення віртуалізації світу через пандемію COVID-19, швидке поширення інформації. У цьому контексті відчутно зростає роль медіа та цифрових технологій у побудові іміджу країни. Також стає ширшим коло недержавних учасників, які сприяють державі у просуванні національних інтересів та позитивного сприйняття країни за кордоном. Неурядові організації, приватні корпорації, міжнародні організації стають активними суб'єктами публічної дипломатії. З метою ефективного досягнення цілей публічної дипломатії держава активно взаємодіє з представниками недержавного сектору публічної дипломатії.

Функція публічної дипломатії, відповідно до змісту даного документу, – це встановлення діалогу «держава-людина» з урахуванням різноманіття національної та глобальної аудиторії, а також сприяння міжособистісним контактам «людина-людина», що особливо актуально в епоху широкого використання цифрових інструментів та соціальних мереж. Публічна дипломатія є також інструментом зміцнення національної стійкості та протидії гібридним загрозам, дезінформації та фейкам.

Керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави:

Відповідно до приписів **Конституції України**, керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави здійснює Президент України. Він представляє державу в міжнародних відносинах, веде переговори та укладає міжнародні договори України, приймає рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і міжнародних організаціях, приймає вірчі грамоти дипломатичних представників іноземних держав (ст. 106 Конституції України).

Згідно з **Положенням про Міністерство закордонних справ України**, яке було затверджено постановою Кабінету Міністрів України 30.03.2016 р., **Міністерство закордонних справ України (МЗС)** є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин.

У 2015 р. в МЗС України створено самостійний структурний підрозділ – **Управління публічної дипломатії**. Це означало впровадження у системі Міністерства публічної дипломатії як нового механізму популяризації України у світі та взаємодії з громадськістю. Основними завданнями були: розвиток відносин з громадськістю, громадськими об'єднаннями та медіа інших країн та України; реалізація іміджевих, культурних та інформаційних проєктів України за кордоном; координація заходів інших органів виконавчої влади у цих сферах (Л. Мазука).

Етапи становлення та розвитку сучасної української дипломатії:

Становлення сучасної української дипломатії відбувалося в органічній єдності зі становленням новітньої держави України, а також з розвитком її

зовнішньої політики. Цей процес можна поділити на наступні етапи:

Перший етап – середина 1990 р. – середина 1996 р. – започаткування процесу інституалізації дипломатії.

Другий етап – середина 1996 р. – кінець 1999 р. – формування конституційно-правових засад, Етап багатовекторної дипломатії» - розвиток політичних та економічних зв'язків з різними державами, союзами та блоками.

Третій етап – 2000–2004 р. – етап пошуків нової зовнішньополітичної стратегії.

Четвертий етап – 2004 р. – кінець 2010 р. – етап формалізації курсу на європейську інтеграцію.

П'ятий етап – 2010 р. – кінець 2013 р. – етап стагнації та наростання проблем у зовнішньополітичній діяльності держави.

Шостий етап – початок 2014 р. – початок 2022 р. – етап остаточного ствердження євроінтеграційного курсу в умовах «гібридної» воєнної агресії.

Сьомий етап – з 24.02.2022 р. – з початком повномасштабної воєнної агресії – етап дипломатії воєнного часу (модифіковано автором на основі: Л. Чекаленко).

Завдання української дипломатії в умовах воєнного стану:

Особливо важливі завдання постали перед українською дипломатією в умовах розв'язання повномасштабної війни. Наразі актуальною стала **війна дипломатій** – комплексна українська протидія російській агресії на дипломатичному фронті, спрямована на всебічне забезпечення сприятливих, швидких, ефективних умов і допомоги союзників для досягнення перемоги у війні та відновлення державного суверенітету України в межах міжнародно визнаних кордонів.

Важливе значення у даному відношенні відводиться міністерству закордонних справ. Павло Клімкін, який обіймав посаду міністра закордонних справ упродовж 2014–2019 рр., вказав на три основні досягнення української дипломатії під час війни: перше – створення широкої міжнародної коаліції з підтримки і допомоги Україні, насамперед шляхом постачання зброї; друге – перетворення України в реальну частину Європи в результаті отримання під час широкомасштабної фази війни кандидатського статусу на членство в Європейському Союзі; третє – донесення людям у всьому світі правди про російсько-українську війну, правди про імперський характер російської агресії, спрямованої проти незалежності України і на знищення української ідентичності. Андрій Сибіга, який на сьогодні очолює МЗС, ставить українським дипломатам завдання використати кожен міжнародний майданчик для максимальної консолідації підтримки України, конкретних рішень урядів про виділення додаткових пакетів допомоги, ухвалення важливих рішень та документів, які посилюють Україну в протистоянні російській агресії.

Висновки

Обов'язковим атрибутом незалежної держави, поряд з наявністю певної території, кордонів, етносу, мови, публічної влади, монетарної та податкової системи тощо, є її зовнішньополітична діяльність, яка значною мірою залежить від дипломатії. Дипломатія у загальному розумінні – засіб здійснення зовнішньої політики держави, що являє собою сукупність невійськових практичних заходів, прийомів і методів, що застосовуються з урахуванням конкретних умов і характеру розв'язуваних завдань. Тобто, це діяльність щодо ведення переговорів, підписання міжнародних угод, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку як регіональних, так і глобальних міжнародних відносин. Таким чином, дипломатія безпосередньо належить до сфери зовнішньої політики і по своїй суті є одним із головних і найбільш ефективних засобів її здійснення.

З поняттям «Дипломатія» пов'язують мистецтво ведення переговорів з метою запобігання або врегулювання конфліктів, пошуків компромісів і взаємоприйнятних рішень, а так само розширення і поглиблення міжнародного співробітництва.

Питання та завдання для обговорення:

Класична і публічна дипломатія: сутність і співвідношення.

Базова термінологія у сфері дипломатичної діяльності.

Проблема сутності та змісту публічної дипломатії.

Парламентська дипломатія.

Дипломатична діяльність Українського парламенту.

Культурна дипломатія.

Дипломатія України в умовах воєнного стану.

Діяльність української діаспори як важливий засіб підтримки України на міжнародній арені.

Нормативно-правові акти та політико-правові документи:

Віденська конвенція про дипломатичні зносини, прийнята 18.04.1961 року.

Закон України «Про дипломатичну службу» від 07.06.2018 року.

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 року.

Стратегія публічної дипломатії міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки.

Література:

Основна:

Древаль Ю. Д. Даг Гаммаршельд і концепція превентивної дипломатії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. Право.* 2025. Вип. 39. С. 373–379.

Балануца О. О. Родзинки дипломатії : навч. посіб. Дніпро : Середняк Т. Київ, 2022. 148 с.

Дипломатія : навч. посіб. / Корольчук Л. В., Баула О. В., Галазюк Н. М. та ін. Луцьк : ПП «Волинська друкарня» 2024, 340 с.

Культурна дипломатія : навч. посіб. / за заг. ред. І. Б. Матяш, В. М. Матвієнка. Київ : ДП «ГДП», 2021. 252 с.

Публічна дипломатія : навч. посіб. / за заг. ред. Ірини Матяш. Київ : Горобець, 2021. 224 с.

Додаткова:

Виговська О. Теорія та практика міжнародних переговорів : навч.-метод. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 220 с.

Висоцький О. Публічна дипломатія : конспект лекцій. Дніпро : СПД «Охотнік», 2020. 56 с.

Історія дипломатії : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2021. 116 с.

Кіссинджер Генрі. Дипломатія / пер. з англ. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 930 с.

Мазука Л. Закордонне українство в системі публічної дипломатії України. *Політичні дослідження.* 2024. № 2. С. 184–202.

Мицик Л. М. Новітні тенденції публічної і культурної дипломатії : навч.-метод. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 57 с.

Мостова Д. Ю. Різновиди публічної дипломатії в публічному управлінні. *Держава та регіони.* 2020. № 1(69). С. 18–23.

Трофименко М. В. Трансформація публічної дипломатії в умовах глобалізації та діджиталізації: методологічні засади й практичні аспекти (український кейс). *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. Історія. Політологія.* 2023. Вип. 35–36. С. 141–154.

Melissen J. *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations.* London : Palgrave, 2007. 240 p.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВИ

МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО

ПРАВА І МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

Тема 5
ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

План:

Вступ

1. Проблематика співвідношення публічного і приватного права
2. Міжнародне публічне право: сутність і основні риси
3. Функції й принципи міжнародного публічного права
4. Основні тенденції та проблеми сучасного розвитку міжнародного публічного права

Висновки

Мета: на основі отриманих знань щодо особливостей сучасного праворозуміння сприяти засвоєнню здобувачами вищої освіти комплексу базових знань щодо сутності сучасного міжнародного публічного права.

Ключові слова: публічне і приватне право, міжнародне публічне право, джерела міжнародного публічного права, метод регулювання міжнародного публічного права, принципи і функції міжнародного публічного права, сучасний стан міжнародно-правового розвитку, проблеми сучасного розвитку міжнародного публічного права.

Вступ

Сучасні процеси глобалізації та інформатизації докорінно змінюють світ, надаючи підстави для твердження щодо сучасного існування «світу без кордонів». Відтак виникають підстави для потужного вдосконалення державно-правових зв'язків на міжнародній арені, а також для ефективного правового регулювання міжнародних відносин. Водночас окремі держави все частіше порушують власні міжнародно-договірні зобов'язання, апелюючи при цьому до суто політичних аспектів поведінки на міжнародній арені. Вибірковість у застосуванні таких норм не лише негативно впливає на авторитет держав-порушників, але і ставить під сумнів і надійність регулювання міждержавних та міжнародних відносин на основі певних правових норм. Відновлення ж чи поновлення дієвості міжнародного публічного права вимагає і належних правових знань. Все це стосується і державних службовців та службовців в органах місцевого самоврядування, які все частіше співпрацюють з міжнародними агенціями та інституціями.

1. Проблематика співвідношення публічного і приватного права

Міжнародні відносини не обмежуються лише міждержавними зв'язками основних суб'єктів міжнародного права. Відбуваються постійні контакти між фізичними і юридичними особами різних держав, відтак виникають відносини на рівні міжнародних неурядових організацій, які регулюються нормами міжнародного приватного права. Все це спонукає до розгляду

співвідношення концептів публічного та приватного аспектів у правовому регулюванні.

Актуальність уточнення співвідношення публічного і приватного права:

Питання розмежування публічного й приватного права, їхнього співвідношення й визначення критеріїв поділу є однією з центральних проблем юриспруденції (важко пригадати іншу проблему теорії права, яка викликала б стільки дискусій...). Вказане пояснюється тим, що теорія права поділу на публічне і приватне є багатоаспектним явищем, яке має теоретичну так і практичну цінність. Одночасно проблема співвідношення приватного і публічного права важлива тому, що її розв'язання дозволить вирішити значну кількість актуальних практичних питань, зокрема можливих меж втручання держави в економіку та приватне життя осіб тощо. При цьому слід врахувати, що даний поділ є лише одним із зрізів системи права, який існує поруч з її поділом на галузі, на матеріальне і процесуальне право.

Витоки поділу права на публічне та приватне:

Питання про поділ права на приватне і публічне має більш ніж двохтисячолітню історію. Спочатку цей поділ виник як спосіб вивчення права. Широко відомий вислів давньоримського юриста **Доміція Ульпіана** (лат. *Domitius Ulpianus*, 170-228 н.е; так звана «**Аксиома Ульпіана**») про те, що публічне є тим, що відноситься до становища Римської держави, тоді як приватне відноситься до користі окремих осіб.

Основи поділу права на публічне та приватне:

Публічне право – система централізованого регулювання, у правове поле якого входять норми права, інститути та галузі, що визначають сферу реалізації публічних інтересів, які регулюють публічно-правові відносини, що побудовані на засадах субординації суб'єктів.

Публічне право складають норми, що закріплюють і регулюють порядок діяльності органів державної влади (ОДВ) і управління, формування і роботи парламентів, інших представницьких і урядових установ, здійснення правосуддя, боротьбу з посяганнями на існуючий лад.

Приватне право – система децентралізованого регулювання, у правове поле якого входять норми права, інститути та галузі, що визначають сферу реалізації приватних інтересів, що регулюють приватноправові відносини, які побудовані на засадах координації суб'єктів. Виходячи з цього приватне право характеризувалося тим, що: а) приватні особи виступають суб'єктами правовідносин; б) приватний інтерес є змістом відносин. Все інше відноситься до сфери публічного права.

Приватне право пов'язане насамперед з виникненням і розвитком інституту приватної власності і тими стосунками, які зароджуються на його

основі (історично приватне право розвивається одночасно з приватною власністю). Основою такого поділу є те, що публічне право – це сфера державних справ, а приватне право – сфера приватних справ.

Публічний інтерес як інтегральний чинник публічного та приватного права:

Починаючи з часів Давнього Риму класичним критерієм розмежування публічного і приватного права був інтерес, що забезпечується нормами права. Вважалося, що для публічного права переважне значення має суспільно значущий (публічний) інтерес, тобто визнаний державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого є умовою і гарантією її існування та розвитку. Критерієм визначення приватного права є приватний інтерес, що матеріалізується в інтересах окремих осіб, – в їх правовому і майновому становищі, а також в їхніх стосунках з іншими суб'єктами.

Однак таке «жорстке» межування загалом не відповідає складним суспільно-політичним процесам, що свідчить про деяку умовність межі між публічним і приватним інтересом, про нерозривний зв'язок між публічними і приватними цінностями, а також про узагальнений приватно-публічний ефект, що досягається в процесі правового регулювання будь-яких суспільних відносин.

Визнаючи існування концептуальних розбіжностей між публічним і приватним правом, не слід й загострювати їх протистояння. Навпаки, доцільно підкреслювати їх зближення на новій гуманістичній основі (це, насамперед, ідеї первісності прав і свобод людини і громадянина, розумного балансу інтересів особи і спільноти, неприпустимості свавільного державного втручання тощо (тобто усе, що знаходить свій прояв у загальноправових принципах верховенства права, пропорційності, справедливості, рівності, які поширюють свою дію на сферу як публічного, так і приватного права) (С. Степаненко, Є. Фролова).

Значення поділу права на публічне та приватне для міжнародних відносин:

Сукупність наведених вище положень свідчить не лише про певну відособленість публічного та приватного права, але і про їхню діалектичну єдність. Такі обставини впливають і на сутність та спрямування міжнародного публічного права, яке передусім базується на національних (державних) інтересах (з основою у поєднанні відстоювання інтересів держави та її громадян на міжнародній арені).

Підходи до розмежування міжнародного публічного та міжнародного приватного права:

Розмежування між міжнародним публічним та міжнародним приватним

правом можна здійснювати за декількома критеріями, а саме:

- *за об'єктом*: міжнародне право регулює міждержавні відносини, міжнародне приватне право – цивільно-правові (цивільні, сімейні, трудові тощо) відносини, ускладнені іноземними суб'єктами;
- *за суб'єктами*: основними суб'єктами міжнародного публічного права є держави та міжнародні організації; основними суб'єктами міжнародного приватного права – фізичні та юридичні особи;
- *за джерелами*: основними джерелами міжнародного публічного права є міжнародний договір, міжнародний звичай тощо; коло джерел міжнародного приватного права є значно ширшим – це національне законодавство, міжнародні договори, торгові звичаї, судова й арбітражна практика тощо;
- *за методом правового регулювання*: в міжнародному публічному праві діє метод узгодження воель (інтерсів) держав, у міжнародному приватному праві – матеріально-правовий та колізійний методи;
- *за характером відповідальності*: в міжнародному публічному праві настає міжнародно-правова відповідальність (матеріальна, політична і індивідуальна кримінальна), а в міжнародному приватному праві – цивільно-правова;
- *за сферою дії*: міжнародне публічне право має глобальну сферу дії (охоплює всі держави й інші суб'єкти міжнародного права), а міжнародне приватне право має національні межі (в кожній державі існують свої особливості застосування відповідних норм права).

2. Міжнародне публічне право: сутність і основні риси

Термін «міжнародне публічне право» вперше запропонував **Джеремі Бентам** (англ. *Jeremy Bentham*, 1748–1832) ще наприкінці XVIII століття. Однак першою віхою в процесі становлення міжнародного права як самостійної галузі стала книга **Гуго Гроція** (лат. *Hugo Grotius*, 1583–1645) «Про право війни і миру. Три книги, в яких пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права», що побачила світ ще 1625 року.

Гуго Гроцій трактат «Про право війни і миру...» закінчує висновками про важливість дотримання сумлінності і миру. Він орієнтований на формування світового співтовариства, заснованого на раціонально-правових принципах рівності, співробітництва і взаємності у відносинах між усіма людьми, народами і державами, на ідеї єдиного міжнародного правопорядку. Величезний внесок Г. Гроція в розробку доктрини права міжнародного спілкування дав підстави для іменування його «батьком міжнародного права». Водночас він послідовно розвиває теорію природного права, поширивши його дію на відносини між людьми в «природному стані», у

державі, між народами як вихідної і визначальної причини виникнення і буття всіх політичних явищ.

Тлумачення міжнародного публічного права:

Міжнародне публічне право – це:

1. Правова система договірних і звичаєвих юридичних норм, що регулюють правовідносини держав та інших суб'єктів міжнародного права метою яких є забезпечення миру і співробітництва.

2. Сукупність юридичних принципів та норм, що відображають узгоджені позиції суб'єктів і призначені для регулювання відносин між державами та іншими учасниками міжнародно-правових відносин.

3. Система юридичних норм і принципів, які створюються державами та іншими суб'єктами міжнародного права, спрямовані на підтримання миру, безпеки і співробітництва в сучасному світі, та забезпечуються в разі необхідності примусом, що здійснюється його суб'єктами індивідуально або колективно.

4. Система юридичних норм, що регулюють міждержавні відносини з метою забезпечення миру і взаємовигідного співробітництва.

Предметом міжнародного публічного права є особливий вид соціальних відносин – міжнародні відносини, що мають міждержавний характер.

Система міжнародного права – це комплекс таких норм, що характеризуються принциповою єдністю і одночасно упорядкованим поділом на відносно самостійні частини (галузі, підгалузі, інститути тощо). Матеріальним же системотворчим фактором для міжнародного права слугує система міжнародних зносин, яку воно покликане обслуговувати.

«Міжнародне право – це велика споруда, яка дбайливо будувалася людством протягом століть з метою створення і забезпечення нормальних упорядкованих відносин між державами» (Міжнародний суд ООН; В. Репецький).

Структура та сфера дії міжнародного публічного права:

Під сферою дії міжнародного публічного права розуміється правове поле (чи буквально – сфера) застосування міжнародно-правових засобів впливу на об'єкт регулювання.

Сфера дії міжнародного публічного права має три основних аспекти – *суб'єктний, об'єктний і просторовий*.

Суб'єкти міжнародного права: Основні суб'єкти: держави у стосунках з іншими державами та міжнародними організаціями, міжнародні організації. Останнім часом до них все частіше додаються і різнобічні міжнародні неурядові організації.

Тенденція розширення кола суб'єктів міжнародного права за рахунок включення означених «потенційних суб'єктів» має свої позитивні

(демократизація суспільних відносин) та негативні сторони (це нівелює значення і роль міжнародного права як права міждержавного).

Врахувати: сучасне міжнародне право, включивши спочатку до складу суб'єктів міжнародного права всі держави і зруйнувавши цим колоніальну систему, з часом почало включати народи і нації, які борються за свою незалежність, потім міжнародні міжурядові організації і наразі постало питання про визнання суб'єктами міжнародного права індивідів і неурядові міжнародні організації.

Об'єктом міжнародного права як регулюючої системи є міждержавні відносини, в яких ці держави виступають суб'єктами публічної влади (це те, на регулювання чого спрямовані норми міжнародного права – міждержавні відносини).

Об'єктній сфері властива тенденція до розширення, міждержавні відносини охоплюють усе нові й нові сфери, яких вони раніше не торкалися, зокрема: інформаційні технології, кібербезпека, використання атомної енергії, економічна безпека, штучний інтелект тощо.

Звідси, **об'єкт сучасного міжнародного права** – це міжнародні відносини, що склалися між державами, державами та міжнародними організаціями, а також між останніми з приводу реалізації державами своїх суверенних владних прав. Таке визначення об'єкта міжнародного права дає можливість виокремити межі дії міжнародного та внутрішньодержавного права.

Відтак, міжнародні правовідносини» включають відносини:

1) між державами — двосторонні та багатосторонні, серед яких особливе значення мають відносини, що охоплюють міжнародне співтовариство в цілому;

2) між державами і міжнародними міжурядовими організаціями, передусім у зв'язку з членством держав у цих міжнародних організаціях;

3) між державами та державоподібними утвореннями, що мають відносно самостійний міжнародний статус;

4) між міжнародними міжурядовими організаціями.

Просторова сфера дії міжнародного публічного права має основне значення для практики і вона, зазвичай, відображається в кожному міжнародному договорі (про сферу його дії). Йдеться про ті сухопутні, водні, повітряні, космічні простори, в яких діє міжнародне право.

Екстериторіальна дія національного права у сфері дії міжнародного публічного права діє частково (це, насамперед, позначається на правовому становищі будь-якого громадянина під час його перебування за кордоном. Зазвичай ці питання вирішуються міжнародним приватним правом).

Джерела, форми і метод міжнародного публічного права:

Джерела міжнародного публічного права – різні, але переважно це узгодження волі держав (договори), акти міжнародних організацій і сама

практика міждержавного співробітництва (звичай): при цьому немає ніякої вищої влади (законодавця), який би видавав «приписи зверху».

Основною формою є **міжнародний договір** – це письмова угода, що регулюється міжнародним правом, укладена між двома або декількома суб'єктами міжнародного права незалежно від того, міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Найбільш важливими універсальними конвенціями, що регулюють відносини у зв'язку з укладанням і застосуванням міжнародних договорів, є: **Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року**, що докладно регламентує порядок укладення міжнародних договорів між державами, набуття ними чинності, тлумачення, використання та скасування, а також умови їхньої дійсності; **Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 року**, ряд міжнародних звичаїв.

Основний метод регулювання в міжнародному публічному праві – метод координації або узгодженого волевиявлення, на відміну від національного права, через яке держава діє «приписом і примусом».

Норми міжнародного публічного права:

Норма міжнародного публічного права:

1) Створене угодою або мовчазною згодою суб'єктів міжнародного публічного права – правило, що встановлює для них певні права і обов'язки й забезпечується юридичними механізмами виконання;

2) Створене за згодою держав та інших суб'єктів міжнародного права формально визначене правило поведінки, що регулює міжнародні відносини шляхом запровадження прав та обов'язків для суб'єктів і забезпечується юридичним механізмом охорони.

Класифікація міжнародно-правових норм:

На основі найбільш важливих критеріїв доцільно привести наступну класифікацію:

- 1) *за сферою дії* – універсальні, регіональні, локальні, партикулярні;
- 2) *за змістом і місцем у системі* – цілі, принципи, норми;
- 3) *за юридичною силою* – імперативні, диспозитивні та рекомендаційні;
- 4) *за функціями у системі* – матеріальні та процесуальні;
- 5) *за способом створення та формою існування*, тобто за джерелом, – загальні, договірні, норми рішень міжнародних організацій;
- 6) *за характером нормативних приписів* – зобов'язальні, заборонні, уповноважуючі, відсильні;
- 7) *за терміном дії* – строкові та безстрокові.

Структура міжнародного публічного права:

Міжнародне публічне право поділяється на загальну та особливу частини. Так, до загальної частини відносять питання теорії та історії міжнародного права, основні принципи міжнародного права, а до особливої частини – галузі міжнародного права.

Основні галузі міжнародного публічного права:

Дипломатичне право і консульське право.

Міжнародне кримінальне право.

Міжнародне повітряне право.

Міжнародне економічне право.

Міжнародне гуманітарне право.

Міжнародне право охорони навколишнього середовища.

Міжнародне космічне право.

Право міжнародної безпеки.

Міжнародне атомне право.

Право міжнародних договорів.

Міжнародне морське право.

Право прав людини.

3. Основні риси, функції й принципи сучасного міжнародного права

Основні риси міжнародного публічного права:

1. *Міжнародне публічне право як право міжнародного співтовариства.* Воно регулює стосунки в рамках цього співтовариства за умови відсутності якоїсь наддержавної влади чи «світового уряду», який би створював норми міжнародного права.

2. *Рухомість суб'єктності.* Міжнародне публічне право більше не можна розглядати лише як «міждержавне» право, оскільки його суб'єктами є не тільки держави (це насамперед міжнародні неурядові організації; водночас немає вичерпного переліку суб'єктів цього права, наприклад, стосовно міжнародної правосуб'єктності індивідів продовжують точитися дискусії).

3. *Суперечливість:* рушійними силами розвитку міжнародно-правового регулювання є, з одного боку, боротьба між державами та іншими суб'єктами міжнародних публічно-правових відносин за такі матеріальні і нематеріальні блага в міжнародному співтоваристві, як влада, престиж, економічний добробут тощо; а з іншого – солідарність і співробітництво між цими суб'єктами.

4. *Динамічність:* Міжнародне публічне право знаходиться в процесі постійного становлення, розвитку. Саме тому складно виявити його сутність у вигляді якоїсь незмінної ідеї.

5. *Певна сталість об'єкту:* У міжнародного публічного права є об'єктивний елемент, який не залежить від волі держав. Це загальні принципи права та імперативні норми міжнародного права (*jus cogens*), які є

обов'язковими для держав та інших суб'єктів цього права незалежно від того, чи погодилися вони на створення та існування цих норм.

Функції міжнародного публічного права:

Функції права у загальному розумінні – це основні напрями впливу права на свідомість і поведінку суб'єктів суспільних відносин з метою розв'язання конкретних завдань.

Загальне розуміння функцій міжнародного публічного права. У найбільш загальному розумінні до таких функцій належать:

- *координуюча функція* – полягає в тому, що за допомогою його норм встановлюють правила поведінки, які є стандартами для всіх держав у їх взаємовідносинах, щоб взаємодіяти сприяючи, а не заважаючи одна одній;
- *регулююча функція* – полягає в тому, що в нормах і загальноновизнаних принципах держав закріплюються правила, без яких неможливе їх спільне існування та спілкування;
- *охоронна функція* – полягає в тому, що міжнародне публічне право закріплює механізми, які захищають законні права й інтереси держави та дозволяють спільно (колективно) карати порушників.

Конкретне розуміння функцій міжнародного публічного права. У більш конкретному розумінні чи в тематичному відношенні до таких функцій відносяться:

- *соціальні функції міжнародного права* (стабілізація, зміцнення й забезпечення відносин між суб'єктами міжнародного права);
- *власне юридичні функції* (забезпечення прав і та обов'язків суб'єктів міжнародного права, встановлення статусу різних суб'єктів, їх правосуб'єктності, зміцнення міжнародного права та міжнародної законності);
- *функції взаємодії з іншими правовими та управлінськими системами*, що мають відношення до дії міжнародного права (внутрішньодержавним правом, політикою, мораллю, етикою тощо);
- *функції визначення перспектив розвитку міжнародних відносин та міжнародного права*;
- *інформаційні функції* (інформування владних суб'єктів та зацікавлених осіб щодо змісту міжнародно-правових документів та особливостей взаємодії суб'єктів міжнародного права).

Принципи міжнародного публічного права:

Особливістю міжнародного права є наявність у ньому цілого комплексу основних принципів, під якими розуміються узагальнені норми, які відображають характерні риси, а також основний зміст міжнародного права, і володіють найвищою юридичною силою.

Принципи міжнародного публічного права – це керівні правила поведінки його суб'єктів, юридично закріплені початки такого права. Вони являють собою найбільше загальне вираження і практику поведінки, яка встановилася, і взаємодії суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені в рамках міжнародних відносин.

Основні принципи міжнародного публічного права закріплені в **Статуті ООН**, які за цієї причини інколи називаються «*принципи Статуту ООН*» (загалом вони викладені в преамбулі, ст. 1–2 Статуту). Зміст зазначених принципів розкрито у **Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності до Статуту ООН**, прийнятої Генеральною Асамблеєю у 1970 році (Декларація 1970 року).

Основними принципами, відповідно до змісту Декларації 1970 року, визначено:

- 1) незастосування сили або погрози силою;
- 2) мирне вирішення міжнародних спорів;
- 3) невтручання у внутрішні справи держави;
- 4) співробітництво держав на міжнародній арені
- 5) рівноправність та самовизначення народів;
- 6) суверенна рівність держав;
- 7) добросовісне виконання зобов'язань за міжнародним правом.

У зазначеному переліку відсутній такий надзвичайно важливий критерій, як захист прав і свобод людини. Цей недолік виправлено в **Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва у Європі (НБСЄ; Гельсінкі, 1975 р.)**, в якому в якості одних з базових принципів було закріплено повагу прав людини та основних свобод. Перелік принципів був також доповнений ще двома – територіальної цілісності та непорушності кордонів. Ці принципи з часом набули всезагального чи світового значення, що не раз підтверджувалося Генеральною Асамблеєю ООН.

В остаточному вигляді до сукупності принципів міжнародного права відносяться:

- принцип суверенної рівності держав;
- принцип незастосування сили або загрози силою;
- принцип територіальної цілісності держав;
- принцип непорушності державних кордонів;
- принцип мирного вирішення міжнародних спорів;
- принцип невтручання у внутрішні справи;
- принцип загальної поваги прав людини;
- принцип самовизначення народів і націй;
- принцип співробітництва;
- принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Взаємовплив і взаємодія міжнародного та внутрішньодержавного права:

Ці дві самостійні правові системи не існують ізольовано одна від одної. На нормотворення в міжнародному праві справляють суттєвий вплив національні правові системи, які знаходять своє відображення і враховуються у зовнішній політиці та дипломатії держав. Міжнародне право, в свою чергу, справляє вельми значущий вплив на національне законодавство. Водночас міжнародне право як особлива система права не входить ні в яку національну правову систему і не включає в себе норми внутрішньодержавного права безпосередньо.

Взаємодія міжнародних договорів і національного законодавства в правозастосовному процесі:

Форми реалізації міжнародних норм у внутрішньому праві держав можна класифікувати за трьома варіантами безпосереднього застосування:

- 1) *самостійне застосування норм міжнародних договорів* – без прямої участі норм національного законодавства, але не поза сферою їх дії;
- 2) *спільне застосування норм міжнародних договорів і «споріднених» їм норм національного законодавства;*
- 3) *пріоритетне застосування норм міжнародних договорів замість норм національного законодавства при їх взаємній невідповідності, тобто в колізійних ситуаціях.*

Застосування міжнародного права у внутрішньому правопорядку України:

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ст. 9 Конституції України). Ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. Договори, що підлягають ратифікації, визначені в ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України».

4. Основні тенденції та проблеми сучасного розвитку міжнародного права

Основні тенденції розвитку міжнародного права у другій половині ХХ ст.:

Дві світові війни кожного разу призводили до пошуків порятунку в міжнародному праві і створення механізмів порятунку, захищених міжнародним правом (у деякі часи навіть виникало стійке відчуття непереборної могутності міжнародного права і його всесилля).

Ніколи за всю історію свого існування міжнародне право не мало такого рівня довіри і поваги, як це було в ХХ столітті. Адже саме в ХХ столітті вперше в світовій історії люди спробували жити за міжнародним правом і світ було побудовано на підставі міжнародного права. Саме з ХХ століттям в правовій доктрині пов'язують перетворення міжнародного права на єдину систему (М. Буроменський).

Перелік основних тенденцій розвитку міжнародного публічного права у другій половині ХХ ст.:

1. *Посилення значущості міжнародного права як права антивоєнного* (його розвиток ґрунтувався на розподілі сфер впливу між постійними членами Ради Безпеки ООН, загроза воєнного перерозподілу яких повинна зніматися за допомогою політико-правових процедур Ради Безпеки).

2. *Посилення тенденції у розвитку міжнародного права як права, побудованого на особливому статусі основних переможців* (тенденція, яка виявилася після закінчення першої світової війни – на основі Версальського договору 1919 року і Статуту Ліги Націй – набула повноцінного втілення після закінчення Другої світової війни).

3. *Закріплення «двополюсної моделі» світового правопорядку* (завдячує як формальному розподілові сфер впливу, так і суто формально-правовим чинникам у вигляді побудови та статусу Ради Безпеки ООН в прийнятті рішень).

4. *Інтенсивний розвиток так званого «технічного» міжнародно-правового співробітництва* (наприклад, міжнародного повітряного права, енергетичного права, морського права, в сфері електрозв'язку тощо).

5. *Поступове розширення кола суб'єктів міжнародного публічного права*: Поява та поступове розповсюдження концепції «глобального» чи «міжнародного громадянського суспільства» (держава не залишає позицій основного гравця, але і не може претендувати на одноособове зайняття цього місця).

6. *Слабкість міжнародно-правового регулювання проблем роззброєння* (наприклад, сфера роззброєння загалом не спиралася і не спирається на чітке міжнародно-правове зобов'язання роззброюватися, а ґрунтувалася і ґрунтується на ситуативних домовленостях. Не існувало і не існує жодного зобов'язання з роззброєння, яке було б по-справжньому загальним, що дозволяє не брати його на себе).

Таким чином, розвиток міжнародного публічного права другої половини ХХ століття, а це був найбільш динамічний етап, відбувався в політично і ідеологічно «замороженому» післявоєнному світі. Водночас на той час основним політичним гравцям вдавалося стримувати світ без глобальних сутичок, які б загрожували масштабному збройному протистоянню.

Особливості сучасного розвитку міжнародного публічного права (на початку XXI ст.):

- суперечливий процес демократизації міждержавних та міжнародних відносин;
- процес інтенсивного укладання міжнародних договорів, що значною мірою визначило основні тенденції і правові регулятори;
- динамічність, радикальні зміни у його суб'єкт-об'єктних відносинах;
- міжнародне публічне право остаточно перестає бути виключно міждержавним;
- людина поступово опиняється в центрі уваги міжнародної спільноти в якості однієї з найважливіших цінностей;
- поступове посилення кризових тенденцій в реалізації міжнародного публічного права, торпедування міжнародних норм «світовими гравцями» та державами-терористами.

На сьогодні найбільш важливим фактором, який засвідчує загальний кризовий стан міжнародного публічного права, стала відверта ворожа агресія стосовно України.

Основні проблеми сучасного розвитку міжнародного права:

1. *Проблема розуміння сутності категорії «міжнародне публічне право»* (особливо у співвідношенні з категорією «право народів» (котра бере свій початок у концепції «*jus gentium*» («право народів» – лат.) з римського права (поряд з цим застосовуються і словосполучення «наднаціональне (транснаціональне) право», «світове право» тощо).

2. *Проблеми війни і миру* (головною проблемою людського світу завжди була проблема війни і миру. Війни – великі і малі – безперервно велися з часу появи людського суспільства. Власне і міжнародне право отримало від Гуго Гроція свій перший поділ на право війни і право миру).

3. *Проблема єдності міжнародного права та його ефективності* (найдивовижнішим тут є відсутність в міжнародному праві гарантованого обов'язку ООН припинити акт агресії, оскільки таке рішення ухвалюється не на підставі міжнародного публічного права, а на підставі політичної згоди постійних членів Ради Безпеки ООН...).

4. *Проблема збереження міжнародного публічного права в якості своєрідних ознак «квазіправа»* (це право завжди ґрунтувалось на праві сильних, не мало в основі ні волі більшості його суб'єктів при повазі до прав меншості, ні тим більше консенсусу).

5. *Проблема (чи концепція) заборони втручання у внутрішні справи держав.*

6. *Проблема співвідношення матеріального й процесуального аспектів такого права.*

7. *Проблема дотримання балансу справедливості і доцільності у міжнародному публічному праві* (що, за деякими оцінками, і забезпечує життєздатність міжнародного права: В цьому є його сила, і одночасно, слабкість. На цьому балансі будуються позиції як критиків міжнародного права, так і його захисників).

8. *Проблема міжнародної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права* (прикметним у даному відношенні виглядає те, що найбільші держави світу не стали учасниками Статуту Міжнародного кримінального суду).

9. *Проблема певної неузгодженості міжнародного та національного правопорядків* (коли кожна держава дбає лише про свої власні національні інтереси, анархічність міжнародного середовища набуває особливого значення).

10. *Проблема недотримання чи нехтування міжнародними договорами та угодами.*

11. *Проблема регулювання прав і свобод людини засобом міжнародного публічного права* (підтвердження універсалізму загальної концепції прав людини, проте юридичний рівень такого захисту суттєво відрізняється залежно від політичного режиму окремих країн чи регіону, часом маючи суто декларативний характер).

12. *Проблема реформування міжнародного публічного права* (Остання криза міжнародного правопорядку засвідчує потребу нагального його реформування, оскільки в нинішньому стані міжнародне право достатньою мірою не відповідає ні засадам рівності, ні засадам свободи).

Висновки

Міжнародне публічне право як правова система договірних і звичаєвих юридичних норм, що регулюють правовідносини держав та інших суб'єктів міжнародного права метою яких забезпечення миру і співробітництва на сьогодні перебуває в доволі суперечливому вигляді. Упродовж другої половини ХХ ст. міжнародне публічне право загалом успішно консолідувалося і розвивалося, дійсно перетворюючись в окрему дієву правову систему. Проте у складних умовах сьогодення норми міжнародно-правового регулювання діють доволі вибірково. Суто формально це залежить від того, що таке регулювання як особлива правова система перебуває у певному зв'язку із системами внутрішньодержавного права. Цей зв'язок має бути взаємоузгоджений і спрямований на забезпечення виконання міжнародних правових норм за допомогою національного права. Відсутність такої узгодженості приводить до порушення державою своїх міжнародних зобов'язань та неможливості реалізувати свої міжнародні права.

Питання та завдання для обговорення:

Принцип верховенства права і сучасне праворозуміння.

Сутність міжнародного публічного права.

Національна держава як основний учасник міжнародно-правових відносин.

Право міжнародних договорів.

Сфера дії міжнародного публічного права.

Функції і принципи міжнародного публічного права.

Характеристика сучасного стану міжнародного публічного права.

Проблеми реформування міжнародного публічного права.

Міжнародні документи (джерела):

Статут ООН.

Загальна Декларація прав людини.

Декларація про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 року.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів [1969 року].

Література:

Основна:

Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник / ХНУВС. Харків, 2020. 544 с.

Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

Міжнародне публічне право : підручник / В. Ф. Антипенко та ін. : в 3-х т.: Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. Т. 1. 422 с.

Міжнародне публічне право: основи теорії : навч.-метод. посіб. / Х. Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 252 с.

Додаткова:

Буроменський М. В. Міжнародне право на тлі викликів ХХІ століття. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права* : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 5–17.

Буткевич О. В. Загальна теорія міжнародного і національного права та співвідношення цих систем: поява нової концепції у світлі примату міжнародного права. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 484–493.

Буткевич О. В. Історія міжнародного права : підручник. 2-ге вид. Київ : Ліра-К, 2019. 412 с.

Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький та ін. ; за ред. проф. В. М. Репецького. 2-е вид., стер. Київ : Знання, 2012. 437 с.

Степаненко С., Фролова Є. Право в публічному управлінні : навч.-метод. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2023. 108 с.

McAdam Jane. *Complementary Protection in International Refugee Law* (Oxford monographs in international law). New York : Published in the United States by Oxford University Press Inc., 2007. 52 p.

Public International Law in the Supreme Court of the United Kingdom. 2nd Edition. London, 2024. 64 p.

Raymond Yang Gao. The Role of Public International Law in Integrating Human Rights Considerations in Investment Treaty Arbitration. *Asian Journal of WTO & International Health Law and Policy*. September 2021. Vol. 16, No. 2. Pp. 275–328.

Тема 6

ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

План:

Вступ

1. Міжнародне гуманітарне право: сутність, нормативно-правове забезпечення і принципи

1.а. Сутність міжнародного гуманітарного права

1.б. Джерельна і нормативна база міжнародного гуманітарного права

1.в. Принципи міжнародного гуманітарного права

2. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста

3. Реалізація норм та принципів міжнародного гуманітарного права в Україні

Висновки

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти з основами міжнародного гуманітарного права, і, на зазначеній основі, – закласти фундамент опанування ними правовим інструментарієм захисту цивільних осіб в умовах збройної агресії.

Ключові слова: право, гуманітарне право, міжнародне гуманітарне право, джерела міжнародного гуманітарного права, нормативно-правові засади міжнародного гуманітарного права, Міжнародний комітет Червоного Хреста.

Вступ

Сучасності властиве загострення міжнародних відносин, що становить загрозу ескалації конфліктів на міжнародній арені та навіть відвертих ворожих агресій. Все це загрожує і життю та здоров'ю цивільних осіб. Після терористичного акту 11.09.2001 року стрімко збільшилась кількість терористичних атак, умисно спрямованих проти цивільних осіб. На першочергову ж увагу заслуговує необхідність застосування принципів міжнародного гуманітарного права в умовах відвертої агресії проти України, яка супроводжується тортурами військовополонених та цивільного населення з боку окупантів, а також масштабними руйнуваннями цивільних об'єктів. Проте, як стверджується в сучасній літературі, «навіть у цю епоху... фундаментальна ідея норм та принципів – навіть війни мають межі – не той постулат, який хотілось би заперечувати». А це, у свою чергу, вимагає й поглибленого ознайомлення з основами міжнародного гуманітарного права.

1. Міжнародне гуманітарне право: сутність, нормативно-правове забезпечення і принципи

1.а. Сутність міжнародного гуманітарного права

Сутність терміну «міжнародне гуманітарне право» у зв'язку з метою захисту прав і свобод людини:

Мета міжнародного гуманітарного права (МГП): обмеження засобів і методів ведення війни, забезпечення захисту та гуманного поводження з особами, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях: захист жертв збройних конфліктів та регулювання бойових дій на основі балансу між військовою необхідністю та гуманністю.

У відповідності до зазначеної мети визначається і термін «МГП», який може деякою мірою різнитися в літературних джерелах, проте при цьому зберігає і найбільш суттєві ознаки.

Підходи до тлумачення терміну «МГП»:

1. Галузь міжнародного публічного права, яка застосовується під час збройних конфліктів з метою обмеження засобів та методів ведення воєнних дій на основі гуманності та захисту прав людини.

2. Сукупність юридичних норм, які відображають у своїй сутності загальнолюдські норми моралі, які застосовуються під час збройних конфліктів.

3. Сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між державами з приводу захисту прав людини й основних свобод для усіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії як у мирний час, так і в період збройних конфліктів.

МГП характеризується поєднанням двох різних понять: правового та етичного. Правовий компонент – це розгалужена нормативно-правова база з відповідною сферою регулювання. Етичний компонент спрямований на досягнення компромісу між міркуваннями військової потреби та гуманітарними вимогами. Обов'язок воюючих держав гуманно ставитися до тих, хто не брав участі у воєнних діях чи припинив таку участь.

Змістовна основа МГП: Сторони конфлікту повинні виконувати свої гуманітарні зобов'язання за будь-яких обставин незалежно від поведінки супротивника та характеру або причин конфлікту.

За своєю сутністю МГП у цілому та кожна його норма є компромісом між двома протилежностями: гуманністю та військовою необхідністю.

Формування міжнародного гуманітарного права:

Виклад історії сучасного МГП заведено починати з 24.06.1859 року, коли під селищем Сольферіно в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Свідком цих подій став женевський

комерсант **Жан Анрі Дюнан** (фр. *Jean Henri Dunant*, 1828–1910), який під враженням цих подій написав книгу «Пам'ять Сольферіно», у якій він виступав за створення добровільних організацій для медичної допомоги пораненим солдатам і в подальшому присвятив власне життя допомозі жертвам збройних конфліктів (з його іменем також пов'язується як створення у 1863 р. Міжнародного комітету Червоного Хреста, про що йдеться нижче, так і започаткування волонтерського руху).

Формування МГП: хронологічний ряд (до середини ХХ ст.):

До найбільш важливих початкових міжнародних актів у сфері гуманітарного права відносяться:

1864 р. – прийняття першої Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях.

1899 р. – **Гаазька конференція миру 1899 року** (перша Гаазька конференція), підсумком якої стало підписання трьох конвенцій:

1. Про мирне розв'язання спорів;

2. Про закони і звичаї сухопутної війни;

3. Про застосування Женевської конвенції про поранених і хворих (1864 р.) до морської війни. На конференції 1899 р. також вперше було підняте питання про роззброєння, однак кардинальне його розв'язання відкладалося до кращих часів.

1906–1907 рр. – **Друга Гаазька конференція миру**, її результатом стало прийняття 13 конвенцій, однієї декларації і Заключного акту, що закріплювали закони і звичаї війни. Зокрема, у 1906 р. було доповнено першу Женевську конвенцію з метою подальшого поліпшення становища хворих і поранених солдатів, а в 1907 р. було прийнято низку конвенцій, що стосувалися законів та звичаїв ведення війни (сформульовано основні норми, що регулюють надання статусів комбатантів та військовополонених, використання засобів та методів ведення бойових дій та захисту жителів окупованих територій від негуманного поводження).

1925 р. – Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів та бактеріологічних засобів.

1929 р. – окрема Женевська конвенція про поводження з військовополоненими.

Фундаментальні права людини в умовах збройних конфліктів:

До прав людини, що не підлягають обмеженню в умовах воєнних дій, відносяться:

- право на життя;
- заборона катувань та такого поводження з людьми, яке принижує людську гідність;
- заборона рабства і утримання людей у неволі;
- право на свободу думки, совісті та релігії;
- право на справедливий суд.

Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини:

МГП нарівні з міжнародним правом прав людини має на меті захист прав людини. Водночас між ними є низка відмінностей, які стосуються сфери дії, цілей та застосування цих галузей міжнародного права. МГП застосовується виключно у ситуаціях збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру. Воно складається з положень, що надають захист особам, які не беруть (або більше не беруть) участь у збройному конфлікті та норм, що регулюють ведення бойових дій. Відступи від зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом не можливі. Міжнародне право прав людини застосовується як у мирний, так і у воєнний час.

1.6. Джерельна і нормативна база міжнародного гуманітарного права

Джерела міжнародного гуманітарного права:

Як і будь-яка інша галузь міжнародного права, МГП базується на трьох окремих джерелах: міжнародних договорах, звичаєвому праві та загальних принципах права. Крім того, на практиці все більш важливу роль у тлумаченні окремих норм МГП відіграє прецедентне право та «м'яке право».

Базові джерела МГП:

Договірне право. Сьогодні МГП є однією з найбільш кодифікованих галузей міжнародного права. Тому на практиці найбільш значимими джерелами МГП є міжнародні договори, що застосовуються до збройного конфлікту.

Перевага договірної МГП полягає в тому, що воно є відносно однозначним. Сфера застосування договору визначається в самому тексті, відповідні права та обов'язки викладені в детально узгоджених положеннях, які можуть бути доповнені чіткими застереженнями або домовленостями, а держави-учасниці чітко визначаються через ратифікацію або приєднання.

Звичаєве право. Попри те, що договірне право є найбільш вагомим джерелом МГП, його норми та принципи часто беруть свій початок у звичаєвому праві, тобто загальній правовій практиці держав

Перевага звичаєвого МГП полягає в тому, що воно постійно розвивається разом із практикою держав та думкою правознавців. Порівняно з договірним правом таке право може набагато швидше адаптуватися до нових викликів та подій (адже будь-які зміни чи доповнення до договірної права вимагають копіткої організаційної та проектної підготовки). Крім того, якщо договори зобов'язують лише ті держави, які їх ратифікували, то звичаєвого права МГП можуть притримуватися усі учасники збройного конфлікту, незалежно від їхніх договірних зобов'язань. Недоліком звичаєвого права є те, що воно не ґрунтується на письмовій угоді, та,

відповідно, нелегко визначити, наскільки певна норма досягла характеру звичаю.

Загальні принципи права. Немає узгодженого визначення або переліку загальних принципів права. Відтак у даному разі слід зосереджуватися на правових принципах, які визнано та діють у національних правових системах (наприклад, права на самозбереження та відсутності зворотної сили кримінального законодавства).

Водночас, якщо вони отримують точне та авторитетне визначення, загальні принципи права можуть мати вирішальне значення, оскільки вони породжують окремі міжнародні зобов'язання (наприклад, визнання принципу гуманності має спонукати держави повідомляти про місця розташування морських мінних полів під час війни...).

У цьому контексті необхідно відзначити значущість **Декларації Мартенса** (за іменем естонського юриста **Фрідріха фон Мартенса**, *нім. Friedrich Fromhold Martens*, 1845–1909, автора преамбули до Першої Гаазької конвенції), зміст якої зводиться до того, що у випадках, не врегульованих договірним правом, «населення та воюючі залишаються під охороною і дією принципів міжнародного права, оскільки вони впливають зі звичаїв, що існують між цивілізованими народами, із законів людяності та вимог суспільної свідомості». Значення цієї Декларації полягає якраз у тому, що вона поширює свою дію на всі ситуації, ще не врегульовані міжнародним правом.

Зміст цієї декларації спростовує припущення, що в умовах війни все, що категорично не заборонене МГП, обов'язково є дозволеним.

Сучасне нормативно-правове регулювання міжнародного гуманітарного права:

Початок повноцінного нормативно-правового забезпечення сфери міжнародного гуманітарного права пов'язується із закінченням Другої світової війни, яка супроводжувалася надзвичайно жорстким поведінням з цивільними особами та військовополоненими.

Правову основу діяльності цієї організації складають Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи. До Женевських конвенцій відносяться:

- **Конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, 12.08.1949 року** (Перша Женевська конвенція);
- **Конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, 12.08.1949 року** (Друга Женевська конвенція);
- **Конвенція (III) про поведіння з військовополоненими, 12.08.1949 року** (Третя Женевська конвенція);
- **Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, 12.08.1949 року.** (Четверта Женевська конвенція).

Чотири Женевські конвенції 1949 року діють і сьогодні, а 196 держав-учасниць зробили їх найбільш широко ратифікованими міжнародними договорами у світі.

Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. діють разом із трьома Додатковими протоколами, а саме:

1) Додатковим протоколом до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 08.06.1977 р.;

2) Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 08.06.1977 р.;

3) Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми, від 08.12.2005 р.

Кожен Додатковий протокол – це самостійний міжнародний договір, який передбачає окрему процедуру приєднання до нього держави-учасниці Женевських конвенцій. У даному разі слід також відзначити, що ступінь участі держав у Додаткових протоколах є нижчим, ніж у Женевських конвенціях 1949 р.

1.6. Принципи міжнародного гуманітарного права

Принципи МГП мають різний характер – від найбільш загальних до конкретних. Для навчальних цілей найбільш вдалою видається наступна класифікація, яку можна назвати і загальною (широке тлумачення принципів МГП):

1. *Рівність сторін конфлікту та відсутність принципу взаємності.* Будь-які сторони збройного конфлікту не можуть виправдовувати невиконання МГП, посилаючись на жорстоку природу конфлікту; вони повинні виконувати свої гуманітарні зобов'язання за будь-яких обставин. Це також означає, що МГП однаковою мірою є обов'язковим для всіх учасників збройного конфлікту, незалежно від їх мотивів, характеру або причин конфлікту.

2. *Встановлення балансу між військовою необхідністю та гуманністю.* МГП взагалі базується на балансі між міркуваннями військової необхідності та гуманності. З одного боку, воно визнає, що для перемоги над супротивником у воєнний час, військова необхідність може вимагати наносити смертельно небезпечні удари по ворогу. З іншого боку, МГП також чітко встановлює, що військова необхідність не дає сторонам, що воюють, карт-бланш на ведення нічим необмеженої війни.

3. *Розрізнення.* Цей принцип є «наріжним каменем МГП». Він заснований на визнанні того, що «єдина законна мета, яку повинні переслідувати держави під час війни, полягає в послабленні збройних сил супротивника», але цивільне населення й окремі цивільні особи

користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями».

4. *Запобіжні заходи.* При проведенні воєнних операцій повинна постійно виявлятися турбота про те, щоб оберігати цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти.

5. *Принцип пропорційності.* Цей принцип діє у ситуаціях, за яких неможливо уникнути завдання випадкової шкоди цивільним особам чи цивільним об'єктам. Відповідно, ті, хто планують чи приймають рішення про напад, повинні не починати або припинити будь-який напад, що, як можна очікувати, попутно потягне за собою втрати життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб та завдасть шкоду цивільним об'єктам, або те й інше разом.

6. *Зайві страждання.* МГП не лише захищає цивільних осіб від наслідків бойових дій, а також забороняє або обмежує засоби та методи ведення бойових дій, що, як вважається, призводять до зайвих страждань або надмірних ушкоджень цивільного населення та цивільних об'єктів.

7. *Гуманне поводження.* Цей принцип полягає в тому, що всі особи, які потрапили під владу супротивника, мають право на гуманне поводження незалежно від їхнього статусу та попередньої функції або діяльності. Це стосується як тих осіб, які не беруть активної участі в бойових діях (включно з особами зі складу збройних сил), так і тих осіб, які склали зброю, а також тих, хто виведений зі строю унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини. З ними мають поводитися гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи будь-яких інших подібних критеріїв.

У більш конкретному чи прикладному значенні ці принципи набувають наступного вигляду (згідно з авторським підходом, це **конкретне тлумачення принципів МГП**):

1) *принципи ведення воєнних дій* (принцип розрізнення між комбатантами і цивільним населенням, військовими та цивільними об'єктами та інші);

2) *принципи, що визначають поводження з особами, які перебувають під владою супротивника* (принцип захисту жертв війни, що міститься в застереженні Мартенса, яке полягає в тому, що «населення та воюючі сторони перебувають під захистом принципів міжнародного права, що впливають з усталених звичаїв, встановлених між цивілізованими націями, законів людяності та вимог суспільної свідомості...» та інші);

3) *принципи, що стосуються імплементації МГП* (принцип поширення знань про міжнародне гуманітарне право та інші).

2. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста

Сутнісні характеристики діяльності Міжнародного комітету

Червоного Хреста:

Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) – це гуманітарна організація, яку було започатковано зусиллями **Анрі Дюнан** (*фр. Jean Henri Dunant*, 1828–1910; більш детально про його діяльність див. зміст попереднього підрозділу). У 1863 р. у Женеві був сформований комітет з п'яти осіб, який мав розглянути пропозиції Анрі Дюнан щодо гуманного поводження з пораненими та полоненими. Цей комітет, який дещо пізніше якраз і отримав назву «Міжнародний комітет Червоного Хреста» (МКЧХ), закликав до розробки міжнародних договорів, що гарантують нейтралітет та захист поранених на полі бою, а також медиків та польових лікарень.

Мета МКЧХ. З самого початку МКЧХ мав подвійну мету: надавати гуманітарну допомогу жертвам збройних конфліктів як нейтральна та незалежна гуманітарна організація, а також сприяти зусиллям з утвердження та розвитку законів і звичаїв війни з метою посилення захисту осіб, які не беруть участі або більше не беруть участі у бойових діях.

Комітет тричі ставав лауреатом Нобелівської премії миру – у 1917, 1944, і в 1963 роках. Зокрема, у 1917 р. – за діяльність із поліпшення становища військовополонених, у 1944 р. – за діяльність в роки війни, яка повернула значення основоположним принципам солідарності людства, ототожнивши життєві інтереси народів і потребу в примиренні, та в соті роковини власної діяльності у 1963 р.

На сьогодні МКЧХ – це одна зі складових Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. До цього руху належать: власне МКЧХ, Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Національні товариства Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Винятково гуманітарна місія цієї організації якраз полягає у захисті та допомозі жертвам збройних конфліктів та інших ситуацій насильства.

МКЧХ є неупередженою, нейтральною та незалежною організацією, винятковою гуманітарною місією якої є захист життя та гідності жертв збройних конфліктів та інших ситуацій насильства, а також надання їм допомоги.

МКЧХ активно працює по всьому світу, надаючи допомогу людям, постраждалим від збройних конфліктів, допомагаючи в розшукові зниклих безвісти через воєнні дії, а також поширюючи знання про норми міжнародного гуманітарного права, що захищають жертв війни.

Нормативно-правові засади діяльності МКЧХ:

Діяльність МКЧХ забезпечується нормами міжнародного гуманітарного права, найперше – Женевськими конвенціями 1949 року. У даному разі на особливу увагу заслуговує зміст **Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року (Конвенції IV)**, яка застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту.

Відповідно до мети **Конвенції IV**, є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно зазначених вище осіб:

а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;

б) захоплення заручників;

с) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;

д) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні (ст. 3).

Окремо виписано й правові засади мандату МКЧХ з метою як найповнішої реалізації положень даної конвенції, який може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту (ст. 3), і який за певних умов може взяти на себе виконання гуманітарних функцій (ст. 11). У більш конкретному вимірі це стосується можливостей «надавати добрі послуги» для полегшення створення та визнання санітарних і безпечних зон та місцевостей (ст. 14). Особам, що перебувають під захистом цієї конвенції, будуть надані всі можливості звертатися до Міжнародного комітету Червоного Хреста, до Національного товариства Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева та Сонця) країни, у якій перебувають, а також до будь-якої іншої організації, яка зможе надати їм допомогу (ст. 30). Окремо передбачається і можливість представників МКЧХ відвідувати з гуманітарною місією держави-учасники збройного конфлікту (с. 142, 43).

Серед протоколів з відповідною сферою регулювання найбільш важливе значення має **Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 року**, у ст. 6 якого під назвою «Спеціально підготовлений персонал» міститься інформація щодо значущості МКЧХ у сприянні забезпечення безпеки цивільних осіб та некомбатантів під час збройних конфліктів.

До наведених міжнародних нормативно-правових актів слід обов'язково додати і **Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 року**, в якому в черговий раз було підтверджено «цілі та принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй і, зокрема, те, що всі держави повинні утримуватися від погрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний із цілями Організації Об'єднаних Націй».

Цим Статутом якраз і засновано **Міжнародний кримінальний суд (МКС)**. Він є постійно діючою установою та має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, як зазначено в цьому Статуті, та

доповнює національні системи кримінального правосуддя (витяг з ст. 1 Статуту).

Відповідно до цього Статуту МКС має юрисдикцію стосовно таких злочинів:

- a) злочин геноциду;
- b) злочини проти людяності;
- c) воєнні злочини;
- d) злочин агресії (ст. 5).

Принципи діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста:

Діяльність цієї організації базується на наступних основоположних принципах:

- *гуманність* (МКЧХ якраз породжений прагненням надавати допомогу всім пораненим на полі бою без винятку чи переваги, намагається за будь-яких обставин як на міжнародному, так і на національному рівні запобігати стражданню людини або полегшувати їх. На окрему увагу заслуговує і те, що МКЧХ або в більш загальному значенні «Рух» покликаний захищати життя та здоров'я людей і забезпечувати повагу до людської особистості...);

- *неупередженість* (Рух не проводить жодної дискримінації за ознакою національності, раси, релігії, класу або політичних переконань; він лише прагне полегшувати страждання людей, передусім, тих, хто найбільше цього потребує);

- *нейтральність* (щоб зберегти загальну довіру, Рух не може ставати на чийсь бік у збройних конфліктах і вступати в суперечки політичного, расового, релігійного або ідеологічного характеру);

- *незалежність* (Рух є незалежним; національні товариства, надаючи своїм урядам допомогу в їхній гуманітарній діяльності і підпорядковуючись законам своєї країни, повинні, тим не менш, завжди зберігати автономію, щоб мати можливість діяти відповідно до принципів Червоного Хреста);

- *добровільність* (у своїй добровільній діяльності з надання допомоги Рух жодною мірою не керується прагненням до отримання вигоди);

- *єдність* (у країні може бути тільки одне національне товариство Червоного Хреста або Червоного Півмісяця; воно повинно бути відкритим для всіх і здійснювати свою гуманітарну діяльність на всій території країни);

- *універсальність* (Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця є всесвітнім; усі національні товариства користуються рівними правами і зобов'язані надавати допомогу одне одному).

Емблеми Міжнародного комітету червоного Хреста:

Емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала, як захисний знак є видимим позначенням захисту, передбаченого Женевськими Конвенціями та Додатковими протоколами (див.: рис. 2.1).

Рис. 2.1. Емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала

Емблеми мають захищати під час збройного конфлікту:

- медичний персонал;
- медичні формування;
- санітарно-транспортні засоби.

Кожна з емблем має захисний статус, визначений Міжнародним гуманітарним правом у Першій Женевській Конвенції 1949 року та Третьому Додатковому Протоколі до Конвенції 2005 року і не мають жодного культурного, релігійного, або політичного значення.

Емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала використовуються виключно для захисту тих, хто має на це право. Тому їхнє застосування із метою викликати довіру противника і, скориставшись цим, знищити його або завдати його здоров'ю серйозної шкоди, згідно з нормами МГП, розглядається як акт віроломства. Тобто забороняється використання цих емблем на військових об'єктах, а також використання медичних об'єктів для укриття комбатантів, розміщення зброї і військової техніки.

Важливість питання щодо використання зазначених емблем засвідчує й ухвалення **Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні»** (від 08.07.1999 року).

Цей Закон визначає порядок та умови використання і захисту символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала на території України відповідно до вимог Женевських Конвенцій про захист жертв війни від 12.08.1949 року та інших міжнародних документів відповідного спрямування.

3. Реалізація норм та принципів міжнародного гуманітарного права в Україні

Нормативно-правове забезпечення реалізації норм та принципів міжнародного гуманітарного права в Україні:

З метою повноцінного забезпечення реалізації норм та принципів МГП сформовано розгалужене законодавче забезпечення. До найбільш важливих нормативно-правових актів у цій сфері віднесено (подано в хронологічному порядку):

Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 року (ст. серед функцій Збройних Сил України визначено здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період).

Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 року (ст. 9 визначено повноваження Кабінету Міністрів України у сфері оборони щодо забезпечення права на соціально-економічний захист осіб, які потрапили у полон, установлення порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими, тримання військовополонених відповідно до норм міжнародного права, перевезення військовополонених, створення Національного інформаційного бюро для збирання та аналізу інформації про військовополонених, ведення централізованого обліку військовополонених, збирання та передачі особистих цінних речей військовополонених, обміну інформацією про військовополонених з органами державної влади, Міжнародним комітетом Червоного Хреста).

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року (встановлено кримінальну відповідальність за добровільну здачу в полон (ст. 430 КК України), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України), погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України).

Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 року (ст. 11 передбачено можливість створення у виправних колоніях дільниць для тримання військовополонених).

Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 року (ст. 12 встановлено повноваження воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України щодо участі в охороні та переміщенні військовополонених, захоплених унаслідок ведення воєнних (бойових) дій у зв'язку з відсіччю збройної агресії проти України, спільно із Збройними Силами України, органами військового управління, з'єднаннями та іншими підпорядкованими складовими сил оборони держави).

Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 07.03.2002 року (до завдань Військової служби правопорядку включено організацію збору, супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття

їх у полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених; поводження з військовополоненими у порядку, установленому Кабінетом Міністрів України).

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року (ст. 15–1 встановлено повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань утримання військовополонених).

Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 року (конкретизовано основні терміни і поняття міжнародного гуманітарного права, визначено заборонені методи і засоби ведення воєнних дій, загальні положення щодо відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права, вимоги щодо врахування норм міжнародного гуманітарного права під час підготовки та ведення воєнних дій, правила поводження з жертвами збройних конфліктів, медичним і духовним персоналом противника тощо).

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» від 24.03.2022 року (закон прийнято з метою визначення та розмежування окремих повно важень центральних органів виконавчої влади, Державної кримінально-виконавчої служби України, Збройних Сил України, Національної поліції України стосовно поводження з військовополоненими та передбачає внесення змін до низки нормативно-правових актів).

Порядок тримання військовополонених, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 року (встановлено порядок здійснення заходів щодо тримання військовополонених згідно з нормами міжнародного права та відповідно до ст. 9 Закону України «Про оборону України»).

Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 року (встановлює загальні вимоги до здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період відповідно до норм міжнародного права з моменту потрапляння таких осіб у полон та до моменту передачі їх до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених тощо).

Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні в умовах початкового стану військової агресії:

Діяльність МКЧХ в Україні активізувалася у 2014 р., у зв'язку з початком активної збройної агресії проти Української Держави. Формально,

за період від 20.02.2014 р. і до 23.02.2022 р., до основних напрямів діяльності МКЧХ в Україні відносилося:

- «відновлення сімейних зав'язків» (пошук зниклих родичів, підтримка сімей, що розлучені з близькими, психологічна підтримка родичів зниклих безвісти осіб, грошова допомога тощо);
- пропагування норм міжнародного гуманітарного права;
- «мінна небезпека» (ознайомлення населення зі знаками маркування, будівництво безпечних дитячих майданчиків, сприяння у будівництві центрів протимінної діяльності тощо);
- відвідування затриманих;
- «турбота про загиблих» (сприяння роботі судово-медичної експертизи ...);
- «пункти пропуску» (сприяння в облаштуванні у пунктів обігріву/охолодження у лініях перетину пунктів пропуску, надання медичних послуг).

Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні в умовах воєнного стану:

Діяльність МКЧХ в Україні набула додаткових імпульсів в умовах повномасштабного військового вторгнення, що супроводжується стрімким примноженням злочинів окупантів проти військовополонених та мирного населення.

Водночас деякі факти свідчать і про недостатність зусиль МКЧХ повноцінно виконувати власні зобов'язання в умовах воєнної агресії. Найбільш важливим та водночас і найбільш подразливим для українського суспільства є питання допомоги військовополоненим. Делегати МКЧХ мають право відвідувати місця, де можуть перебувати військовополонені, вони мають доступ до всіх приміщень, якими ті користуються. Вони також можуть розмовляти з військовополоненими, зокрема з їхніми представниками. Червоний хрест також може допомагати пересилати листи військовополонених адресатам. Проте доволі частими є випадки ухиляння посадових осіб МКЧХ від цієї діяльності, яка передбачена й міжнародним законодавством.

У зв'язку з такими обставинами увага посадових осіб МКЧХ звертається на наступне:

- важливості ідентифікації та підтвердження українських полонених;
- необхідності домогтися від російської сторони виконання норм Женевської конвенції про поводження з військовополоненими щодо інформування про стан здоров'я, місця утримання полонених та вироків, винесені їм;
- забезпечення російською стороною права військовополонених на листування;

- неприпустимості утримання в полоні цивільних осіб та ін.

Діяльність Українського Червоного Хреста:

У даному разі певним прикладом для наслідування має стати діяльність **Українського Червоного Хреста (УЧХ)**, який відповідно до власного мандату має певну самостійність у виборі тактики реалізації гуманітарної стратегії в умовах повномасштабної ворожої агресії.

Волонтери і співробітники УЧХ майже цілодобово працюють в різних куточках України. Вони доставляють гуманітарну допомогу потребуючим, популяризують знання з першої допомоги й мінної небезпеки, надають психосоціальну підтримку. УЧХ також допомагає державі відновлювати пошкоджені внаслідок військових дій медичні заклади, об'єкти цивільної інфраструктури, житлові будинки. Для людей, які були вимушені покинути свої домівки будуються модульні містечка з усім необхідним для комфортного життя.

Виходячи з цього, до пріоритетів діяльності Українського Червоного Хреста відноситься:

- підтримка внутрішньо переміщених осіб (ваучерна програма, облаштування місць тимчасового перебування, проведення заходів з психосоціальної підтримки тощо);
- транспортування маломобільних людей та осіб з інвалідністю з місць надзвичайних ситуацій до медичних закладів та тимчасових прихистків;
- евакуація населення з «гарячих точок»;
- надання комплексної гуманітарної допомоги населенню (відновлення пошкодженої інфраструктури, підтримка системи охорони здоров'я, догляд за самотніми людьми літнього віку тощо);
- доставка найнеобхіднішого до населених пунктів, де є гуманітарна криза;
- навчання населення навичкам надання першої допомоги, надання психосоціальної підтримки постраждалим, інформування з мінної небезпеки тощо.

Проте, деякі аспекти діяльності цієї організації викликають і справедливі нарікання з боку української спільноти. Одна з основних проблем – відсутність належної комунікації (складність зв'язку з їхніми представниками у телефонному режимі, формальні чи навіть «штамповані» відповіді на злободенні питання, обмеження допомоги тощо).

Висновки

Сьогодні міжнародне право та його гуманітарна складова знаходяться в кризовому стані. Про це найперше свідчить загалом недостатній рівень реагування світової спільноти на відверту ворожу агресію проти України, яка супроводжується вбивствами та катуваннями військовополонених, масовим руйнуванням цивільних об'єктів, вбивствам та жорстким поводженням з цивільним населенням. Відомо ж, що поза міжнародним гуманітарним правом війна перетворюється на необмежене насильство. За таких умов посадовцям та зацікавленим особам на всіх рівнях суспільної взаємодії слід додатково звернути увагу на вихідні засади міжнародного гуманітарного права: Сутність та вихідні принципи, джерела, та нормативно-правове забезпечення, особливості реалізації залежно від різного правового статусу окремих осіб.

Питання та завдання для обговорення:

Тлумачення терміну «міжнародне гуманітарне право».

Міжнародно-правове ведення збройних конфліктів.

Міжнародно-правовий захист жертв війни.

Реалізація принципів та норм міжнародного гуманітарного права в умовах воєнного стану.

Комбатанти і некомбатанти.

Цивільні особи під захистом міжнародного гуманітарного права.

Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні.

Нормативно-правові акти та міжнародні політико-правові документи:

Статут ООН.

Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, 12 серпня 1949 року (Четверта Женевська конвенція).

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року (Розділ XIX: Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення, ст. 436–447).

Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 року.

Література:

Основна:

Гнатовський М. М., Короткий Т. Р. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для юристів громадських приймалень. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.

Грушко М. В. Міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посіб. Одеса : Вид. дім «Гельвети-ка», 2022. 136 с.

Мельцер Нільс. Міжнародне гуманітарне право : загальний курс / Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Женева, 2020. 398 с.

Громовенко К. В., Грушко М. В., Мануїлова К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навч.-метод. посіб. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 132 с.

Додаткова:

Жаровська І. Діяльність МКЧХ у період збройних конфліктів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2018. № 889. С. 163–167.

Міжнародне публічне право: основи теорії : навч.-метод. посіб. / Х. Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. Одеса : Юридика, 2023. 252 с.

Пилипенко В. П. Особливості механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. *Юридичний науковий журнал.* 2021. № 1. С. 329–332.

Волуйко О. М., Полуніна Л. В. Термінологічний словник міжнародного гуманітарного права. Київ : КІ НГУ, 2024. 148 с.

Маньгора В. В., Маньгора Т. В. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. *Інформація і право.* 2023. № 3(46). С. 205–214.

Emily Crawford, Alison Pert. *International Humanitarian Law / Second Edition.* CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2024. 332 p.

Amanda Alexander. A Short History of International Humanitarian Law. *The European Journal of International Law.* 2015. Vol. 26. No. 1. P. 109–138.

Тема 7

МІЖНАРОДНІ ВИМІРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

План:

Вступ

1. Безпека як складний соціальний феномен
2. Міжнародна безпека: сутність, особливості забезпечення в умовах сучасних викликів та загроз
3. Національна і міжнародна безпека: гармонійна єдність та різнопланова діяльність

Висновки

Мета: надати студентам необхідну сукупність знань щодо сутності національних вимірів міжнародної безпеки, на зазначеній основі – розвиток фахових умінь та набуття здобувачами компетенцій щодо самостійного аналізу тих викликів, які загрожують національній безпеці України.

Ключові слова: Безпека, міжнародна безпека, глобальна мета міжнародної безпеки, виклики міжнародній безпеці, національна безпека і національний інтерес, виклики міжнародній безпеці України, шляхи вдосконалення національної безпеки України.

Вступ

Сучасна криза у сфері міжнародних відносин зумовлює і додаткову значущість міжнародних вимірів національної безпеки. Военна ж агресія сусідньої держави проти України взагалі становить найбільш суттєву загрозу європейській та глобальній безпеці. Власне і ООН, яка має міжнародний мандат дотримання міжнародного миру та безпеки, за таких умов виявилася нездатною підтримувати мир і безпеку на європейському континенті та у світі загалом. Відтак виникає нагальна потреба побудови новітньої колективної безпеки, яка має ґрунтуватися на наявному розкладі політичних сил та на міжнародному досвіді забезпечення міжнародної безпеки. При цьому слід враховувати, що безпека є складним соціальним, соціокультурним, виробничим і техногенно-екологічним феноменом. Все це насамперед свідчить про актуальність дослідження феномену міжнародної безпеки як складного, суперечливого і доволі динамічного складника сучасної міжнародної публічної політики.

1. Безпека як складний соціальний феномен

Безпека у загальному розумінні означає ситуацію чи становище, за якого якомусь об'єкту ніхто і ніщо не загрожує (чи стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від різного роду загроз). У наведеному положенні містяться засадничі принципи розуміння

феномену безпеки як складного суспільного, правового та управлінського явища.

Безпека як історичний і соціальний феномен:

Безпека є важливим соціальним та водночас історичним феноменом. Дійсно, у всі часи та історичні епохи феномен безпеки ніколи не втрачав власної суспільної та суто практичної значущості. Проте у процесі суспільного розвитку якісно змінювалися форми та методи забезпечення безпеки: від намагання убезпечити представників сановних верств та водночас відвертого нехтування безпекою підданих в суто деспотичних суспільствах; до формального проголошення, але і водночас недотримання прав і свобод людини в різноманітних автократіях; і, нарешті, до можливостей повноцінного забезпечення безпеки громадян в умовах демократії. Природно, що з розвитком суспільних відносин посилювалося і значення безпеки на міжнародній арені. Відтак на сьогодні під впливом різнобічних обставин стрімко наростає значущість міжнародної безпеки.

Традиційні підходи до тлумачення терміну «безпека»:

До найбільш вживаних та узагальнених підходів до тлумачення терміну «безпека» відносяться:

1. *Відсутність небезпеки* (небезпека – можливість виникнення обставин, за яких порушується звичний стан речей, у даному разі – безперешкодного існування людини, групи, держави та соціуму в цілому).

2. *Відсутність загроз* (небезпека і загрози – це споріднені терміни, але небезпека має більш прикладний характер, у цьому сенсі важливим є розуміння того, що є загрозою, від чого або від кого вона виходить).

Критерії загроз мають імовірнісний характер і визначаються частотою появи та міри значущості загроз (небезпек).

3. *Стан захищеності* (захищеність від завдання шкоди, як правило, значної), який може варіюватися наступним чином:

- стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- стан, коли кому-небудь або чому-небудь ніщо не загрожує;
- стан, який дає відчуття певності, гарантії її збереження (недоторканість);
- стан або відчуття безпечності, а також засоби, що їх забезпечують.

Об'єктивно-суб'єктивний характер небезпеки:

Переважає більшість управлінців, політиків та інших зацікавлених осіб зміст поняття «безпека» першочергово пов'язують зі певними небезпеками.

Будучи суб'єктною формою, небезпека за змістом може мати як суб'єктивний, так і об'єктивний характер, оскільки відповідне оформлення можуть отримати і об'єктивні відносини, і суб'єктивні уявлення про них. З

огляду на це небезпека за змістом завжди має об'єктивно-суб'єктивний характер. Водночас співвідношення суб'єктивності і об'єктивності може бути досить різними. Це означає, що одна й та сама дія (явище, процес тощо) може отримати з боку суб'єкта різну оцінку, оскільки форму «небезпеки» отримує не всяке заперечення, а лише те, яке ідентифікується й оцінюється суб'єктом як заперечення його існування (Г. Ситник, М. Орел).

Аспекти застосування поняття «безпека»:

У процесі застосування поняття «безпека» увага акцентується на трьох аспектах:

- концептуальному (онтологічні і гносеологічні основи безпеки);
- практичному (безпека розглядається в контексті відображення певних потреб у життєдіяльності особи, суспільства, держави, міжнародної спільноти тощо);
- ціннісному (філософія безпеки, культура безпеки, забезпечення безпеки накопичених цінностей тощо).

Рівні та суб'єкти забезпечення безпеки:

Рівні безпеки (основні об'єкти безпеки):

- безпека людини;
- безпека держави;
- безпека суспільства.

Базові рівні: національна безпека і міжнародна безпека.

Суб'єкти забезпечення безпеки:

- людина, особистість;
- групи;
- суспільство в цілому;
- держава;
- міждержавні об'єднання та організації.

Сучасні уявлення про безпеку в різних її формах та напрямках:

Сучасні уявлення про безпеку в її різних її формах та напрямках базується на наступних проявах чи аспектах безпеки:

- стан захищеності системи;
- відсутність чи наявність небезпеки;
- наявність специфічної властивості (атрибуту) системи, що забезпечує її безпечне функціонування (наприклад, її спроможність щодо самовдосконалення);
- результати специфічної діяльності тих чи інших інститутів держави;
- певний стан системи;
- сукупність чинників, що забезпечують життєздатність системи або сприятливі умови для її розвитку та ін.

Класифікація (групування) загроз та небезпек:

1. *Загрози природного походження* (чи *природні джерела небезпеки*: природні об'єкти, явища природи та стихійні лиха, які становлять загрозу для життя чи здоров'я людини).

2. *Небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні, біологічні, медико-біологічні, фізико-хімічні загрози* (землетруси, повені, сонячна активність, глобальне потепління).

3. *Антропогенні джерела небезпек* (відповідні об'єкти, пов'язані з впливом на людину об'єктів матеріально-культурного середовища).

Різновид: Загрози техногенного походження (транспортні аварії, пожежі, аварії з викидом небезпечних хімічних, радіоактивних, біологічних речовин, раптове руйнування споруд та будівель тощо).

4. *Соціальні джерела небезпек* (джерела: певна незадоволеність ким-небудь чи чим-небудь; форми – страйки, повстання, революції, конфліктні ситуації на міжнаціональному, етнічному, расовому чи релігійному ґрунті).

5. *Політичні джерела небезпек* (конфлікти на міжнаціональному та міждержавному рівнях, духовне гноблення, політичний тероризм, ідеологічні, міжпартійні, міжконфесійні та збройні конфлікти, війни).

Співвідношення змісту безпеки у різних її формах та напрямках:

У даному разі важливо зіставити зміст категорій, які характеризують окремі сторони та властивості феномену безпеки.

Безпека людини як базова категорія

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (Конституція України). Серед названих характеристик найперше на увагу заслуговує феномен безпеки, поза яким неможливо гарантувати всі інші напрями захисту якихось інтересів чи цінностей. Відтак, і при формуванні будь-яких аспектів державної політики має враховуватися фактор безпеки особистості. Право на безпечний розвиток особистості розглядається в якості атрибутивної ознаки суспільства, держави і власне особистості (Ю. Древаль).

Співвідношення категорій «національна безпека» і «державна безпека»

Категорія «національна безпека» – це найважливіший складник правопорядку та гарантія національного суверенітету держави, гарантія захисту національних інтересів держави... Поняття «національна безпека», «державна безпека» та «безпека держави» є семантично схожими, але не тотожними, категорія «національна безпека» є ширшою за «державна безпека» і співвідносяться як ціле і складник (О. Турченко).

Співвідношенню категорій «національна безпека» і «міжнародна безпека» присвячено окремий підрозділ даної лекції.

2. Міжнародна безпека: сутність, особливості забезпечення в умовах сучасних викликів та загроз

Головна мета міжнародної безпеки – забезпечувати таку безпеку доступними засобами та закликати держави не вчиняти таких дій, які становлять загрозу, у тому числі й воєнного характеру, для мирного існування іншої держави. На сьогодні ж питання належного реагування на різнобічні небезпеки та повноцінного забезпечення міжнародної безпеки набуває особливо важливого характеру.

Сучасні виклики міжнародній безпеці:

Сучасним міжнародним відносинам властиві хаотичність та непередбачуваність, що безпосередньо стосується і забезпечення безпеки окремих держав, регіонів та людства в цілому. На сьогодні до найбільш суттєвих загроз міжнародній безпеці відносяться загрози використання ядерної зброї та протистояння «великих держав». Воєнна ж агресія сусідньої держави проти України взагалі становить найбільш суттєву загрозу європейській та глобальній безпеці.

При визначенні загроз міжнародній безпеці потрібно враховувати не лише можливість та наявність збройних конфліктів, але також і інші загрози, які в разі загострення набувають глобального характеру (масові епідемії та інфекційні хвороби, погіршення стану екологічного середовища, внутрішні локальні конфлікти, поширення і можливість застосування ядерної, радіаційної, хімічної та біологічної зброї, міжнародний тероризм і транснаціональна організована злочинність являються суттєвими загрозами для цивілізованого людства).

За таких умов стрімко наростає значення міжнародної діяльності держав у сфері забезпечення світової безпеки. Власне і міжнародна безпека можлива лише за умови колективної та узгодженої участі держав щодо її забезпечення.

Базова термінологія у сфері міжнародної безпеки:

Сутність забезпечення безпеки у світовому масштабі найперше позначають терміном «міжнародна безпека», проте поряд з цим використовуються і терміни «світова безпека», «глобальна безпека» та «колективна безпека».

Поняття «міжнародна безпека» є багатоаспектним і може тлумачитися залежно від акцентування уваги на певних проявах захищеності чи убезпечення безпеки. До найбільш вживаних тлумачень зазначеного поняття відносяться (*підходи до тлумачення терміну «міжнародна безпека»*):

1) стан міжнародних відносин, за якого створюються умови, необхідні для існування і функціонування держав, забезпечення їх повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливої відсічі

воєнно-політичному натиску і агресії, рівноправних відносин з іншими країнами;

2) політика, що сприяє створенню ефективних гарантій миру як для окремої країни, так і для всього світового співтовариства;

3) спроможність суб'єктів міжнародних відносин вирішувати міждержавні та регіональні конфлікти мирними засобами, без застосування сили, та з попередженням її застосування;

4) стан міжнародних відносин у вирішенні певних конфліктів між державами, без застосування сили, та з попередженням її застосування.

Відтак термін «**міжнародна безпека**» у загальному розумінні означає дотримання всіма державами норм міжнародного права й загальновизнаних принципів, за якого створюються умови, необхідні для існування та функціонування держав, забезпечення їхнього повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливої відсічі воєнно-політичному натиску й агресії, рівноправних відносин з іншими країнами; універсальна система механізмів, заходів і гарантій, сукупність яких унеможлиблює застосування сили.

У більш конкретному тлумаченні міжнародну безпеку розглядають у широкому і вузькому значеннях: у широкому значенні включає в себе комплекс політичних, економічних, гуманітарних, інформаційних, екологічних та інших аспектів безпеки; у вузькому значення – включає тільки її військово-політичні аспекти.

Поняття «глобальна безпека» і «колективна безпека»:

Поняття «**глобальна безпека**», передбачає дещо ширше тлумачення безпекових заходів, адже охоплює усі прояви забезпечення безпеки на міжнародному рівні (не лише політичні та військово-політичні, але й екологічні, енергетичні та деякі інші важливі сфери забезпечення безпеки).

Колективна безпека є системою спільних дій держав світу або певного регіону для запобігання загроз загальному миру, придушення агресії чи інших порушень миру у світі чи регіоні.

Принципи міжнародної безпеки:

Найбільш важливі принципи міжнародної безпеки наведені в наступних документах: Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24.10.1970 року (Декларація 1970 року), Декларації про посилення ефективності принципу відмови від загрози силою або її застосування в міжнародних відносинах від 18.11.1987 року (Декларація 1987 року) та деяких інших міжнародно-правових документах.

Так, відповідно до Статуту ООН усі члени ООН вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не ставити під

загрозу міжнародний мир і безпеку і справедливість, утримуються в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями ООН.

Змістовна основа **Декларації 1970 року** базується на положенні про те, що будь-яка спроба, спрямована на часткове чи повне порушення національної єдності та територіальної цілісності держави чи країни чи їхньої політичної незалежності, несумісна з цілями та принципами Статуту. Відтак і агресивна війна становить злочин проти миру, за який передбачається відповідальність відповідно до міжнародного права.

До принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, віднесено:

а) принцип, згідно з яким держави утримуються у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй;

б) принцип, згідно з яким держави вирішують свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир та безпеку і справедливість;

с) обов'язки відповідно до Статуту не втручатися у справи, що входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави;

д) обов'язки держав співпрацювати одна з одною відповідно до Статуту;

е) принцип рівноправності та самовизначення народів;

ф) принцип суверенної рівності держав;

г) принцип, згідно з яким держави сумлінно виконують зобов'язання, прийняті ними відповідно до Статуту.

Суб'єкти та об'єкти міжнародної безпеки:

Суб'єкти міжнародної безпеки. Усю сукупність таких суб'єктів доцільно розділити відповідно до їхнього державно-правового статусу та спроможності реально впливати на забезпечення міжнародної безпеки. До умовно основної групи відносяться держави, державні органи та створені за участі держав міжнародні організації. До умовно допоміжної групи відносяться міжнародні та національні неурядові організації, створені ними безпекові проекти та форуми.

Об'єкти міжнародної безпеки: Міжнародна безпека охоплює безпеку наступних спільнот:

- людства в цілому;
- регіонального соціуму;
- соціуму окремих держав;
- глобальної спільноти держав;
- регіональної державної спільноти;
- міжнародних організацій;

– представників інтересів цих суб'єктів.

Групування (класифікація) видів міжнародної безпеки:

Види міжнародної безпеки доцільно групувати за наступними ознаками:

1. *За масштабами забезпечення чи територіально-просторовим критерієм:* глобальна, регіональна, субрегіональна (наприклад, Вишеградська група), національна.

2. *За сферами забезпечення:* безпека у військовій, політичній, економічній, гуманітарних сферах.

3. *За суб'єктами:* безпека людини, суспільства, держави.

4. *За сферою забезпечення:* військова, політична, соціальна, економічна, екологічна, інформаційна.

Основні проблеми реалізації заходів з міжнародної безпеки:

На початку ХХІ ст. загострилася низка глобальних проблем, які становлять загрозу усталеному міжнародному правопорядку (інфекційні хвороби, погіршення стану екологічного середовища, внутрішні локальні конфлікти, поширення і можливість застосування ядерної, радіаційної, хімічної та біологічної зброї, міжнародний тероризм і транснаціональна організована злочинність).

До численних проблем, які вже десятиліттями становлять суттєву загрозу для цивілізованого співжиття народів, додалася і повномасштабна військова агресія проти України, яка взагалі започаткувала руйнацію усталеного світопорядку та підтримання миру і безпеки у світі.

Нагальна потреба у побудові чи вдосконаленні ефективної системи міжнародної безпеки полягає в тому, що міжнародні універсальні організації загалом виявляються неспроможні приборкати агресорів та забезпечити умови для безперешкодного розвитку світової спільноти (передусім це стосується ООН).

Головною ж проблемою теорії міжнародної безпеки залишається питання щодо забезпечення певних міжнародних відносин при яких шкода людству буде знижена до мінімуму, або взагалі відсутня, буде досягнута безпека регіональних та глобальних спільнот.

3. Національна і міжнародна безпека: гармонійна єдність та різнопланова діяльність

3.а. Національна безпека і національний інтерес

Сутнісні характеристики національної безпеки і національного інтересу:

«Національна безпека» є поняттям, яке характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь

відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави.

Власне і міжнародну безпеку у своїй суті можна характеризувати як національну безпеку, яку на міжнародному рівні забезпечують держави.

Об'єкти національної безпеки:

- людина і громадянин, їхні конституційні права і свободи;
- суспільство, його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Основні теорії формування та реалізації національного інтересу:

Діяльність окремих держав на міжнародній арені найперше слугує забезпеченню національного інтересу. Оскільки найвищим національним інтересом будь-якої країни є збереження суверенітету і територіальної цілісності, то правильне визначення національного інтересу є необхідною передумовою забезпечення національної безпеки.

У теорії міжнародних відносин існують дві основні концепції національного інтересу: концепція політичного реалізму (неореалізму) і ліберальна концепція.

Концепція політичного реалізму базується на тому, що структура національної безпеки є сукупністю окремих елементів національних інтересів, які реалізуються лише органами державної влади. Прихильники цієї теорії визначають, що національна безпека реалізовується у чотирьох напрямках: безпека особистості (формування комплексу правових і моральних правил поведінки шляхом створення національних інститутів та організацій), безпека суспільства (наявність окремих інституцій, діяльність яких спрямована на розвиток та формування суспільної свідомості з метою реалізації прав, свобод та законних інтересів соціальних груп населення); безпека держави (забезпечення основоположних аспектів функціонування держави), міжнародна безпека (підтримання міжнародного стану, за якого створюються умови, необхідні для забезпечення й підтримання фундаментальних, національних інтересів держав-учасниць).

Ліберальна чи ліберально-ідеалістична концепція виходить з того, що особистість є ключовим аспектом функціонування суспільства і держави. Держава, знаходячись на службі в особистості й суспільства, мала забезпечувати їх права та інтереси за принципом конструктивізму. Саме суспільство має розглядатися як результат механічного складання особистостей, тому особистість протиставляється і суспільству, і державі. Отже, забезпечення безпеки держави і суспільства оцінюється не як самоціль, а як функція, яка спрямована на забезпечення безпеки окремої особистості.

У нинішніх умовах світового розвитку безумовний пріоритет віддається першій концепції. Причому, кожна держава, функціонуючи як учасник міжнародних відносин та повноправний член світового товариства, вибудовує власну модель реалізації державницьких функцій, оперуючи при цьому власними ідеалами та інтересами.

Концепція національного інтересу Ганса Моргентау:

Фундатором концепції «національного інтересу» в міжнародних відносинах був **Ганс Моргентау** (нім. *Hans Joachim Morgenthau*, 1904–1982), який вважається класиком американської політичної науки в галузі міжнародних відносин та одним із засновників школи «політичного реалізму».

За Г. Моргентау, основним суб'єктом міжнародних відносин є держава, а її зовнішня політика визначається винятково її національними інтересами. На думку вченого, основа національного інтересу постійна, отже внутрішні чинники життя країни, які змінюються відповідно до обставин, не можуть вплинути на природу національного інтересу.

Базові компоненти національно-державного інтересу:

Національно-державний інтерес включає наступні базові компоненти:

- державний суверенітет;
- воєнна безпека;
- економічний розвиток;
- неухильне забезпечення прав і свобод людини.

Першоосновою ж національного інтересу є потреби в розвитку та безпеці індивіда (особи), суспільства та держави. Тільки крізь призму їх реалізації та захисту мають розглядатися всі проблеми, пов'язані із забезпеченням національної безпеки (Г. Ситник, 2016). За деякими оцінками, інтерес держави є суб'єктивною формою вираження об'єктивних потреб суспільства, які акумулюються державою й по суті справи виявляються державними інтересами (О. Дзьобань).

Рівні національного інтересу:

Рівні реалізації національного інтересу.

До базових рівнів реалізації чи забезпечення національного інтересу відносяться:

- *внутрішній* (національні інтереси, реалізація яких досягається за рахунок ефективно діючої економічної системи держави, дієздатних сил забезпечення національної безпеки);
- *зовнішній* (національні інтереси, які базуються на внутрішніх і спрямовуються на максимально ефективне забезпечення національних інтересів за межами держави).

Рівні пріоритетності національних інтересів:

- *пріоритетні національні інтереси* (національні інтереси, які мають пріоритет на тому чи іншому етапі історичного розвитку країни, зумовлені об'єктивними потребами соціуму та його прогресивного розвитку і вимагають першочергових заходів щодо їх реалізації);
- *потенційно пріоритетні національні інтереси* (такі національні інтереси, які за певних умов можуть стати пріоритетними);
- *звичайні національні інтереси* (інші національні інтереси, які не належать до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів).

3.б. Національна безпека України

Забезпечення національної безпеки визначається фундаментальною основою державотворчого процесу в Україні. В умовах повномасштабної агресії загальна проблематика національної безпеки та способи її забезпечення набули статусу першочергового значення.

На сьогодні в Україні вже загалом сформовані нормативно-правові засади захисту національної безпеки та національних інтересів, які можуть бути і мають бути основою для участі держави у сфері підтримання міжнародної безпеки.

Конституційно-правове регулювання безпеки у різних її проявах:

У ст. 3 Конституції України вказано: Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Наведене конституційне положення слушно вважається імперативом сучасного суспільного та політико-правового розвитку. Причому, у даному разі на першочергову увагу заслуговує якраз феномен безпеки, поза яким неможливо гарантувати всі інші напрями захисту якихось інтересів чи цінностей.

У Конституції України термін «національна безпека» згадується в кількох значеннях. Насамперед, відповідно до ст. 92 Конституції виключно законами України визначаються «основи національної безпеки». Відповідно до ст. 106 Конституції Президент України «забезпечує національну безпеку» та «очолює Раду національної безпеки і оборони». Відповідно до ст. 107 Конституції «Рада національної безпеки і оборони є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони України при Президентові України». Відповідно до ст. 116 Конституції Кабінет Міністрів України (КМУ) «здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України».

Закон України «Про національну безпеку України»:

Базовим нормативно-правовим актом у забезпеченні національної безпеки є **Закон України «Про національну безпеку України»** (від 21.06.2018 року), який визначає і розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки та оборони, а також визначає серед фундаментальних національних інтересів здобуття членства в ЄС і НАТО. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій.

Відповідно до приписів зазначеного закону:

державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру;

воєнна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз;

національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз;

національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян;

загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України (ст. 1 Закону).

Основні принципи у сферах національної безпеки і оборони України:

Відповідно до ст. 3 **Закону України «Про національну безпеку України»**, основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Фундаментальні національні інтереси України:

Фундаментальними національними інтересами України, відповідно до ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», є:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Фундаментальні національні інтереси, які доцільно також називати і «життєво важливими» чи «стратегічними інтересами», мають довгостроковий характер (недотримання чи ущемлення таких інтересів загрожуює життєво важливим інтересам України).

Стратегія національної безпеки України:

Зазначені положення конкретизовано у **Стратегії національної безпеки України під назвою «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ»** (Указом Президента України від 14.09.2020 року).

Пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, ураховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України і Законом України «Про національну безпеку України», названо:

- відстоювання незалежності і державного суверенітету;
- відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- європейська і євроатлантична інтеграція.

Національна безпека України в умовах воєнного стану:

З 24 лютого 2022 року Україна постала перед новими викликами і вперше з часів незалежності України опинилася в умовах воєнного стану, правовий режим якого охопив усю територію нашої держави. Головними та актуальними загрозами для національної безпеки України є російська збройна агресія та повномасштабне вторгнення армією ворога на територію України, окупація частини території країни. Забезпечення національної безпеки в умовах правового режиму воєнного стану є одним з основних викликів, що стоять сьогодні перед нашою державою.

Правовий режим воєнного стану:

Воєнний стан, відповідно до приписів ст. 1 **Закону України «Про правовий режим воєнного стану»** (від 12.05.2015 року) – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Кардинальна трансформація безпекових правовідносин в умовах воєнного стану:

Правовий режим воєнного часу зумовлює кардинальну трансформацію усталених (стабільних за умов мирного часу) правовідносин у сфері безпеки. У практичній площині в Україні така трансформація зумовлює наступні оперативні заходи:

- централізація державної політики в різних сферах, починаючи від воєнної й закінчуючи інформаційною політикою;
- переведення умов функціонування державного апарату на «воєнні» рейки, підлаштування під ці потреби економіки країни, у першу чергу – державного сектору економіки, використання для потреб армії і фронту всіх ресурсів держави, а в разі необхідності залучення юридичних та фізичних осіб;
- обмеження окремих конституційних прав і свобод людини та громадянина, що зумовлене військовими потребами, встановлення додаткових обов'язків громадян та юридичних осіб, що зумовлене оборонно-безпековими та мобілізаційними цілями воєнного стану;
- створення тимчасових органів державної влади – військових адміністрацій, на які покладається завдання із забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;
- заборона припинення діяльності конституційних органів державної влади – у період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження таких органів;

- ведення системи додаткових гарантій законності у правовідносинах, спрямованих на забезпечення законності у державі та унеможливлення протиправного обмеження прав людини;
- посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану.

Висновки

Сучасним міжнародним відносинам властиві хаотичність та непередбачуваність, що безпосередньо стосується і забезпечення безпеки окремих держав, регіонів та людства в цілому. Воєнна ж агресія сусідньої держави проти України взагалі становить найбільш суттєву загрозу європейській та глобальній безпеці. Відтак набуває особливо важливого значення питання щодо дієвості міжнародної безпеки, що вимагає пошуку ефективних механізмів приборкання агресій та відвернення нових загроз світовій безпеці. Основним ключем для розв'язання проблеми має бути переконання в цілковитій можливості гармонійного співвідношення національної і міжнародної безпеки поза загрози застосування сили чи збройної агресії.

Питання та завдання для обговорення:

Основні підходи до тлумачення терміну «безпека».

Глобальна мета міжнародної безпеки.

Співвідношення національного і міжнародного інтересу.

Основні проблеми забезпечення міжнародної безпеки.

Основні загрози міжнародній безпеці.

Культура безпеки: національний та міжнародний виміри.

Основні загрози міжнародній безпеці України.

Правовий режим воєнного стану.

Механізми вдосконалення національної безпеки України.

Нормативно-правові акти та міжнародні політико-правові документи:

Статут ООН.

Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року.

Література:

Основна:

Глобальна та національна безпека : підручник / за заг. ред. Г. П. Ситника, Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2016. 1133 с.

Древаль Ю. Д. Безпека людини в історичній ретроспективі та перспективі. *Теорія та практика державного управління*. 2025. Вип. 1 (80). С. 378–389.

Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

Ржевська В. С. Моделі колективної безпеки в доктрині і практиці міжнародного права : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 333 с.

Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.

Яковенко Н. Л. Міжнародні організації у сфері безпеки. НАТО, ОБСЄ : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2020. 367 с.

Додаткова:

Вівчар І. В., Крет Р. М., Кундеус О. М. Миротворчі та безпекові механізми регулювання сучасних міжнародних відносин. *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразін. Сер. Питання політології*. 2024. Вип. 45. С. 46–53.

Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: правові аспекти : монографія. Київ : ТОВ «Видавн. дім «АртЕк», 2019. 433 с.

Древаль Ю. Д. Співвідношення свободи та безпеки: від «чотирьох свобод» Ф. Рузвельта і до сьогодення. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 листоп. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. 340 с. С. 59–61.

Booth Ken. *Theory of World Security*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 489 p.

Morgenthau H. J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Fourth Edition. New York : Alfred A. Knopf, 1967. 201 p.

Melissen J. *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. London : Palgrave, 2007. 240 p.

РОЗДІЛ 3

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ І ЄВРОПЕЙСЬКА ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА

Тема 8
**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ВИМІРІ МІЖНАРОДНОЇ
ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

План:

Вступ

1. Організаційно-правові та інституційні основи Європейського Союзу
2. Управлінські аспекти європейської інтеграції
3. Європейський адміністративний простір і Програма SIGMA

Висновки

Мета: ознайомлення здобувачів вищої освіти з особливостями інституційної та організаційно-правової побудови Європейського Союзу, змістом європейського врядування і, на зазначеній основі, набуття та закріплення навичок визначати та формулювати характер міжнародної публічної політики в європейському контексті.

Ключові слова: Європейська інтеграція, Європейський Союз, інституції Європейського Союзу, *Acquis communautaire*, первинне та вторинне право Європейського Союзу, європейське врядування, верховенство права, Білі книги Європейського врядування, Європейський адміністративний простір, європейське адміністрування.

Вступ

Європейська інтеграція – це складний політико-правовий та соціально-економічний процес налагодження тісного співробітництва європейських держав, який на сьогодні набув чіткого інституційного та організаційно-правового оформлення. Наголос на публічній складовій у діяльності Європейського Союзу чітко вказує на базові принципи та пріоритети сучасної європейської інтеграції. Не випадково вже під час процесу створення Європейських співтовариств у 1950-х роках європейська інтеграція була розпочата як суто політичний проект, що загалом формувався в урядових установах. Досягнення цілей європейської інтеграції забезпечується за допомогою європейського врядування, яке в більш детальному вимірі охоплюється поняттям Європейського адміністративного простору та в принципах публічного (державного) владарювання.

Сутність та особливості європейської інтеграції значною мірою залежать від загальних суспільно-політичних процесів, що з огляду на своєрідність сучасного політичного загострення в Європі та світі загалом свідчить про додаткову актуальність теми, що розглядається.

1. Організаційно-правові та інституційні основи Європейського Союзу

Створення Європейського Союзу (ЄС):

Європейський Союз було створено на основі спільних соціокультурних доміант та в результаті послідовного розвитку процесу інтеграції країн Західної Європи, який охоплював майже увесь період другої половини ХХ ст.

Основні віхи процесу створення ЄС:

1) **Паризький договір 18.04.1951 року** – створення європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), початок реальної економічної та політичної інтеграції Європи;

2) **Римські договори 25.03.1957 року** – створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом);

3) **Єдиний Європейський акт 17.02.1986 року** – внесення змін і доповнень до Римських угод стосовно спільного ринку; запровадження співпраці країн-членів у сфері зовнішньої політики та інституційної реформи європейських співтовариств;

4) **Маастрихтський договір 11.12.1991 року** – **Договір про Європейський Союз (ДЄС)**: юридично закріпив створення нової організації – **Європейського Союзу**, визначення «трьох опор» ЄС: спільна зовнішня політика і політика безпеки; співпраця у сфері правосуддя та внутрішніх справ.

Маастрихтський договір набув чинності 1 листопада 1993 року, що формально вважається *Днем заснування Європейського Союзу*.

Основні віхи діяльності ЄС:

Для процесу консолідації та поступового розвитку ЄС найбільш важливе значення мають наступні події:

1) **Амстердамський договір 02.10.1997 року** – вдосконалення функціонування ЄС та Європейських співтовариств, інституційної структури ЄС та спільної політики ЄС;

2) **Ніццький договір 01.02.2003 року** – визначення нових правил для управління розширеним ЄС;

3) **Лісабонський договір 13.12.2007 року**. Це нова базова угода щодо принципів функціонування ЄС. Документ підлягав ратифікації національними парламентами (затвердили всі члени ЄС, договір набув чинності 01.12.2009 р.). Відповідно до прийнятих рішень Договір про заснування Європейського економічного співтовариства чи Римський договір від 1957 р. отримав нову назву: **Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС)**.

Разом із Лісабонським договором набула чинності **Хартія основоположних прав Європейського Союзу**, яка визначає права та

свободи, які мають всі люди, котрі мешкають в ЄС, зокрема особисті, економічні та соціальні права.

На сьогодні Європейський Союз – це міжнародне політично-економічне об'єднання 27 європейських держав, яке поєднує риси міжнародної організації та федеративної державності; це сім'я демократичних Європейських країн, які об'єдналися заради миру та процвітання.

Інституції Європейського Союзу:

Відповідно до статті 13 Договору про Європейський Союз існує сім основних органів, які приймають рішення на території Євросоюзу. До цих інституцій відносяться:

1. Європейський Парламент.
2. Європейська Рада.
3. Рада Європейського Союзу.
4. Європейська Комісія.
5. Суд Європейського Союзу.
6. Європейський центральний банк.
7. Європейська Рахункова палата.

До найбільш важливих інституцій відносяться:

1. Європейський Парламент.
2. Європейська Комісія.
3. Рада Європейського Союзу.

Європейський парламент:

Європейський парламент (або скорочено Європарламент) – це «перша інституція» ЄС (першою згадується в договорах), яка розділяє законодавчі та бюджетні повноваження з Радою ЄС (за винятком деяких випадків, коли застосовуються спеціальні законодавчі процедури).

Основні функції Європарламенту:

1. Законодавчі повноваження – більшість правових актів Євросоюзу розробляються та приймаються Європарламентом та Радою ЄС.

2. Бюджетні повноваження – ухвалення бюджету вноситься на голосування у Європарламенті; підписує бюджет та контролює його виконання Президент Парламенту.

3. Контроль над інституціями ЄС – Європарламент контролює діяльність інституцій ЄС, у тому числі й Європейську Комісію (Євродепутати призначають комісарів та мають право звільнити Єврокомісію, висловивши їй вотум недовіри; також має право створювати комітети з будь-яких питань).

Вибори: Європарламент обирається прямим голосуванням громадянами ЄС, вибори відбуваються один раз на п'ять років; складається з 705 депутатів, які делеговані державами-членами ЄС відповідно до кількості населення.

Порядок роботи (організація діяльності). Діяльність Європарламенту відбувається у сесійному порядку. Існує можливість скликання чергових та позачергових сесій. Збираються євродепутати 12 разів на рік, тривалість роботи сесії становить 5 днів.

Партійно-політичне структурування. Депутати можуть формувати групи відповідно до політичних уподобань незалежно від національності. На сьогодні Європарламент представлений сімома основними партіями, серед яких найбільш чисельними є Європейська народна партія (178 депутатів) та Прогресивний альянс соціалістів і демократів (139 депутатів). Ще 50 депутатів засідають як незалежні.

Європейська комісія:

Європейська комісія (або скорочено Єврокомісія) – це виконавчий орган ЄС; одна з перших інституцій, яка складається з 27 членів Комісії та Президента.

Основні функції Європейської комісії: 1) вищий орган виконавчої влади ЄС, який приблизно відповідає ролі і функціям уряду у системах національних держав; 2) функція законодавчої ініціативи (тільки Комісія може вносити офіційні пропозиції щодо законодавства; громадяни ЄС можуть звернутися до неї із законодавчою ініціативою).

Основна діяльність полягає у захисті загальних інтересів ЄС, незалежно від національних урядів держав-членів. Інституція підзвітна Європейському Парламенту.

Склад: 27 незалежних членів (по одному від кожної країни-члена).

Ухвалення рішень: для особливо важливих рішень уряди країн повинні одногolosно домовитися у Раді ЄС; для ухвалення інших рішень достатньо кваліфікованої більшості голосів.

Окрім того, Єврокомісія наглядає за тим, щоб не порушувались угоди, і традиційно захищає інтереси малих держав-членів.

Неформальна назва: «Двигун європейської інтеграції», що свідчить про роль Єврокомісії у процесі розвитку європейської інтеграції. Це знаходить пояснення не лише у реалізації цієї інституцією законодавчих повноважень, але також і через її історію, склад, культуру й радше європейський, ніж національний світогляд.

Рада Європейського Союзу:

Рада Європейського Союзу – інституція ЄС, яка спільно з Європарламентом відповідає за законодавчий процес (у деяких випадках Рада ЄС має право самостійно ініціювати обговорення та прийняття нового закону). До прийняття Лісабонського договору Рада була виконавчою гілкою ЄС.

Основні повноваження Ради Європейського Союзу. До основних повноважень Ради ЄС відносять: законодавчий процес, координування

політики держав-членів, розробку зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, ведення переговорів від імені Євросоюзу щодо укладання нових міжнародних угод. Спільно з Європарламентом Рада розглядає та приймає бюджет ЄС.

Склад і порядок роботи Ради ЄС. Рада ЄС складається з 27 міністрів держав-членів, які відповідають за певну галузь, яку обговорюють на засіданні. Тобто, склад учасників змінюється у залежності від питання, яке винесено на порядок денний. Крім того, засідання відбуваються у відповідності до того, чи існують нагальні питання.

Очолює Раду Президент, який обіймає посаду упродовж шести місяців, і який представляє державу-члена по чергово. Виняток становлять питання зовнішньої безпеки. Якщо на порядок денний винесені питання цієї сфери, то очолює Раду Верховний представник ЄС з питань закордонних справ та політики безпеки. Рішення Ради розробляються комітетами та підкомітетами ЄС, які відповідальні за ті чи інші питання.

Кількість засідань. Кількість засідань залежить від масштабів та інтенсивності законодавчого процесу в ЄС, і політичних рухів того чи іншого особливого питання (деякі конфігурації Ради збираються раз на місяць; інші – раз на півроку).

Голосування. Рішення здебільшого приймаються кваліфікованою більшістю, проте в деяких випадках необхідна однастайність.

Acquis communautaire:

Під **Acquis communautaire** (*Acquis, AC*; у перекладі – «надбання» або «добробок Співтовариств») розуміють сукупність актів законодавства, політичних документів та практики їх застосування, що у кожний даний момент існують у Європейському Союзі. Поняття «АС» вперше офіційно закріплене в тексті Договору про ЄС (Маастрихт, 1992 р.) – в якості однієї з цілей і основ функціонування ЄС, і в якості опори всієї інституційної системи ЄС.

Поняття АС є визначальним: 1) для розуміння ЄС, інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі та пов'язані з розширенням Союзу; 2) для адаптації національного законодавства до правової системи ЄС.

АС є досить динамічним утворенням, що знаходиться в процесі постійного розвитку в напрямі розширення та поглиблення регулятивних конструкцій. Обсяг АС оцінюють приблизно в 97 тисяч сторінок Офіційного вісника Європейських Співтовариств (*Official Journal*) або близько 20 тисяч актів.

До змісту АС відносяться:

- усі установчі договори (первинне право чи законодавство);
- вторинне право чи законодавство ЄС;
- рішення Суду ЄС;
- загальні принципи і доктрини права ЄС;

- міжнародні угоди;
- «м'яке право» (*soft law*) ЄС.

Більш детально зміст даного переліку найперше розкривається у співвідношенні первинного права та вторинного права.

Первинне право ЄС. Первинне право ЄС – це Установчі договори ЄС: Договір про Європейське Співтовариство вугілля і сталі (1951 р.), Договір про Європейське економічне Співтовариство (1957 р.), Договір про Євроатом (1957 р.), Єдиний Європейський Акт (1986 р.), Договір про ЄС (1992 р.), Амстердамський Договір (1997 р.), Ніщський Договір (2001 р.), а також Акти вступу до ЄС Великої Британії, Ірландії, Данії, Греції, Іспанії, Португалії, Австрії, Фінляндії, Швеції.

Норми первинного права безпосередньо породжують права та обов'язки як у країн-членів, так і приватних осіб (фізичних та юридичних) цих країн (первинне право, можна порівняти з національними конституційними положеннями).

Вторинне законодавство ЄС. Вторинне законодавство ЄС – це регламенти, директиви, рішення, а також конвенції, загальні стратегії, спільні позиції тощо.

Норми вторинного права розробляються на основі первинного та затверджуються інститутами ЄС. Основними рисами вторинного права є їх верховенство по відношенню до національних правових норм, пряма дія (хоча й різного роду), інтегрованість у національне право та забезпеченість юрисдикційним захистом.

«М'яке» право ЄС. «М'яке» право ЄС охоплює рекомендації, думки, висновки, резолюції, декларації інститутів ЄС чи країн-членів, програми майбутньої політики ЄС. Ці документи не мають юридичної сили, але застосовуються Судом ЄС для тлумачення законодавства ЄС.

2. Управлінські аспекти європейської інтеграції

Європейське врядування:

Європейське врядування (ЄВ) у загальному розумінні – це властиве ЄС багаторівневе врядування, яке базується і функціонує на основі наступних п'яти принципів: відкритість (*openness*), участь (*participation*), підзвітність (*accountability*), ефективність (*effectiveness*) та узгодженість (*coherence*). У прикладному розумінні – це властивий країнам європейської спільноти процес здійснення публічного/державного управління.

Європейське врядування у сучасному вигляді стало результатом тривалих євроінтеграційних явищ і процесів. Його формування відбувалося поступово, по мірі виникнення запитів на спеціальні інструменти і механізми управління, потреби у яких збільшувалися із прискоренням і поглибленням об'єднавчих процесів.

На сьогодні можна говорити про існування зрілої, динамічної системи ЄВ, заснованої на європейських цінностях, яка спирається на принципи права ЄС та використовує специфічні інструменти, механізми і процедури.

Термін «європейське врядування». Термін «європейське врядування» не має чіткого й однозначного визначення. Узагальнюючи наявні підходи до використання терміну «належне врядування», можна стверджувати, що в його змісті найчастіше виокремлюються такі елементи, як демократія і представництво, права людини, верховенство права, цілеспрямованість розвитку, а також інклюзивність (залучення третіх осіб до процесу врядування), передбачуваність, ефективність і дієвість, транспарентність і підзвітність публічного управління. У сучасному дискурсі про державне управління цей термін став вживатися наприкінці 1980-х–початку 1990-х років, коли низка пов'язаних між собою проблем і викликів змусила держави шукати нові форми і підходи до здійснення управління (серед них, – глобалізація; інформатизація, швидке поширення інформації...).

Інколи процес формування ЄВ вживається в якості наступного кроку до формування нової парадигми державного управління після спроб та експериментів із «НПМ/NPM» (*New Public Management*). Не випадково у фаховій літературі все частіше відзначається, що першим і вихідним пунктом при характеристиці європейського врядування є концепція «*Good Governance*» (*GG*).

Врядування зазвичай визначають як процес взаємодії органів влади із суспільними інститутами та громадянами у процесі прийняття рішень, як спосіб вироблення політики, до якого залучаються багато «гравців» та який передбачає багатовекторне, вертикальне і горизонтальне співробітництво для досягнення цілей.

Ініціатором досліджень ЄВ стали міжнародні організації, що опікуються суспільними трансформаціями та просуванням демократичних реформ. Обґрунтування доцільності вживання терміну «врядування» замість «управління» знаходимо у робочих та офіційних документах ООН, ПРООН, Світового Банку та ін. Важливими у даному разі є напрацювання експертного середовища. На основі усієї сукупності зазначених факторів з'явилися публікації програми СІГМА (*SIGMA*), про що див. нижче.

Суб'єкти європейського врядування:

- наднаціональні органи ЄС;
- національні уряди 27 держав-членів;
- їхні субнаціональні органи влади (провінції, землі, кантони, регіони...);
- бізнес-структури, включаючи транснаціональні корпорації, малий та середній бізнес;
- інститути громадянського суспільства (ІГС, НДО, НУО).

Суттєві риси європейського врядування:

- поєднання вертикальних та горизонтальних зв'язків;

- значна увага координації;
- зростання ролі комунікації;
- велика роль лідерства;
- непересічна значущість експертних кіл;
- партнерство і кооперація.

Зелені і білі книги європейського врядування:

Європейське врядування окрім правових актів ЄС як надбання *Aquis Communautaire* ґрунтується також на тих актах, які не мають зобов'язальної сили. Це, наприклад, «Білі книги» (*White Papers*), «Зелені книги» (*Green Papers*) та настанови (*Guide lines*).

Зелені книги. Зелені книги – це попередній урядовий звіт і консультаційний документ з політичними пропозиціями для дебатів та обговорення. Зелена книга представляє найкраще, що уряд може запропонувати з даного питання, але за певних причин не надає остаточного рішення щодо даного питання, відкладаючи його до тих пір, поки не буде ознайомлений з відповіддю експертів та з реакцією громадськості на нього.

Зелена книга, випущена Європейською Комісією – це дискусійний документ, покликаний стимулювати дебати і запустити процес консультацій на європейському рівні з певної теми. Зелена книга зазвичай представляє низку ідей і має на меті запросити зацікавлених осіб або організації висловити свої думки та надати інформацію. За нею може слідувати біла книга – офіційний набір пропозицій, який використовується як інструмент для їхнього перетворення на закон.

Результатом таких консультацій згодом може стати публікація білих книг, в яких висновки дискусій набудуть узагальненого вигляду у формі практичних пропозицій Комісії.

Біла книга. Біла книга – це авторитетний звіт чи довідник, який коротко інформує читачів про складну проблему та представляє філософію органу, що видав цю публікацію. Він має на меті допомогти читачам зрозуміти проблему, вирішити проблему чи ухвалити рішення.

Білі книги Європейської Комісії містять пропозиції щодо діяльності Європейського Союзу. Це розроблені експертами та офіційними службами конкретні напрямки політики. У деяких випадках, появі білої книги передують публікація відповідної зеленої книги, мета якої — започаткувати консультаційний процес на європейському рівні. Прикладом можуть слугувати такі білі книги Комісії:

- «Про завершення формування спільного ринку»;
- «Зростання, конкурентоспроможність і зайнятість»;
- «Про зближення законодавства асоційованих держав Центральної та Східної Європи у сферах, що стосуються спільного ринку» тощо.

Якщо Рада підтримує білу книгу, вона може стати програмою дій Союзу у певній частині управлінської сфери.

Біла Книга європейського врядування 2001 року:

У 2000 році Європейська Комісія визначила реформу врядування як одну із стратегічних цілей розвитку ЄС. Як наслідок – була підготовлена та подана **Біла Книга європейського врядування 2001 року** (Біла книга 2001 року), яка і на сьогодні залишається важливим орієнтиром вдосконалення та розвитку європейського врядування.

Мета реформи ЄВ, відповідно до тексту зазначеного документу, полягає в тому, щоб зробити процес творення політики більш інклюзивним та підзвітним. Краще використання влади повинно наблизити ЄС до громадян і призвести до творення кращої політики. . Реформування врядування стосується питання того, як ЄС використовує владу, надану його громадянами, тобто, що і як має бути зроблено.

Принципи ефективного врядування у тлумаченні Білої книги 2001 року:

У Білій книзі 2001 року наведено та розтлумачено п'ять основних політичних принципів ефективного врядування:

1. *Відкритість* – інституції повинні працювати більш відкрито. Вони повинні активно обмінюватися інформацією з державами-членами Європейського Союзу щодо того, що робить Європейський Союз та які рішення приймає.

2. *Участь* – якість, релевантність та ефективність політики Європейського Союзу залежить від участі широкого кола осіб та організацій на всьому шляху творення політики – від її планування до впровадження. Збільшення участі з великою ймовірністю посилить довіру до кінцевого результату політики та інституції, що її імплементують. Реалізація принципу участі істотно залежить від того, чи керуються національні уряди інклюзивним підходом під час розробки та впровадження політики Європейського Союзу.

3. *Підзвітність* – ролі у законодавчому та виконавчому процесах повинні бути більш зрозумілими. Кожна з інституцій Європейського Союзу повинна брати відповідальність за те, що вона робить для Європи. Більша ясність та відповідальність також вимагається від держав-членів Європейського Союзу та всіх інших агентів, що задіяні у розробці й упровадженні політики Європейського Союзу на будь-якому рівні (*відтак у цьому контексті наголос також ставиться і на принципові відповідальності – авт.*).

4. *Ефективність* – політика повинна бути ефективною та своєчасною, такою, що забезпечує усе потрібне на підставі чітких завдань, оцінки майбутнього впливу та у всіх випадках, де це можливо, попереднього досвіду. Реалізація принципу ефективності також залежить від упровадження політики ЄС на пропорційній основі та від того, чи рішення приймаються на найбільш доречному рівні.

5. *Злагоджени́сть* – політика та усі заходи повинні відповідати один одному та бути легкозрозумілими. Потреба у злагодженості всередині Союзу стає дедалі актуальнішою, кількість завдань Союзу зростає; розширення призведе до ще більшої різноманітності. Такі виклики, як кліматичні або демографічні зміни, неможливо вирішити в рамках лише одного з напрямів політики, на якій побудований Європейський Союз.

Кожен із принципів є важливим сам по собі. Але вони не можуть бути застосовані шляхом виконання окремих розрізнених дій. Політика вже не може бути ефективною, якщо вона не була підготовлена та впроваджена у найбільш інклюзивний спосіб. Водночас підкреслюється, що всі ці принципи лежать в основі демократії та верховенства права в держава-членах, але поширюються на всі рівні врядування – глобальний, європейський, національний, регіональний та місцевий. Відповідно до зазначених принципів та пріоритетів важливе місце відводиться «відкритому методу координації».

Вплив Білої книги 2001 року на подальший розвиток європейського врядування:

Ідеї першої Білої книги пізніше було розвинуто й доповнено цілою низкою Білих книг Європейської комісії під загальною назвою «ЄВ»: До них відносяться:

- Біла книга з ЄВ: краще регулювання;
- Біла книга з ЄВ: консультації та участь громадянського суспільства;
- Біла книга з ЄВ: алгоритм для прийняття рішень регуляторними органами;
- Біла книга з ЄВ: оцінювання і прозорість;
- Біла книга з ЄВ: краще законотворення.

Разом ці документи викладають концепцію ЄВ, сформульовану Європейською комісією на початку ХХІ ст., розкривають його сутність та складові; роз'яснюють, як подолати дефіцит демократії в ЄС і збільшити прихильність громадян до Європейського Союзу через більшу відкритість, прозорість, залучення громадськості до прийняття рішень; пропонують шляхи ефективного регулювання та досконалішого законотворення.

3. Європейський адміністративний простір і Програма SIGMA

Європейський адміністративний простір:

У процесі європейського врядування і співробітництва в державно-управлінській сфері утворюється **Європейський адміністративний простір (ЄАП)** – як середовище, де діють спільні цінності, правила і норми, які поділяють та практикують усі держави-члени ЄС. Такі практики, норми і правила виробляються у ході щоденної співпраці між наднаціональними органами ЄС та державами-членами, а також між самими державами-

членами, їх політиками, урядовцями, посадовцями і державними службовцями різних рівнів.

Уперше поняття «ЄАП» з'являється в 1998 р. у публікаціях Програми SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management, Програма підтримки вдосконалення врядування та менеджменту), створеної за спільної ініціативи Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу.

Сутність ЄАП: мережа вертикально та горизонтально інтегрованих владних структур, які мають повноваження у сфері державно-управлінських відносин, і яким притаманна територіальна близькість та функціональна схожість.

Характеристика ЄАП:

1) *багаторівневність* (складається з наднаціонального, національного, регіонального, місцевого та особистісного рівнів);

2) *неоднорідність (гетерогенність) структур*, що його утворюють (законодавча, виконавча, судова гілки влади, державні органи та ОМС, структури державного і приватного секторів, громадянського суспільства та ЗМІ («четверта влада»));

3) *поліцентричність*, – оскільки в ЄС постійно наявними є декілька центрів законодавчої ініціативи та ініціативи вироблення політики (Європейська Рада, Європейська комісія, Рада ЄС, держава-член під час головування, інші суб'єкти вироблення державної політики), у якій народжуються нові форми взаємодії в управлінській сфері між наднаціональними та національними структурами, а також форми міжурядового /міждержавного співробітництва.

Змістовні складові ЄАП: надійність, передбачуваність, підзвітність і прозорість, а також технічна та управлінська компетентність, спроможність, фінансова стабільність і участь громадськості.

Базові чинники формування ЄАП:

1) нормотворча діяльність ЄС;

2) практика діяльності Суду ЄС;

3) науковий пошук (свідомий пошук новітніх, більш ефективних форм управління та врядування під тиском викликів, з якими постійно стикається ЄС).

Проблема тлумачення терміну «ЄАП»:

Термін «ЄАП» широко застосовується в євроінтеграційному дискурсі для опису співробітництва в державно-управлінській сфері. Проте на сьогодні відсутнє єдине визначення даного терміну: Він не має легального визначення, його не включено і до електронного глосарію офіційних термінів ЄС.

Виразно спостерігаються два підходи до його тлумачення, в яких акцентується увага суто правових (адміністративних) та управлінських аспектах.

Перелік найбільш вживаних тлумачень:

1. Напрямок реформування та розвитку адміністративного права, за якої функціонування суб'єктів публічної адміністрації здійснюється відповідно до демократичних принципів належного врядування та стандартів Європейського Союзу у цій сфері.

2. Форма Європейського співробітництва з питань функціонування публічних адміністрацій.

3. Сукупність стандартів діяльності публічних адміністрацій, що має бути визначено на законодавчому рівні, реалізація яких гарантується встановленням механізмів їх відповідальності.

4. Підгалузь адміністративного права, предметом якої є встановлена законодавством система принципів і правил організації діяльності системи органів державного управління з метою належного врегулювання відносин між адміністративною системою та громадянами.

5. Система стандартів та принципів визначення ефективності функціонування органів публічного управління, діяльність якої спрямовано на реалізацію завдань з забезпечення та захисту прав і свобод людини, побудови сервісної моделі держави, досягнення балансу приватних та публічних інтересів.

6. Мережа вертикально та горизонтально інтегрованих владних структур, яким притаманна територіальна близькість та функціональна схожість.

Інтеграційний аспект ЄАП:

Держави, що мають намір впровадити концепцію ЄАП, мають інтегрувати законодавство та стандарти Європейського Союзу у національні правові системи з наступним його застосуванням і виконанням. В першу чергу, це стосується стандартів горизонтальних систем адміністрування та державного управління, яких сформовано у вигляді принципів верховенства права та належного врядування (*acquis communautaire*), що приймаються державами-членами ЄС, які мають різні правові традиції та різні системи управління (Т. Білоус-Осінь).

Принципи публічної адміністрації чи ЄАП у викладі Програми SIGMA:

Головна мета Програми SIGMA полягає у зміцненні основ країн-партнерів для вдосконалення їх ДУ, а отже, і підтримці їх соціально-економічного розвитку шляхом нарощування спроможності державного сектору, посилення горизонтального управління та покращення розробки та

реалізації реформ ДУ, включаючи належне визначення пріоритетів, послідовність і бюджетування.

Програмою SIGMA розроблені принципи публічної адміністрації, відповідність яким тієї чи іншої держави дозволяє оцінити, де саме знаходиться ця держава на шляху до належного врядування:

Принципи державного управління визначають, чим є ефективне державне управління на практиці, і окреслюють основні вимоги, яких повинні дотримуватися країни під час процесу інтеграції до Європейського Союзу (ОЕСР, 2017).

Перелік принципів ЄАП відповідно до змісту Програми SIGMA 2017 року:

1. *Стратегія реформування державного управління* (розроблена дорожня карта впровадження реформи, є лідер, відповідальний за її реалізацію, забезпечено регулярний контроль результатів та всі необхідні для цього ресурси).

2. *Управління державними фінансами* (державні закупівлі належно регулюються й відповідають європейським вимогам; державний бюджет є збалансованим, а його формування – прозорим й з урахуванням багаторічної перспективи; бухгалтерський облік та звітність забезпечують прозорість і громадський контроль за публічними фінансами; національна внутрішня політика контролю відповідає європейським стандартам; внутрішній аудит здійснюється і відповідає міжнародним стандартам).

3. *Надання послуг* (держава орієнтується на потреби громадян і надає їм якісні та доступні послуги).

4. *Розробка і координація політики* (центр уряду працює так, що система формування державної політики добре організована, узгоджена та компетентна; уряд спроможний досягати поставлених цілей, адже планування державної політики узгоджується з фінансовими можливостями; рішення уряду та законодавство є прозорими, узгодженими й доступними для громадськості).

5. *Державна служба та управління людськими ресурсами* (ця сфера є чітко визначеною: має свою політику, правову основу й організаційну структуру; керується належними управлінськими стандартами й методами управління людськими ресурсами).

6. *Підзвітність* (механізми, що гарантують підзвітність органів державного управління, їх відповідальність та прозорість, належно працюють).

Принципи ЄАП відповідно до змісту Програми SIGMA-2023:

Видання 2023 року оновлює структуру відповідно до найновіших стандартів і практик в ЄС, ОЕСР та інших міжнародних організацій. Усього в ньому наведено 32 принципи, які зводяться до традиційних шести сфер та

деталізуються в 270 підпринципах (принципи окреслюють цінності, поведінку та результати, тоді як підпринципи надають більш детальні вказівки щодо того, як досягти цих результатів і забезпечити належну управлінську спроможність).

Сфери державного управління у тлумаченні Програми SIGMA-2023:

1. *Стратегія* (Уряд забезпечує стратегічне бачення та лідерство для гнучкого, інноваційного та постійно вдосконалюваного державного управління, здатного реагувати на нові виклики).

2. *Розроблення та узгодження політики* (Уряд гарантує, що політика та бюджети гармонізовані, ефективно плануються, узгоджуються всім урядом, впроваджуються, контролюються та оцінюються відповідно до чітко визначених цілей політики. Міністерства розробляють узгоджену державну політику у рамках відкритого, заснованого на широкій участі процесу, спираючись на обґрунтовані факти та аналіз).

3. *Державна служба та управління людськими ресурсами* (Державні службовці діють професійно, порядно та нейтрально. Їх набирають і просувають по службі на основі заслуг і рівних можливостей, і для ефективного виконання своїх завдань вони мають відповідні компетенції).

4. *Організація, підзвітність та нагляд* (Організація державного управління є ефективною та дієвою на всіх рівнях державної влади. Органи державного управління є відкритими та прозорими та застосовують чітко визначені внутрішні та зовнішні механізми підзвітності. Сильні наглядові органи захищають права громадян та інтереси суспільства).

5. *Надання послуг та цифровізація* (Органи державного управління надають високоякісні та легкодоступні послуги он-лайн усім особам і підприємствам. Цифровізація дає змогу приймати рішення на основі даних, уможливорює ефективні та дієві процеси).

6. *Управління державними фінансами* (Органи державного управління планують та управляють державними фінансами, щоб забезпечити їхню сталість і прозорість і уможливити досягнення цілей політики. Механізми контролю, закупівель і нагляду діють для забезпечення ощадливого, ефективного та результативного використання державних ресурсів, які розподіляються на всіх рівнях державного управління).

Функціональні аспекти Програми SIGMA:

Програма SIGMA допомагає країнам планувати та здійснювати свої пріоритетні реформи через проекти двосторонньої технічної допомоги, регіональні заходи та горизонтальні ініціативи. Технічна підтримка Програми SIGMA здійснюється у рамках шести сфер:

1. Реформа державного управління.
2. Розвиток політики та координація.
3. Державна служба та управління людськими ресурсами.

4. Державне управління фінансами, зовнішній аудит та державні закупівлі.
5. Надання послуг.
6. Підзвітність (*детальніше щодо змісту цих сфер чи принципів див. вище*).

У процесі реалізації власних програмних засад та принципів SIGMA співпрацює з:

- центральними урядами та міністерствами;
- державними агенціями;
- незалежними контрольними органами;
- національними парламентами.

Висновки

Європейський Союз (ЄС) є унікальним міжнародним утворенням, яке становить яскравий приклад успішного політичного та правового співробітництва та економічної інтеграції. Детальну інформацію щодо цього надає ознайомлення з організаційно-правовими та інституційними основами сучасної європейської інтеграції. У цьому сенсі непересічне значення відводиться європейському врядуванню, яке формується та розвивається відповідно до певних принципів і вважається важливим орієнтиром для тих країн, які намагаються ствердитися на шляху європейської інтеграції.

Питання та завдання для обговорення:

Цивілізаційний аспект європейського єднання.

Повноваження Європейського парламенту.

Повноваження Європейської комісії.

Повноваження Ради Європейського союзу.

Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі.

Європейське врядування: змістовна характеристика.

Європейський адміністративний простір: змістовна характеристика.

Програма SIGMA.

Міжнародні документи (джерела):

Біла книга. Європейське врядування / КОМІСІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ. Брюссель, 25.7.2001. 40 с.

Принципи державного управління / SIGMA, _Листопад 2023 р. Paris, 2023. 48 с.

Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. 344 р.

Література:

Основна:

Борхардт Клаус-Дітер. Абетка права Європейського Союзу. Люксембург : Вид-во Європейського Союзу, 2023. 164 с.

Європейська інтеграція : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів та слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» / кол. авт. ; за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. ІваноФранківськ : Місто НВ, 2013. 464 с.

Європейський Союз : навч. посіб. / А. О. Бояр (кер. авт. кол.), Н. П. Карпчук, Н. І. Романюк та ін. ; за ред. А. О. Бояра, С. В. Федонюка. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 600 с.

Прокопенко Л. Л., Рудік О. М., Рудік Н. М. Інституційна система ЄС : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2021. 226 с.

Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / за заг. ред. Г. Друзенка. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2010. 536 с.

Онуфрієнко О. В. Конвергенція публічного сектору з громадянським суспільством і сектором приватним: англо-американський та континентально-європейський полюси універсальної парадигми реформ публічного врядування у ХХІ ст. : Досвід компаративного дослідження, прогностичні сценарії, стратегії післявоєнної відбудови для України) : монографія. Дніпро : Вид-во «ГРАНІ», 2022. 530 с.

Право Європейського Союзу : підручник / за ред. Р. А. Петрова; вид. 10-те, змінене і допов. Харків : Право, 2021. 484 с.

Додаткова:

Древаль Ю. Д. Історичні аспекти європейської інтеграції: феномен античної спадщини. *Державне будівництво* : електрон. фах. вид. 2024. No 1(35). С. 55–63.

Древаль Ю. Д. Утвердження принципу верховенства права у сфері публічно-управлінських відносин. *Державне будівництво* : електрон. фах. вид. 2024. No 2(36). С. 34–41.

Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу : монографія. Київ : Ред. журн. «Право України», 2012. 208 с.

Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.

Право Європейського Союзу. Європейське право прав людини (в питаннях і відповідях) : навч.-довідк. посіб. / за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2021. 256 с.

Пухтецька А. А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2010. 140 с.

Börzel Tanja A. European Integration and the War in Ukraine: Just Another Crisis? *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2023. N 61(S1). P. 14–30.

Cohen Antonin. Le régime politique de l'Union européenne. Paris. *La Découverte*. 2014. 128 p.

European Integration: Historical Trajectories, Geopolitical Contexts / Arnason J. P. (editor). Edinburgh University Press, 2019. 304 p.

European Union Politics / Cini M. and Borragán N. (eds.) / 4-th edition. Oxford University Press, 2013. 496 p.

Тема 9
**ПУБЛІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ ЄВРОПИ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ**

План:

Вступ

1. Рада Європи: структура, повноваження та мета діяльності
 2. Європейська конвенція з прав людини і Європейський суд з прав людини
 - 2.а. Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ)
 - 2.б. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)
 3. Консультативні органи Ради Європи
 - 3.а. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія)
 - 3.б. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи
 4. Україна і Рада Європи: вектори співпраці
- Висновки

Мета: закріпити та поглибити знання здобувачів вищої освіти щодо сутності та публічної діяльності Ради Європи, окреслити основні вектори співпраці України і Ради Європи.

Ключові слова: Європейське єднання, Рада Європи, Статут Ради Європи, консультативні органи Ради Європи, Конгрес місцевих і регіональних влад, Венеційська комісія, європейське правосуддя.

Вступ

Сучасний етап розвитку української державності характеризується впровадженням європейських стандартів у всі сфери публічно-правових відносин. У цьому сенсі важливе значення відводиться співпраці України з Радою Європи та її допоміжними структурами, яка набуває особливо великого значення в умовах повномасштабної воєнної агресії.

Рада Європи – це міжнародна організація, яка була утворена у 1949 р. і яка сприяє співробітництву між країнами Європи у галузях прав і свобод людини, демократичного розвитку та законності. Організація допомагає країнам-членам запроваджувати необхідні політико-правові реформи, а також боротися з корупцією. Рада Європи на сьогодні розробила 224 міжнародні угоди, які замінили десятки тисяч двосторонніх договорів між різними державами. Одним із ключових договорів є Європейська конвенція з прав людини, розроблена та підписана країнами-членами Ради Європи у 1950 році.

1. Рада Європи: структура, повноваження та мета діяльності

Причини створення Ради Європи:

Ідея повноцінного європейського співробітництва та єднання має давню історію. Їй приділяли багато уваги науковці, філософи, богослови, політики та представники громадських організацій. Упродовж багатьох століть було здійснено і чимало спроб налагодити цивілізовані стосунки між європейськими народами на основі спільних цінностей та правових засад. Час від часу виникали й проекти створення на таких засадах загальноєвропейської організації. Змістовною основою створення Ради Європи стала вироблена століттями ідея єдності Європи, в основі якої були демократія, верховенство права та спільні соціокультурні цінності.

Проте процес безпосереднього створення загальноєвропейської організації на основі спільних цінностей розпочався лише після закінчення Другої світової війни. У цей час народи Європи поступово стали єднатися навколо ідеї створення надійних запобіжників захисту прав і свобод людини, яку мала консолідувати певна загальноєвропейська організація.

Безпосередній поштовх чи початок фактичної реалізації: промова **Вінстона Черчилля** (англ. *Winston Leonard Spencer-Churchill*; 1874-1965; який очолював уряд у найбільш тяжкі для Великої Британії часи) в Цюріхському університеті 19.09.1946 р., в якій він закликав європейські народи забути жахи війни і створити «Сполучені держави Європи» на зразок Сполучених Штатів Америки.

Вінстон Черчилль зазначав: «Нашою твердою метою мусить бути будівництво й зміцнення Організації Об'єднаних Націй. У рамках цієї світової структури та під її егідою мусимо відтворити Європейську родину – то могли б бути Сполучені Штати Європи. Першим практичним кроком буде створення Ради Європи» (Правові аспекти..., 2014 рік).

Створення Ради Європи:

Ідея здобувала серед європейських політиків нових і нових прибічників. Рада Європи (РЕ) була офіційно заснована 5 травня 1949 року в результаті **Лондонської Угоди**, підписаної десятьма країнами-засновниками (цей договір відомий як **Статут РЕ**). Держави-засновниці: Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція і Швеція. Тоді ж було заявлено, що до цієї десятки може приєднатися будь-яка інша європейська країна, яка сповідує принципи верховенства права і гарантує дотримання основних прав людини і свободи для своїх громадян.

Статут Ради Європи: загальні положення:

Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. налічує 42 статті, які об'єднуються в 10 глав. Преамбула Статуту базується на впевненості в тому, що зміцнення миру на засадах справедливості та міжнародного

співробітництва є життєво важливим для збереження людського суспільства та цивілізації. У ній також підтверджувалася відданість духовним та моральним цінностям, які є спільним надбанням їхніх народів і справжнім джерелом особистої свободи, політичної свободи та верховенства права, принципам, які становлять підвалини кожної справжньої демократії.

Метою Ради Європи визначено досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу (ст. 1 Статуту).

Засоби досягнення мети: Ця мета досягається за допомогою органів Ради шляхом обговорення питань, що становлять спільний інтерес, шляхом укладання угод та здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у галузі захисту та збереження і подальшого здійснення прав людини і основних свобод.

Членство в Раді Європи: Кожний член РЄ обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також повинен відверто та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради (ст. 3 Статуту).

Статутні повноваження органів Ради Європи:

Органами Ради Європи є Комітет Міністрів і Консультативна асамблея. Роботу цих двох органів забезпечує Секретаріат Ради Європи.

Комітет Міністрів – це орган, який діє від імені Ради Європи. Кожний член Ради має в Комітеті Міністрів одного представника, а кожний представник має один голос. Представниками в Комітеті є міністри закордонних справ.

Комітет Міністрів розглядає заходи, яких необхідно вжити для досягнення мети Ради Європи, включаючи питання про укладення конвенцій або угод і прийняття урядами спільної політики щодо конкретних питань. У відповідних випадках висновки Комітету можуть приймати форму рекомендацій урядам країн-членів Ради, і Комітет може попросити уряди країн-членів Ради інформувати його про заходи, вжиті ними щодо таких рекомендацій. Для досягнення окремих цілей, які Комітет Міністрів може вважати необхідними, він може створювати консультативні та технічні комітети або комісії (витяг з ст. 14–17 Статуту).

Консультативна асамблея (більш розповсюджена сучасна назва – Парламентська Асамблея Ради Європи; ПАРЄ) є дорадчим органом Ради Європи. Вона складається з представників кожного члена Ради, які обираються або призначаються його парламентом із числа членів цього парламенту згідно із встановленою ним процедурою.

Консультативна асамблея збирається щороку на чергову сесію. Вона може обговорювати будь-яке питання та виносити рекомендації щодо будь-якого питання, яке відповідає меті і компетенції Ради Європи (витяг з ст. 22–24, 26 Статуту).

Публічна діяльність Парламентської Асамблеї Ради Європи:

ПАРЄ – один з двох статутних органів Ради Європи (Установча назва – «Консультативна Асамблея», формально зберігається у чинній редакції цього Статуту). У 1974 р. Консультативна Асамблея, виходячи з реального змісту своїх статутних повноважень, уперше застосувала самоназву «Парламентська Асамблея».

ПАРЄ належить особлива роль у визначенні пріоритетів та формуванні завдань політико-правового розвитку Європи. Вона є першою європейською асамблеєю в історії континенту і відіграє важливу роль у визначенні напрямів діяльності Ради Європи.

Членство в ПАРЄ. ПАРЄ складається з 334 членів Асамблеї та 334 їхніх заступників, що обираються або призначаються національними парламентами 47 держав-членів з їхнього складу. Склад національних делегацій в Асамблеї повинен пропорційно відобразити усі основні політичні сили або групи, що представлені у національному парламенті. Кількість парламентаріїв від кожної країни становить від 2 до 18 в залежності від чисельності її населення.

Повноваження ПАРЄ. ПАРЄ приймає три типи документів: рекомендації (для Комітету міністрів), резолюції (які виражають їх власні точки зору) та висновки (щодо заявок на членство, проектів договорів та інших текстів, поданих Комітетом міністрів).

ПАРЄ консультується з Комітетом міністрів Ради Європи щодо всіх проектів міжнародних договорів до їх ухвалення. Для ефективного виконання своїх повноважень ПАРЄ створила комітети. На сьогодні існує 9 таких комітетів: комітет з політичних питань і демократії, з юридичних питань і прав людини, з соціальних питань, охорони здоров'я та сталого розвитку, з питань міграції, біженців і переміщених осіб, з питань культури, науки, освіти та засобів масової інформації, з питань міграції, біженців і переміщених осіб, з питань культури, науки, освіти та медіа, з рівності та недискримінації; з правил процедури, імунітетів та інституційних справ; з питань виборів суддів Європейського суду прав людини; з питань дотримання державами-членами обов'язків і зобов'язань перед РЄ (моніторингова комісія).

Партійно-політичне структурування ПАРЄ. Основними партійно-політичними угрупованнями в ПАРЄ є Європейська народна партія; Соціалісти, демократи та зелені; Європейські консерватори та демократичний альянс; Альянс європейських ліберал-демократів; Об'єднані

європейські ліві. Значна кількість членів Асамблеї наразі не належать до жодної з політичних груп.

Порядок роботи ПАРЄ. Щорічно проводиться одна сесія, що складається згідно з ustalеною практикою з 4-х частин (пленарні тижневі засідання – в залі засідань Палацу Європи у Страсбурзі у січні, квітні, червні та вересні-жовтні).

Значення роботи ПАРЄ: ПАРЄ – це дискусійний майданчик, де збираються депутати парламентів держав, що входять до Ради Європи і обговорюють проблеми дотримання стандартів Ради Європи, стандартів у питаннях прав людини (рішень обов'язкового характеру ПАРЄ не ухвалює). ПАРЄ як європейський парламентський форум, що має найбільш тривалий досвід роботи і найбільш широкий представницький склад, дозволяє парламентарям усіх європейських держав здійснювати значний вплив на міжнародну політику і брати участь у вирішенні нагальних європейських і світових проблем.

2. Європейська конвенція з прав людини і Європейський суд з прав людини

2.а. Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ)

Процес прийняття та набуття чинності Європейської конвенції з прав людини:

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ЄКПЛ) – була підписана в Римі 04.11.1950 р. відповідно до Загальної декларації прав людини з метою додержання країнами-підписантами (учасниками Ради Європи) та забезпечення на своїй території прав та основоположних свобод людини. Вона набула чинності 03.09.1953 р. після її ратифікації вісьмома країнами. Процес приєднання до ЄКПЛ інших держав-членів Ради Європи тривав 25 років і тільки в 1975 р., учасниками Конвенції стали всі держави, що входять до складу Ради Європи. Це пояснювалося тим, що спочатку багато європейських країн заперечували проти надання індивідам права на подачу скарги до Європейського суду з прав людини та проти його обов'язкової юрисдикції.

Структура Європейської конвенції з прав людини:

ЄКПЛ складається з Преамбули і 59 статей, об'єднаних у три розділи. Розділ I «Права і свободи» визначає основні права і свободи, обов'язкові для дотримання державами-учасниками (право на життя; заборона рабства і примусової праці; право на свободу і особисту недоторканість; право на справедливий судовий розгляд; покарання винятково на підставі закону; право на повагу до приватного і сімейного життя; свобода думки, совісті та релігії; свобода зборів і асоціацій; право на шлюб; заборона дискримінації

тощо). Розділ II «Європейський суд з прав людини» встановлює склад, процедуру і юрисдикцію Суду. Розділ III «Інші положення» включає положення про набуття чинності і можливу денонсацію ЄКПЛ, застереження тощо. Відтоді, як ЄКПЛ була підписана, її текст неодноразово піддавався перегляду.

Зміни і доповнення до Конвенції вносилися у формі протоколів. Протоколи до ЄКПЛ поділяються на дві групи: ті, що спрямовані на доповнення ЄКПЛ новими правами, принципами і гарантіями, тобто новими нормами матеріального права (№ 1, 4, 6, 7, 12, 13); ті, що стосуються вдосконалення контрольного механізму ЄКПЛ, передусім. Європейського суду з прав людини (протоколи № 2, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16). Загалом, у період з 1952 по 2020 р. було підписано 16 протоколів.

Перелік окремих статей ЄКПЛ:

- Ст. 1. Зобов'язання поважати права людини.
- Ст. 2. Право на життя.
- Ст. 3. Заборона катування.
- Ст. 4. Заборона рабства і примусової праці.
- Ст. 5. Право на свободу та особисту недоторканність.
- Ст. 6. Право на справедливий суд.
- Ст. 7. Ніякого покарання без закону.
- Ст. 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя.
- Ст. 9. Свобода думки, совісті і релігії.
- Ст. 10. Свобода вираження поглядів.
- Ст. 11. Свобода зібрань та об'єднання.
- Ст. 12. Право на шлюб.
- Ст. 13. Право на ефективний засіб юридичного захисту.
- Ст. 14. Заборона дискримінації.
- Ст. 15. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації.
- Ст. 16. Обмеження політичної діяльності іноземців.
- Ст. 17. Заборона зловживання правами.
- Ст. 18. Межі застосування обмежень прав.

2.б. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)

Сутнісні характеристики Європейського суду з прав людини:

ЄКПЛ запровадила судовий механізм захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини в країнах-членах РЄ, поклавши дані повноваження на Європейський Суд з прав людини.

Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) – це одна з інституцій Ради Європи, створена 21.01.1959 р. для контролю за дотриманням прав і свобод

людини та громадянина, закріплених в ЄКПЛ. На конференції Віденського саміту глав держав і урядів держав-членів Ради Європи у жовтні 1993 року було ухвалено рішення про створення нового ЄСПЛ, який мав замінити колишню двоступеневу систему захисту прав та свобод. Реформований Суд як орган Ради Європи почав роботу 01.11.1998 р.

Повноваження ЄСПЛ. ЄКПЛ може здійснювати діяльність лише у межах повноважень, отриманих від держав, і приймає рішення у разі порушень ними міжнародних зобов'язань у галузі прав людини (взятих на себе згідно з ЄКПЛ). Суд постановляє рішення, що є обов'язковими для держав-учасниць (відповідачів по справі), хоча для інших держав вони можуть виступати правовими стандартами при встановленні відповідності національного законодавства праву Ради Європи. ЄСПЛ, постановляючи рішення, застосовує: правозастосовчу, а у ряді випадків правотворчу та правотлумачувальну діяльність: Держави-учасниці на підставі рішень ЄСПЛ здійснили і здійснюють ряд реформ стосовно управлінських органів, судової системи, законодавчих актів.

Комплектування Європейського суду з прав людини:

Кількість членів Суду (суддів) рівна кількості держав-учасниць Конвенції. Критеріями для призначення на посаду судді є володіння «високими моральними якостями» і належною правовою кваліфікацією. Судді обираються Парламентською асамблеєю Ради Європи. Вибори є альтернативними: кожна держава учасниця представляє список з трьох кандидатів, один з яких більшістю поданих голосів обирається суддею. Термін повноважень суддів, згідно з Конвенцією в редакції Протоколу № 14 – дев'ять років без права переобрання. Суддя може бути звільнений з посади, якщо рішення про його невідповідність ухвалено іншими суддями більшістю у дві третини голосів.

Перелік умов прийнятності Судом індивідуальних скарг:

Звернення до ЄСПЛ можливе лише у тому разі, коли вичерпані всі засоби національного правового захисту прав людини. Скарга подається мовою національного судочинства, до неї обов'язково додаються рішення всіх судових інстанцій.

Вичерпний перелік умов прийнятності Судом індивідуальних скарг:

1. *Критерій сумісності обставин справи.* Предметом скарги можуть бути порушення лише тих прав і свобод людини, які гарантовані ЄКПЛ та протоколами до неї.

2. *Критерій особи.* Заявником може виступити будь-яка фізична особа, неурядова організація чи група осіб, які є жертвою порушення прав, закріплених в ЄКПЛ. Заявниками не можуть бути офіційні органи держави та посадові особи. Відповідачем за скаргою, що подається до Суду, завжди

виступає держава-учасниця ЄКПЛ, яка винна в порушенні або незабезпеченні захисту прав людини.

3. *Критерій часу.* Підставою для звернення до Суду проти держави є факти, що відбулися після того, як ця держава набула зобов'язань із забезпечення гарантованих ЄКПЛ прав і свобод людини. Як правило, цю дату пов'язують із датою ратифікації державою ЄКПЛ (і відповідних протоколів до неї).

4. *Критерій місця.* Держава-учасниця несе відповідальність за порушення прав людини, здійснених на її території її офіційними органами чи посадовими особами.

5. *Критерій вичерпання засобів національного правового захисту.* Суд може прийняти скаргу до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту (зокрема, апеляційні, касаційні та інші національні судові інстанції).

6. *Критерій 4-місячного терміну.* Скарга до Суду може бути подана протягом 4 місяців з дати винесення національними органами остаточного рішення у справі.

7. *Інші критерії прийнятності:* а) скарга не повинна бути анонімною; б) скарга не повинна бути аналогічна тій, яка вже розглядалася Судом, або є предметом іншої процедури міжнародного розгляду, за умови, що вона не містить нових фактів (заборона повторних скарг); в) скарга не повинна бути несумісною з положеннями ЄКПЛ або протоколів до неї, явно необґрунтованою чи такою, що зловживає правом на подання скарги.

Якщо скарга відповідає наведеним умовам прийнятності, відповідний структурний підрозділ Суду розглядає справу по суті та виносить за нею мотивоване рішення.

3. Консультативні органи Ради Європи

3.а. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія)

Європейська комісія «За демократію через право» (через місце проведення засідань відома також як **«Венеційська Комісія»**) – консультативний орган Ради Європи з питань конституційного права, який надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам і цінностям. Рішення про створення Комісії було схвалено в січні 1990 року на Європейській конференції міністрів закордонних справ у Венеції.

Членство у Венеційській Комісії:

Від початку роботи Комісії її членами могли стати лише держави-члени Ради Європи. Проте в лютому 2002 року Часткова угода була відкрита для приєднання держав-нечленів, охоплюючи держави, що географічно розташовані за межами європейського континенту. Це призвело до значного зростання кількості учасників. На сьогодні сторонами Часткової угоди є 61 держава світу.

До складу Венеційської комісії входять незалежні експерти, які отримали міжнародне визнання завдяки своєму досвіду роботи в демократичних інститутах або через свій внесок у зміцнення права та розвиток політичних наук. Члени комісії діють в індивідуальній якості та не отримують від будь-кого жодних інструкцій.

Сфери діяльності та компетенція Венеційської комісії:

Сфери діяльності. До основних сфер діяльності Комісії відносяться:

- конституційне право;
- вибори, референдуми, політичні партії;
- співробітництво з конституційними судами й омбудсманами;
- міжнародні або порівняльні дослідження.

Компетенція. До компетенції Комісії належать:

- розгляд питань конституційної ситуації в окремих державах;
- розгляд питань конституційного права загального характеру із застосуванням порівняльного підходу;
- створення центрів документації конституційного права.

Комісія може проводити дослідження з власної ініціативи та, за потреби, розробляти проекти законів, рекомендацій та міжнародних договорів. Пропозиції Комісії можуть обговорювати та приймати статутні органи Ради Європи (стаття 2 Статуту Комісії).

Органи Ради Європи, окремі держави-члени Ради Європи та держави-сторони Часткової угоди можуть звертатися до Комісії з метою проведення юридичної експертизи тих чи інших актів конституційного, цивільного, міжнародного та інших галузей права.

Рішення Венеційської Комісії не є юридично зобов'язуючими та мають консультативний характер. Проте такі висновки переважно враховуються національними органами державної влади при підготовці остаточних текстів актів конституційного законодавства.

Відтак Комісія є загальновизнаним європейським і світовим консультативним юридичним органом. Особливого значення мають її висновки з питань, які стосуються відповідності проектів національних законодавчих актів європейським стандартам та правилам.

3.б. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи

Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи (КМРВ) – консультативний орган Ради Європи, який представляє місцеві та регіональні органи влади держав-членів Ради Європи і діє з 1994 р. в інтересах більш ніж 130000 органів місцевих і регіональних влад 46-ти держав-членів Ради Європи.

Організація роботи КМРВ (Конгресу):

Конгрес складається з двох палат – Палати місцевих влад та Палати регіонів. Конгрес також правомочний створювати окремі комісії (комітети). Вони створюються для розгляду конкретних тем, таких як права людини, навколишнє середовище, зміна клімату, штучний інтелект, біженці.

Конгрес збирається тричі на рік (травень, листопад і березень). У засіданнях беруть участь делегації від країн-членів Ради Європи, а також представники держав, які не мають членства в Раді Європи, запрошені як спостерігачі. Сесії кожної з палат Конгресу проходять у Страсбурзі.

Пріоритети та повноваження КМРВ (Конгресу):

Пріоритети конгресу: зміцнення та захист інтересів органів місцевих і регіональних влад, забезпечення їхньої участі у процесах європейської інтеграції, моніторинг дотримання державами-членами РЄ положень Європейської хартії місцевого самоврядування та спостереження за місцевими й регіональними виборами у цих країнах.

Повноваження Конгресу:

1. Конгрес є форумом, на якому представники місцевих і регіональних влад обговорюють спільні проблеми, обмінюються досвідом й ознайомлюють уряди зі своїми позиціями.

2. Конгрес консультує Комітет міністрів та ПАРЄ з усіх аспектів розвитку та реалізації місцевої та регіональної політики.

3. Конгрес тісно взаємодіє з національними та міжнародними організаціями, які представляють місцеві та регіональні влади.

4. Конгрес організовує публічні обговорення та конференції на місцевому і регіональному рівнях в усіх державах-членах РЄ з метою активного залучення до цього громадськості, участь якої є важливою для утвердження демократії.

5. Конгрес готує регулярні доповіді щодо стану місцевої та регіональної демократії у кожній з держав-членів Ради Європи та країнах, що є кандидатами на вступ.

6. Конгрес спостерігає за проведенням місцевих і регіональних виборів у цих країнах.

Європейська хартія місцевого самоврядування як джерело муніципального права європейських країн:

Важливу частку роботи Конгресу складає моніторинг дотримання державами-членами Ради Європи Європейської хартії місцевого самоврядування.

Європейська хартія місцевого самоврядування (ЄХМС, Хартія), яка була прийнята 15.10.1985 р., стала результатом багатьох років досліджень, завдяки чому було сформовано єдині демократичні принципи організації та діяльності різних систем місцевого самоврядування Європи.

Хартія складається з преамбули і 18 статей. У преамбулі Хартії наголос ставиться на тому, що органи місцевого самоврядування є однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму; що право громадян на участь в управлінні державними справами є одним з демократичних принципів, які поділяються всіма державами – членами Ради Європи; і це право найбільш безпосередньо може здійснюватися саме на місцевому рівні;

У статтях Хартії містяться стандарти та принципи організації і здійснення місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування, як вказується в Хартії, означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу (ст. 3 і 4 Хартії).

4. Україна і Рада Європи: вектори співпраці

Україна стала членом Ради Європи 9 листопада 1995 р. Постійне представництво України при Раді Європи забезпечує участь нашої держави у повсякденній роботі КМРЄ, його робочих органів та надає сприяння всім представникам нашої держави, що задіяні у співробітництві в рамках Ради Європи. Важливим етапом співпраці України в рамках Ради Європи стало головування нашої держави в Комітеті Міністрів Ради Європи у травні-листопаді 2011 р. Програма Українського головування базувалась на трьох основних пріоритетах: захист прав дітей, права людини та верховенство права в контексті демократії і стабільності в Європі, а також зміцнення та розвиток місцевої демократії.

Від початку збройної агресії проти України майданчик Ради Європи став важливим місцем протидії агресії та захисту української державності. З початку повномасштабної агресії в рамках Ради Європи було задіяно механізми для реагування Організації на агресію однієї з держав-членів РЄ проти іншої.

Співпраця України і ПАРЄ:

В умовах повномасштабної агресії особливо важливого значення набула співпраця України і ПАРЄ. Україну в цій організації представляють 12 народних депутатів України як основних членів Асамблеї і 12 народних депутатів – їхніх заступників.

Вже 5 березня 2022 р. депутати ПАРЄ проголосували за виключення країни-агресора з Ради Європи. Незабаром ПАРЄ ухвалила резолюції на теми: **«Наслідки продовження агресії російської федерації проти України: роль і відповідь Ради Європи»** та **«Агресія російської федерації проти України: забезпечення відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та інші міжнародні злочини»** (від 27 та 28 квітня 2022 р.). Зазначеними резолюціями було започатковано системну роботу підтримки України у боротьбі з воєнною агресією.

У подальшому було ухвалено декілька резолюцій ПАРЄ, які спрямовувалися на підтримку нашої держави, відповідальності агресора, посилення санкцій та протидії уникнення санкцій, всеохоплюючого міжнародного компенсаційного механізму та дипломатичної ізоляції країни-агресора.

Рішення Венеційської комісії для України:

Україна активно співпрацює з **Венеційською комісією** з метою удосконалення національного законодавства у відповідності до європейських стандартів. Венеційська Комісія активно долучалася до реалізації конституційної реформи, реформування судової системи, розглядала та аналізувала такі важливі нормативно-правові акти, як закон «Про очищення влади», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» тощо.

Важливу роль Венеціанська Комісія відіграла у 2014 році на початку російської агресії проти України. Комісія ухвалила два рішення, в яких надала достатні правові аргументи супроти неконституційних рішень країни-агресора (зокрема, щодо невідповідності конституційним принципам рішення Верховної Ради АР Крим організувати так званий «референдум» щодо приєднання до Росії; щодо невідповідності міжнародному праву проекту змін до федерального конституційного закону щодо порядку прийняття до Російської Федерації та утворення у її складі нового суб'єкту федерації). Комісія стала на захист принципів міжнародного права та піддала критиці обидва згадані документи. Ці документи Венеціанської Комісії стали вагомим внеском у формування міжнародно-правової позиції щодо невизнання незаконної анексії Росією частини території України.

В умовах повномасштабної воєнної агресії Венеційською комісією було ухвалено декілька важливих рішень, в яких загалом йшлося про підтримку

державно-правових реформ, зокрема – у судовій системі (наприклад, у спільному висновку Венеційської комісії та Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи від 6-7 жовтня 2023 р. щодо внесення змін до проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказувалося, що органи влади повинні застосувати комплексний та послідовний підхід з належним урахуванням міркувань стабільності судової системи, а також надавати пріоритет ефективному застосуванню існуючих звичайних інструментів підзвітності суддів).

Україна і Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи:

Склад Національної делегації України у Конгресі на 2021–2026 рр.: 12 членів та 12 заступників (порівно у Палаті місцевих влад та Палаті регіонів Конгресу). Двоє членів – депутат Рівненської обласної ради С.К. Богатирчук-Кривко та депутат Полтавської міської ради О.А. Деркач – входять до складу Бюро Конгресу, яке забезпечує координацію діяльності Конгресу та його робочих органів. С.К. Богатирчук-Кривко обрана президентом Політичної групи європейських консерваторів і реформістів Конгресу.

Основні напрями співпраці Конгресу з Україною: Моніторинг виконання Європейської хартії місцевого самоврядування та спостереження за виборами.

Діяльність Конгресу в умовах повномасштабної воєнної агресії проти України. З початку війни повномасштабної воєнної агресії проти України Конгрес та його керівництво демонструють беззастережну підтримку та солідарність з Україною як у вигляді оприлюднених заяв, так й у формі практичної допомоги. На сайті Конгресу створено спеціальну сторінку, присвячену ситуації в Україні, на якій міститься відповідна інформація.

На особливу увагу у цьому контексті заслуговують:

- низка заяв Президента Конгресу із засудженням російської військової агресії проти України й викрадення РФ представників місцевої влади та закликом до підтримки народу та влади нашої країни;

- ухвалена під час 42-ї сесії Конгресу резолюція «Війна російської федерації проти України», в якій засуджується ця війна та висловлюється підтримка нашої країни (доповідачем цієї Декларації виступив Президент Конгресу Л. Вербеєк);

- створена у березні 2022 р. під патронатом Конгресу онлайн-платформа «*Cities4Cities*» для кращої координації необхідної допомоги, зокрема гуманітарної, між українськими та європейськими містами.

Висновки

Раді Європи належить вагома роль у процесах налагодження гідних стосунків між європейськими державами та народами. Діяльність Ради Європи, яка була заснована у 1949 році, базується на трьох основних принципах: верховенство права, плюралістична демократія та повне дотримання прав людини. У складних умовах сьогодення зазначені принципи продовжують залишатися дороговказом для політико-правового розвитку не лише європейських країн, але й усієї світової спільноти.

Рада Європи розглядає питання, що мають важливе значення для її членів, у тому числі питання запобігання злочинності, зловживання наркотиками, охорони довкілля, біоетики та міграції. Рада Європи розробила понад 160 міжнародних договорів, угод і конвенцій, які замінили буквально десятки тисяч двосторонніх договорів між різними європейськими державами. Один з найбільших успіхів Ради – це прийняття ЄКПЛ 1950 року, яка слугує основою для діяльності ЄСПЛ. Не випадково Рада Європи була і є однією з найбільш авторитетних міжнародних організацій європейського правового та політичного простору.

Питання та завдання для обговорення:

Сутність європейського єднання.

Історико-культурні підвалини європейського єднання.

Статутні зобов'язання держав-членів Ради Європи.

Реагування Ради Європи на воєнну агресію проти України.

Аналіз рішення Венеційської комісії для України (на вибір).

Українське представництво в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи.

Міжнародні документи (джерела):

Статут Ради Європи.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Європейська хартія місцевого самоврядування 1885 року.

«Liste des critères de l'État de droit» de la Commission de Venise / Assemblée parlementaire. Résolution 2187 (2017).

Література:

Основна:

Правові аспекти діяльності Ради Європи : навч. посіб. / К. С. Лісова, Я. Ф. Фокін, О. В. Чернецька, Н. Г. Яцишин. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. 244 с.

Дубас В. В. Вплив практики Європейської комісії «За демократію через право» на розвиток конституціоналізму в Україні. Львів : Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2022. 284 с.

Кучук А. Практика Європейського суду з прав людини : навч.-метод. посіб. Дніпро : Середняк Т. К., 2021. Ч. 1. 126 с.

Додаткова:

Барський В. Р., Дворніченко Д. Ю. Вплив Європейської комісії «За демократію через право» на конституційні трансформації та демократичні перетворення в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 3–11.

Брандер П., Вітте Л. КОМПАС : посібник з освіти з прав людини за участю молоді. 2-ге вид. Харків : Право, 2020. 490 с.

Лакарова Г. Вимоги до подання міждержавних скарг до Європейського суду з прав людини. *Вісник ОНУ імені І.І.Мечникова. Правознавство*. 2019. No 1(34). Т. 24. С. 57–62.

Aldrin Philippe, Hubé Nicolas. Introduction à la communication politique. 2e édition. Bruxelles : Ouvertures politiques, 2024. 288 p.

Bouche Yohan. La commission de Venise, architecte du développement du patrimoine constitutionnel européen : élaboration et implémentation du patrimoine constitutionnel européen par un organe d'ingénierie constitutionnelle. *Droit*. Saint-Etienne : Université Jean Monnet, 2020. 206 p.

Cowell Frederick. Council of Europe Expulsion and the European Convention on Human Rights: The Foundations of Involuntary Treaty Withdrawal. *International & Comparative Law Quarterly*. January 2025. Vol. 74. Issue 1. P. 147–177.

Тема 10
**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР І ГЛОБАЛЬНЕ
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО**

План:

Вступ

1. Європейський публічний простір
 - 1.а. Поняття публічного простору
 - 1.б. Просторові аспекти європейської цивілізації
2. Європейський інформаційний простір і європейські публічні комунікації
 - 2.а. Сутність і структура європейського інформаційного простору
 - 2.б. Європейські публічні комунікації
3. Глобальне громадянське суспільство як реальність європейського публічного простору

Висновки

Мета: ознайомити студентів з базовими підходами до розуміння сутності публічного простору та публічних комунікацій, на зазначеній основі – сформуванню та закріпленню комплекс умінь та навичок творчого підходу до аналізу європейського публічного простору, у тому числі – й з'ясування особливостей постання та розвитку глобального громадянського суспільства в європейському середовищі.

Ключові слова: Публічний простір, публічна сфера, європейський публічний простір, європейський політичний простір, європейський правовий простір, верховенство права, правова держава, європейські комунікації, глобальне громадянське суспільство.

Вступ

На сьогодні поняття «публічний простір» все частіше зустрічається у різноманітних проєктах політичного розвитку та у фаховій літературі. Публічний простір охоплює доволі широке коло суб'єктів вироблення та реалізації політики, серед них – і інституції громадянського суспільства. Наявність та ефективність політичних зв'язків у межах певного політичного простору значною мірою залежить від розвиненості демократичних інститутів та спорідненості політичних режимів (у даному разі, країн Європи). Причому, публічний простір свідчить не лише про певну просторову сферу взаємозв'язків певних інституцій та зацікавлених осіб, але і про ціннісні орієнтири усіх учасників публічного процесу.

1. Європейський публічний простір

1.а. Характеристика публічного простору

Поняття публічного простору:

Публічність (у перекладі з латини – «суспільний», «державний», «народ», «публіка», «громадськість») у загальному розумінні позначає насамперед гласність та відкритість будь-якої дії, у більш прикладному значенні – політичної дії. Водночас публічність за просторовими критеріями позначає і наявний майданчик чи місце, де відбувається взаємодія і спілкування, де формується громадська думка, де можна відчути приналежність до спільноти, а також реалізовувати свободи та права громадян.

У більш структурованому вигляді публічність означає:

1) простір, досить значущий своєю загальнодоступністю для багатьох людей; Простір, де на засадах рівноправності здійснюються раціональні, відкриті, прозорі для всіх та вільні від будь-якої особистої зацікавленості акти обговорення, дискусії рівноправних суб'єктів, унаслідок чого формується система цінностей окремої спільноти / громади;

2) ідеальну сферу, у якій циркулює й виробляється затребувана інформація, що є гарантом істинності та яку надають усім безперешкодно;

3) самостійний простір, який на засадах рівнозначності та рівноцінності одночасно межує зі сферами чи просторами державного, політичного, приватного, інтимного та ін.;

4) споконвічно вільний від державно-владного та політико-економічного контролю простір, у якому відбувається обмін символічною інформацією (уточнено відповідно до напрацювань Л. Васильєвої).

Відтак «публічний простір» (*public space*):

1) це термін, який вказує на область чи сферу діяльності, яка доступна для використання та доступу громадськості;

2) це сфера дії будь-яких процесів, які не обмежуються рамками приватності та закритості. Причому публічний простір не ототожнюється з суто фізичним простором, включаючи комунікативні, дискурсивні і діяльнісні практики.

У науковий обіг термін «публічний простір» увела **Ганна Арендт** (нім. *Hannah Arendt*, 1906-1975), німецько-американська журналістка та громадський діяч – знана у світі як фахівець із політичних та соціологічних наук.

У головній для даної теми праці під назвою «Становище людини» вона визначила публічний простір як місце людської діяльності і дій, які неможливі поза суспільством. Г. Арендт ототожнює публічне саме з середовищем, у якому й відбувається відкрита взаємодія людей. Для неї публічність перш за все пов'язана саме з прямою взаємодією («*face-to-face*») людей, які поділяють ту чи іншу систему цінностей.

Відтак публічність стає збірним поняття для усього, що відбувається між людьми, що відчутне для всіх і виступає на передній план у створенні життєвого світу людини. Публічний простір у цьому разі дуже подібний до загального середовища, що збирає й об'єднує людей і водночас перешкоджає їм порозумітися.

За критеріями ж публічно-управлінських відносин «публічний простір» має насамперед позначати сферу дії органів публічної влади та управління, яку доцільно розділити на дві «підсфери» – відкритість та гласність в їхній діяльності, а також відкритий майданчик для публічної діяльності громадськості та інституцій громадянського суспільства.

Соціальний простір:

Методологічною основою для визначення сутності будь-яких просторових сфер у зв'язку з публічною діяльністю людини виступає категорія «соціальний простір».

Соціальний простір у загальному розумінні позначає:

1) поле соціальної діяльності, що містить сукупність значущих соціальних груп, індивідів, об'єктів у тому чи іншому їх взаємному розташуванні;

2) уявлення індивіда чи групи про своє місце у суспільстві (ВУЕ).

До соціального простору відноситься все, що безпосередньо забезпечує та інтегрує соціальні інтереси людини, реалізацію її соціальних потреб, мотивує або блокує розкриття сутнісних сил суб'єкта, соціуму. Домінуючою тенденцією у визначенні соціального простору стає визнання його динамічності, мінливості, нерозривного зв'язку з часом і діяльністю його суб'єктів.

Теорія соціального простору П'єра Бурдьє:

Важливе значення розуміння особливостей соціального простору має вчення видного французького соціолога **П'єра Бурдьє** (*фр. Pierre Bourdieu*, 1930–2002). У його концепції простір суспільства іменується фізичним простором у соціальному навантаженні, а соціальна структура, як і вся сукупність соціальних відносин, – соціальним простором. На його думку, структуру соціального простору створюють чотири поля практик: поле економіки, соціальне поле, культурне поле, поле політики, що й презентують багатовимірність простору. За П. Бурдьє, соціальний простір «структурований таким чином, що агенти, групи чи інституції, розміщені в ньому, мають тим більше загальних властивостей, чим ближчими вони є в цьому просторі; й тим менше, ніж більш віддалені вони один від одного» (А. Петренко-Лисак).

Публічна сфера:

Ще одна синонімічна просторова категорія – це «**публічна сфера**», осмислення якої в дослідженнях авторів різних наукових напрямів і шкіл йшло шляхом пояснення наступних питань: про межі «приватного» і «публічного» просторів, про структуру публічного простору, про комунікацію між учасниками політичного процесу, про співвідношення між соціальними і політичними компонентами публічної політики, про діяльність суб'єктів публічної діяльності (О. Чальцева).

Визнаним авторитетом у напрацюванні концепту публічної сфери вважається німецький філософ і соціолог **Юрген Габермас** (нім. *Jürgen Habermas*, народ. у 1929 р.), який є автором відомої книги «*Strukturwandel der Öffentlichkeit*» («Структурна трансформація публічної сфери»; 1962 р.). У тлумаченні автора публічна сфера – це сфера соціального життя, у якій безпосередньо формується громадська думка; це посередник між системою (що уособлюється у державі та економіці) і «життєвим світом» (інтерсуб'єктивним світом колективу та окремої людини).

На думку Ю. Габермаса, публічну сферу від попередніх форм публічної комунікації відрізняють декілька ключових компонентів:

- *Інклюзивність*: публічна сфера відкрита для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, статку чи освіти, сприяючи рівності та можливості повноцінної участі в суспільному житті.
- *Раціональність*: публічна сфера характеризується прихильністю до раціонально-критичного дискурсу, в якому учасники беруть участь у аргументованій дискусії, розглядаючи точки зору інших і оцінюючи конкуруючі твердження на основі їх обґрунтованості.
- *Автономія*: публічна сфера є незалежною як від держави, так і від ринку, дозволяючи громадянам брати участь у дискусіях і обговореннях, не зазнаючи прямого політичного чи економічного тиску.
- *Гласність*: публічна сфера базується на принципі відкритого спілкування та вільного обміну ідеями, сприяючи прозорості та підзвітності в обговоренні суспільних питань.

1.6. Просторові аспекти європейської цивілізації

Європейський публічний простір ґрунтується на сукупності політико-правових, соціокультурних та цивілізаційних передумов. Для розкриття змісту європейського публічного простору найбільш важливе значення має відводитися сукупності політичного, правового, адміністративного та деяких інших сфер забезпечення громадської активності та публічної діяльності.

Не випадково цей термін інколи використовується у множині («публічні простори» – *public spaces*), що має першочергово свідчити про наявність декількох суміжних чи споріднених «просторів». Усі простори взаємно

перетинаються і мають взаємовплив один на одного, а також видозмінюються в часі і під зовнішньою дією різних чинників.

Зміст європейського публічного простору:

Європейський публічний простір (ЄПП):

1) територіально-функціональна сфера дії політики, влади, політичних інституцій, відносин, процесів та ідей;

2) сфера здійснення *європейськими акторами* політики чи їхньої політичної діяльності, а також їхнього спілкування на ґрунті політичних відносин.

ЄПП – це різновид європейського публічного та соціального простору, який є просторовою конфігурацією політичного життя, формою, що виражає певні стійкі стосунки між людьми і політичними інститутами в процесі здійснення влади і управління (О. Чальцева). У межах ЄПП здійснюється **політичний процес** (від лат. *processus* – просування), тобто сукупність усіх видів політичної діяльності, які спрямовуються на досягнення певних політичних та реалізації власних інтересів.

Європейський правовий простір:

Межі публічного простору визначаються законами, правилами та соціокультурними нормами. З огляду на зазначене важливе значення належить категорії «Європейський правовий простір».

Європейський правовий простір (ЄПрП):

1) система юридичних норм та стандартів, вироблених в рамках європейських регіональних організацій (ЄС, Рада Європи, ОБСЄ), а також механізмів їхнього впливу на всі складові національних правових систем європейських держав (в тому числі правосвідомість, правову культуру, правотворення та правозастосування) (М. Гнатівський);

2) спільні загальноєвропейські норми і стандарти, що відзначаються сумісністю правових стандартів держав, а також зближенням їхніх правових основ (авторські напрацювання).

Чинники ЄПрП. Інтегральним чинником ЄПрП слід вважати принцип верховенства права та європейську правову державу. До його окремих компонентів відносяться правові системи різних європейських міжнародних організацій, у рамках яких здійснюється правове співробітництво, а також правові відносини між самими організаціями. Визначальною тенденцією ЄПрП слід визнати зближення національних правових систем держав Європи.

Принцип верховенства права і правова держава як інтегральні чинники ЄПрП:

Принцип верховенства права. Публічно-управлінські відносини у кінцевому рахунку спрямовуються на забезпечення прав і свобод людини як

найвищої соціальної цінності. Відтак особливої значущості набуває принцип верховенства права (англ. «*rule of law*») – і як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права з основою у захистові прав людини як найвищої соціальної цінності, і як системоутворюючий принцип публічно-управлінських відносин.

Верховенство права у загальному розумінні – це панування права у суспільстві чи врядування у тій державі, де панує «імперія законів, а не людей». У ст. 3 Статуту Ради Європи вказано, що кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією. У ст. 2 Договору про Європейський Союз в редакції Лісабонського договору верховенство права визначено як цінність, на якій заснований сам Союз і яка є «спільною для держав-членів (поряд із принципами людської гідності, свободи, демократії, рівності та прав людини).

Узагальнення різних підходів до формулювання зазначеного поняття належить Венеційській Комісії Ради Європи, у звіті якої від 25–26 березня 2011 р. зазначено, що верховенство права є основоположною цінністю, яка охоплює сукупність суто формальних та матеріальних ознак, які передбачають консенсус верховенства права і правової держави. У підрозділі звіту під назвою «Пошук чіткого розуміння» до суттєвих ознак верховенства права віднесено:

- 1) *законність* (що окрім іншого означає те, що приписів права слід неухильного дотримуватися);
- 2) *юридичну визначеність* (яка вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишалися передбачуваними);
- 3) *заборону свавілля* (що передбачає недопущення ухвалення суттєво несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних рішень, що є несумісним із поняттям верховенства права);
- 4) *доступ до правосуддя* (представленого незалежними та безсторонніми судами);
- 5) *дотримання прав людини*;
- 6) *заборону дискримінації та рівність перед законом*.

Правова держава. Правова держава у загальному розумінні – це організація політичної влади, діяльність якої заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особистості і держави.

Основні ознаки правової держави:

1. Верховенство права і дотримання законності в усіх сферах громадського життя.

2. Реальність прав людини і громадянина, забезпечення її вільного розвитку. Правова держава визнає за індивідом визначену сферу свободи, за межі якої втручання держави є неприпустимим.

3. Взаємна відповідальність держави і громадян. Відносини між державою і громадянином будуються на засадах рівності і справедливості.

Європейський адміністративний простір:

Термін «Європейський адміністративний простір» (ЄАП) може тлумачитися залежно від суто політичних, правових та управлінських (публічно-управлінських) аспектів. У загальному вимірі **Європейський адміністративний простір** – це середовище, яке сформоване політикою та нормами ЄС, і передбачає необхідність врахування на національному рівні загальноприйнятих стандартів та практик ЄС щодо врегулювання суспільних відносин, які входять до предмету адміністративного права для забезпечення однорідного рівня забезпечення прав і свободи людини та громадянина (SIGMA, 1998 рік) (детальніше щодо сутності даного терміну див. матеріал попередньої теми).

Культурно-освітні європейські простори:

Європейський простір вищої освіти (ЄПВО) – це єдиний європейський освітній простір всіх країн, які беруть участь у Болонському процесі, у сфері вищої освіти.

Спорідненою до наведеного є категорія «**Єдиний дослідницький простір**». Це організація досліджень в Європі шляхом подолання фрагментації та ізоляції національних дослідницьких систем, покращення координації європейської дослідницької політики (відповідно до тлумачення О. Топузова та співавторів).

У більш загальному розумінні вживається термін «**Європейський освітній простір**», який за аналогією з освітнім простором означає підсистему соціального простору та водночас упорядковану структуру, що має відповідну специфіку та безпосередньо пов'язаний з цільовими настановами освіти.

Європейський культурний простір (у загальному розумінні має позначати певну спорідненість культурної спадщини окремих народів, а також своєрідний «діалог культур» та спілкування на основі певної культурної спадщини (авторське тлумачення; принагідно слід зазначити, що термін «ЄКП» доволі складний і не має єдиних підходів до його тлумачення; О. Гриценко).

2. Європейський інформаційний простір і європейські публічні комунікації

2.а. Сутність і структура європейського інформаційного простору

Поняття інформаційного простору:

Інформація у загальному розумінні – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Інформація та інформатизація складають важливий ресурс будь-яких комунікативних дій, тим паче – в умовах стрімкого поширення мережі Інтернет. Важливу роль у даному процесі відіграють **інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ)**, тобто сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, розповсюдження, збереження та управління інформацією.

На зазначеній основі формується й **інформаційний простір**, який у загальному розумінні позначає сукупність об'єктів, що вступають один з одним в інформаційну взаємодію, а також самі технології, що забезпечують цю взаємодію» (спрощене чи «вузьке» тлумачення; В. Даніч, С. Шевченко).

У більш конкретному розумінні інформаційний простір може трактуватися залежно від особливостей наголосу на деяких його складових. У разі визначення інформаційного простору через поняття «інформація» (*information space*) акцент ставиться на просторі, в якому створюється, переміщається та споживається інформація. У разі визначення інформаційного простору через поняття «інформаційна система» (*information system*) акцент ставиться на організаційно упорядкованій сукупності фахівців, інформаційних ресурсів (масивів документів) і технологій. У разі визначення інформаційного простору через поняття «інформаційна сфера» (*information sphere*) наголос ставиться на сфері діяльності суб'єктів, яка пов'язана зі створенням, перетворенням і споживанням інформації (Актуальні проблеми..., 2012).

Європейський інформаційний простір (ЄІП; *European information space*; споріднені категорії «Єдиний європейський інформаційний простір», «Транс-європейський інформаційний простір», «Інформаційний простір Європи») позначає реальний і віртуальний феномен, який є одним з основних напрямків європейської інтеграції, що складається з національних інформаційних просторів європейських країн і транс-європейського інформаційного простору з транснаціональних структур Європи (Актуальні проблеми..., 2012).

Основні принципи формування та функціонування європейського інформаційного простору:

До основних принципів формування та функціонування ЄІП відносяться:

- здійснення інформаційного обміну на основі правил, зафіксованих у загальноєвропейських нормативно-правових актах – документах ЄС, Ради Європи, ОБСЄ;
- забезпечення взаємної вигідності міждержавних і міжрегіональних інформаційних обмінів;
- дотримання прав національних і загальноєвропейських суб'єктів на незалежне формування та розвиток інформаційного простору;
- відповідність нормам міжнародного права та врахування національних інтересів при виробленні й узгодженні підходів до співробітництва суб'єктів ЄІП в галузі інформації та комунікації;
- узгодження національної та загальноєвропейської політики у галузі новітніх інформаційних технологій;
- визнання рівності сторін у праві на отримання та поширення інформації про події, явища та процеси;
- розробка узгоджених підходів щодо регулювання фінансових питань на інформаційні послуги та продукцію;
- взаємна зацікавленість у розширенні можливостей для налагоджування каналів комунікації й обміну інформацією між суб'єктами ЄІП;
- дотримання принципів транспарентності у діяльності всіх суб'єктів ЄІП;
- забезпечення достатнього рівня інформаційної безпеки суб'єктів ЄІП (Актуальні проблеми..., 2012).

2.6. Європейські публічні комунікації

Інформатизація та комп'ютеризація стали своєрідними маркерами сучасного політичного процесу, докорінно змінюючи стосунки між окремими державами та народами. Природно, що все це стосується і динаміки та потужності європейського політичного процесу.

Інституційною складовою ЄІП є насамперед широка система міжнародних організацій, які забезпечують існування і розвиток інформаційної сфери для європейського суспільства. До цього слід додати також інформаційний простір окремих держав, який спрямовується на забезпечення та вдосконалення інформаційних зв'язків між окремими державами та зацікавленими групами. У процесі створення ЄІП беруть участь також неурядові організації, чия діяльність спрямована на вирішення проблем в галузі окремих напрямків міжнародного спілкування, налагодження діалогу між державною владою і приватним сектором,

об'єднання експертів для розробки професійних стандартів та організацію широких представницьких контактів на міжнародному рівні.

У справі налагоджування європейських публічних комунікацій найбільш важливе значення належить Раді Європи та Європейському Союзу.

Інформаційно-комунікаційна діяльність Ради Європи:

Рада Європи здійснює інформаційно-комунікаційну діяльність через спеціалізовані установи та структурні підрозділи політичної, правової та загальної компетенції: КМ, ПАРЄ, Конгрес місцевих і регіональних органів влади.

Нормативно-правову основу такої діяльності складає зміст декількох декларацій.

У **Декларації Комітету Міністрів РЄ «Про свободу вираження поглядів та інформації»** (1982 р.) містяться наступні зобов'язання щодо поширення інформації:

а) захисту права кожного на здійснення свободи вираження поглядів та інформації;

б) сприяння, завдяки підготовці та освіті, ефективному здійсненню права на свободу вираження поглядів та інформації;

в) заохочення вільного обігу інформації, сприяючи таким чином міжнародному розумінню, кращому ознайомленню з поглядами та традиціями, повазі до різноманітності думок, а також взаємному збагаченню культур;

г) обміну досвідом та знаннями в галузі ЗМІ;

е) забезпечення ефективного використання, де це потрібно, нових інформаційних і комунікативних технологій та служб з метою збільшення можливостей свободи вираження поглядів та інформації.

На сьогодні особливо важливе значення у даному відношенні належить **Декларації РЄ «Про свободу спілкування в Інтернет»** (2003 р.). Її мета – гарантування права на свободу інформації, встановленого ст. 10 ЄКПЛ. Для цього в Декларації сформульовано сім основних принципів, які сприяють реалізації права на свободу слова в Інтернет:

1) не встановлювати обмежень змісту інформації в Інтернет. більших, ніж ті, що існують щодо інших засобів доставки інформації;

2) заохочувати саморегуляцію змісту інформації в Інтернет;

3) зняти попередній державний контроль, зокрема, утриматися від використання блокувань і фільтрів, які перешкоджають доступу до інформації, крім фільтрів; що не допускають до інформації вразливі групи, наприклад, дітей до певних сайтів;

4) утриматися від використання реєстраційних схем, які обмежують надання послуг через Інтернет;

5) зняти перешкоди, які заважають забезпечити доступ до Інтернет або створення і функціонування Інтернет-сайтів для окремих верств суспільства;

б) не зобов'язувати провайдерів проводити моніторинг усієї інформації, що проходить через їх сервер, та обмежити їх відповідальність за зміст інформації, котра передається з використанням їх послуг;

7) гарантувати право на анонімність в Інтернет (крім випадків розслідування злочинів та розшуку злочинців).

Безпосередня інформаційно-комунікаційна діяльність РЄ зосереджена у спеціалізованих департаментах, комітетах і робочих групах. Найперше, це Директорат зі зв'язків із громадськістю, Інформаційний пункт «Inforpoint» та Видавництво РЄ.

Інформаційно-комунікаційна діяльність Європейського Союзу:

Особливо важливу роль у розвитку та регулюванні європейської інформації та комунікації відіграє Європейський Союз.

Ще перед вступом у дію Маастрихтського договору (1992 р.) предметом інтенсивного обговорення стало питання «розриву комунікацій». На початку ХХІ ст. головною ідеєю формування комунікативної політики ЄС стало залучення суспільств ЄС до міжнаціональних політичних проектів і становлення активної європейської громадськості, що бере участь в управлінні європейськими процесами. (Н. Піпченко).

Сучасні напрями публічної комунікації наднаціональних інститутів ЄС із європейською спільнотою викладено у **«Білій книзі про європейську політику комунікацій» (2006)** (*White Paper on a European Communication Policy*), основна мета якої – зробити крок вперед і запросити всіх гравців запропонувати власні ідеї щодо співпраці для заповнення розрив у комунікації з громадянами (Н. Карпчук).

На виконання зазначеної мети Європейська комісія визначила п'ять сфер діяльності в партнерстві з іншими інституціями ЄС, державами-членами та громадянським суспільством, а саме:

1. Визначення загальних принципів (право на інформацію та вільне вираження думок є в основі демократії й гарантоване Маастрихтським договором і Європейською хартією основних прав (інші важливі принципи: включеність, різноманітність, участь).

2. Надання повноважень громадянам (три цілі: поліпшення світської освіти; зв'язок громадян один з одним; зв'язок громадян і громадських інституцій).

3. Співпраця із ЗМІ та новими технологіями...

4. Розуміння європейської публічної політики (європейська громадська думка – комплексне й складне явище, що відображає різноманітні національні перспективи, й розуміння цього стає окремим викликом; важливо: запровадження оглядів Євробарометра для аналізу громадської думки).

5. Спільне виконання роботи (партнерський підхід повинен залучати всіх ключових акторів, а саме: інституцій ЄС, держав-членів, місцевих і регіональних влад, політичних партій, ІГС (Н. Карпчук).

ЄС реалізує поставлені завдання через основні органи та спеціалізовані структури організації – Європейську Раду, Європейську комісію, генеральні департаменти з інформаційного суспільства, освіти та культури, Форум інформаційного суспільства ЄС, інформаційні центри у країнах-членах організації тощо.

Головним електронним ресурсом є *вебсайт ЄС*, через який можна знайти вебсайти всіх інституцій ЄС, інформацію про офіційних осіб, спільну політику ЄС, рішення, резолюції і регламент роботи; портал працює офіційними мовами Європейського Союзу.

Принципи комунікаційної політики в ЄС:

- принцип максимальної відкритості і прозорості;
- принцип єдиного інформаційного поля;
- принцип орієнтації на цільову аудиторію;
- принцип диверсифікації каналів комунікації;
- принцип взаємодії з громадянським суспільством;
- принцип формування європейської ідентичності.

3. Глобальне громадянське суспільство як реальність європейського публічного простору

Формування концепції громадянського суспільства:

Ідея громадянського суспільства своїм корінням сягає епохи Стародавніх Греції та Риму та втілюється в працях Аристотеля, Цицерона, інших античних мислителів. Більшість мислителів Нових часів також приділяли увагу зазначеному феномену. Наприклад, у тлумаченні **Георга Гегеля** (нім. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 1770–1831), який розробив власну концепцію суспільних відносин, під громадянським суспільством розумілася сфера матеріальних умов життя, в якій окремі індивіди пов'язані власними переважно корисливими інтересами. У процесі розвитку світової політико-правової думки з'являється тлумачення громадянського суспільства як спільноти рівноправних громадян, яка не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. У політичній сфері громадянське суспільство має на меті забезпечення громадянам вільної участі у державних і громадських справах.

Термін «громадянське суспільство»:

Термін «громадянське суспільство» може розглядатися як в широкому, так і у вузькому значеннях. У широкому значенні громадянське суспільство включає всі соціальні структури і відносини, які безпосередньо не регулюються державою (воно виникає і змінюється в ході природно-історичного розвитку як частково автономна, безпосередньо не залежна від держави сфера). У вузькому ж значенні – це сукупність міжлюдських та групових відносин, що розвиваються зовні кордонів і без втручання держави,

а також розгалужена мережа незалежних від держави суспільних інститутів, що спрямовані на забезпечення індивідуальних і колективних потреб.

Громадянське суспільство і демократичне врядування:

Повноцінне існування інститутів громадянського суспільства (ГС) можливе лише в умовах демократичного врядування. У демократичних державах громадянське суспільство – це своєрідний соціальний простір, де люди взаємопов'язані та водночас взаємодіють незалежно один від одного та від держави.

Сучасне демократичне врядування базується на гармонійній взаємодії ГС та органів державної влади. З одного боку, громадянське суспільство є важливою умовою формування та розвитку демократичного врядування. З іншого боку, демократичне врядування вже забезпечує певний політичний та правовий фундамент для розвитку громадянського суспільства. Природно, що все це стосується усіх держав, які не лише проголошують відданість демократичним ідеалам, але і в повсякденній діяльності забезпечують повноцінну діяльність ГС.

Зародження та розвиток ідеї глобального громадянського суспільства:

Ідея зв'язків між спільнотами різних країн дискутувалася ще в Нові часи. Наприклад, ще **Іммануїл Кант** (нім. *Immanuel Kant*, 1724–1804) у трактаті «**До вічного миру**», розробляючи ідею миру як однієї з важливих тем власної філософської теорії, допускав виникнення світового співтовариства, що об'єднує громадян і держави у вищу республіканську співдружність держав («всесвітнє громадянство»; «універсальне громадянське суспільство»).

Осучаснене тлумачення його концепції полягає в наступному: має запровадитися справедливий мир, в якому не буде причин для нових війн і світових конфліктів, однією з основних умов досягнення такого миру має стати окрім іншого те, що «всі люди, що мають можливість впливати один на одного, повинні належати до якогось громадянського устрою» (такий устрій постає у нього як: 1) устрій людей в межах одного народу за правом державного громадянства; 2) устрій держав у їхніх відносинах одна з одною; 3) устрій за правом всесвітнього громадянства).

На сьогодні різнобічні аспекти формування та розвитку глобального громадянського суспільства (ГГС) набуває особливо великої значущості. Це пов'язується з низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів. До суто об'єктивних факторів належать глобалізація в різних її проявах, інтернаціоналізація феноменів суспільного життя, загальна демократизація суспільних відносин у багатьох країнах світу та посилення міжнародно-політичних взаємодій. Суб'єктивний фактор найперше виходить із нездатності міждержавних об'єднань забезпечити стійкий і тривалий мир, і

полягає в надіях на участь громадськості у процесі оздоровлення системи міжнародних відносин.

Термін «глобальне громадське суспільство»:

У сучасній теорії міжнародних відносин немає одностайного розуміння впливу ІГС на міжнародні суспільні процеси, у тому числі – і на їхні стосунки з національними державами та міждержавними угрупованнями. Відтак на сьогодні поки що висловлюються різні думки щодо сутності глобального громадянського суспільства.

Глобальне громадянське суспільство (ГГС) у загальному розумінні – це: 1) транскордонна мережа різних позадержавних груп та асоціацій, які проектують власну діяльність на наднаціональні процеси; 2) широкий, взаємозалежний і багаторівневий соціальний простір, в якому взаємодіють багато тисяч самостійних неурядових інституцій та способів життя (*Д. Кін, С. Квітка*).

ГГС, за аналогією із визначенням громадянського суспільства, – це суспільство, яке вийшло за межі національної держави і функціонує в міжнародному масштабі, об'єднуючи в своїх мережах і організаціях представників різних країн.

Споріднені терміни:

Міжнародні неурядові організації (МНУО, МНО).

Міжнародне громадянське суспільство.

«Суспільство суспільств» (*Дж. Кейн*).

Сутнісні характеристики глобального громадянського суспільства:

До основних переваг ГГС відноситься можливість ефективної участі у вирішенні глобальних проблем людства, які потребують оперативного реагування та залучення недержавних структур на глобальному рівні. ГГС найбільш ефективно працює у питаннях подолання наслідків стихійних лих, запобігання гуманітарних конфліктів і катастроф, захисту біосфери, вирішення екологічних проблем, захисту прав людини.

Загальні характеристики ГГС:

- відкритість;
- рух до розширення демократії;
- прагнення до відстоювання загальнолюдських (універсальних) цінностей;
- горизонтальний механізм як головний механізм управління (забезпечують мережеві зв'язки та структури).

Основні глобальні громадські організації:

До основних глобальних чи міжнародних неурядових організацій (МНУО) відносяться:

Міжнародна організація захисту прав людини (*Human Right Watch*).

«Міжнародна амністія».
«Зелений світ»(*Green peace*).
«Друзі планети» (*Friends of the Earth International*).
«Лікарі без кордонів».
«Репортери без кордонів».
Міжнародна антикорупційна організація Transparency International.

МНУО вже мають власні *мережеві та організаційні «парасольки»*. Найперше на увагу заслуговують:

1. Світовий альянс громадської участі (*CIVICUS*), який створено для зміцнення громадянського суспільства і ініціатив громадян по всьому світу.
2. Конференція міжнародних неурядових організацій, яка представляє МНУО, що мають статус учасника в Раді Європи.

Основні проблеми функціонування міжнародних неурядових організацій:

До основних проблем відносяться:

- певна аморфність такого «строкатого» утворення, реальна роз'єднаність, неконсолідованість;
- суперечливість у відстоюванні національних інтересів;
- значні регіональні розбіжності (нерівномірність суспільно-політичного та економічного розвитку окремих держав та регіонів зумовлює те, що МНУО найбільш успішно функціонують в межах сучасних цивілізованих держав).

Висновки

Публічний простір складає невід'ємний компонент сучасного міжнародного політичного процесу. Застосування зазначеного поняття свідчить не лише про просторові межі взаємодії на міжнародній/європейській арені, але і про зміст такої взаємодії та ціннісні орієнтири усіх учасників публічного процесу. Інституційною складовою ЄП є насамперед широка система міжнародних організацій, які забезпечують існування і розвиток інформаційної сфери для європейського суспільства. До цього слід додати також інформаційний простір окремих держав, який спрямовується на забезпечення та вдосконалення інформаційних зв'язків між окремими державами та зацікавленими групами. В процесі створення ЄП беруть участь також неурядові організації, чия діяльність спрямована на вирішення проблем в галузі окремих напрямків міжнародного спілкування, налагодженні діалогу між державною владою і приватним сектором, об'єднанні експертів для розробки професійних стандартів та організації широких представницьких контактів на міжнародному рівні.

Питання та завдання для обговорення:

Публічність і публічний простір.

Термін «інформаційний простір».

Європейський публічний і правовий простір: проблеми співвідношення.

Принцип верховенства права: сутність, особливості тлумачення в європейських нормативних та політико-правових документах.

Інформаційно-комунікаційна діяльність Ради Європи.

Комунікації в Європейському Союзі.

Конференція міжнародних неурядових організацій в Раді Європи.

Сутнісні характеристики глобального громадянського суспільства.

Документи європейських організацій:

Статут Ради Європи.

Декларація Ради Європи «Про свободу спілкування в Інтернет» (2003 р.).

Література:

Основна:

Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору : колективна монографія. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2012. 357 с.

Древаль Ю. Д. Утвердження принципу верховенства права у сфері публічно-управлінських відносин. *Державне будівництво* : електрон. фах. вид. 2024. № 2(36). С. 34–41.

Квітка С. А. Глобальне громадянське суспільство: між національними державами і транснаціональними корпораціями. *Аспекти публічного управління*. 2017. № 3–4(41–42). Т. 5. С. 65–76.

Піпченко Н. Європейські комунікації : навч. посіб. Київ : ВАДЕКС, 2021. 136 с.

Чальцева О. М. Глобальне громадянське суспільство як актор глобальної публічної політики. *Політичне життя*. 2016. № 3. С. 161–166.

Чальцева О. М. Просторові виміри публічної політики. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 56. С. 21–31.

Додаткова:

Білоус-Осінь Т. І. Стан впровадження концепції «Європейського адміністративного простору» в Україні. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : у 3 т. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 54–56.

Васильєва Л. Поняття публічності та його змістовні межі у філософсько-антропологічному вимірі. *Вісник Львівського національного ун-ту ім. Франка. Сер. Філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 32. С. 12–20.

Верховенство права (доповідь схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

Гнатівський М. М. Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми. Київ : Видавн. дім «Промені», 2005. 224 с.

Даніч В., Шевченко С. Інформаційний простір. *REVIEW OF TRANSPORT ECONOMICS AND MANAGEMENT*. 2023. № 8(24). С. 120–140.

Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2023. 58 с.

Петренко-Лисак А. О. Соціальний простір у міждисциплінарному вимірі : навч. посіб. Київ : ВАДЕКС, 2013. 398 с.

Global Public Space Toolkit: From Global Principles to Local Policies and Practice Revision / United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). February 2016. 141 p.

Łupienko A. Definitions and theories of public space. *City: History, Culture, Society*. 2020. № 8. P. 97–116.

Mitchell D. The end of public space? People's park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American Geographers*. 1995. № 85. P. 108–133.

Habermas J. The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. Cambridge: The MIT Press. 1989. 301 p.

Hussen D., Jermstiparsert K., Ahmad P. The importance of the Rule of Law in Governance. *Journal of University of Raparin*. 2019. Vol. 69(1). P. 73–90.

Навчальне видання

Древаль Юрій Дмитрович

**МІЖНАРОДНА ПУБЛІЧНА
ПОЛІТИКА**

Навчальний посібник

Друкується в авторській редакції

Технічний редактор

Галина Сімчук

*Видавець і виготовлювач
Національний університет
водного господарства та природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028.*

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції РВ № 31 від 26.04.2005 р.*